

HOLMI

XXII. évfolyam 3. szám

2010. március

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kántor Péter*: Megszokod... • 259
Két háború közt • 260
- Kurtág György*: Dalok Anna Ahmatova verseire, op. 41.
(Beszélgetések az új műről) • 261
- Turbuly Lilla*: Alkonykapcsoló • 273
- Szlukovényi Katalin*: Helyzetdal III. • 274
Hiányszonett • 274
Turizmus • 275
- Vörös István*: Félelem a bohóctól • 275
Búcsú a jelmezektől • 276
- Beck Tamás*: A Lövensohnék bátyja • 277
- Krasznahorkai László*: Számla • 278
- Rakovszky Zsuzsa*: Énvers – szerepvers • 282
- Wilhelm András*: Egy Petri-motívum nyomában • 289
- Radnóti Miklós versfordító-pályázat**
- Anakreón*: 72 • 291
- Alkman*: 26. 1 (*Kopeczky Rita fordításai*) • 291
- Wystan Hugh Auden*: Éjszakai vonat (*Imreh András fordítása*) • 292
- François Rabelais*: Pantagruel (I) (*Részletek*) (*Gulyás Adrienn fordítása, a fordító előszavával*) • 293
- Molnár Miklós*: Képeslap a hercegnőnek • 318
- Kornis Mihály*: Ezek itt hatttyúk ám • 323
- Zsembery Péter* (*Korim*): Azok ott hatttyúk? (*Részletek*) • 324

- Aczél Géza*: vének • 337
Babiczky Tibor: Fejadag • 338
Darányi Sándor: Szent László kórház • 339
 Apámnak • 339
 Éji folyó • 340
Vladimir Nabokov: Jelek és jelképek (*Hetényi Zsuzsa fordítása*) • 340
 Berliini kalauz (*Dunajcsik Mátyás fordítása*) • 344
Tóth Mária: Zacc • 348
Finy Petra: Köd • 351
 Karácsony • 352
 Agancs • 352
G. István László: Híd-triptychon • 353
Batár Attila és Kemény István 1990-es beszélgetése (II) • 354

FIGYELŐ

- Sántha József*: „Velünk mi lesz?” (Csaplár Vilmos: Hitler lánya) • 387
Nóvé Béla: A kisebbségtörténet revíziója (Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László [szerk.]: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században) • 390

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
 További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
 Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
 Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Kántor Péter

MEGSZOKOD...

Megszokod, mint a falu a harangot.
Összenősz vele, mint faág a törzssel –
e rossz bohózzattal, melyben mint kerge özvegy,
lúdtalpain a halál körbe-körbe szökdel.

Tűz van, esküvő, temetnek, születnek,
kitekerik a csirke nyakát levesnek,
botrány! bolondság! – sírnak és nevetnek,
szaladj játszani! – mondják a gyerekeknek.

Szaladsz és elesel. Megütöd magad és fáj.
Vagy megütöttek? Te ütöttél?
Fordulnál vissza? Fogadkozol? Elbújsz?
Ugyan már, hova szöknél?!

Majd profitálsz lüktető sebeidből,
harci szekered a mezőre hajtod,
megdermed hátadon a sós verejték,
s látod, ahogy árnyékod túlnő rajtad.

A csábító leszel és az elcsábított is –
hogya ne legyen olyan árva az árva.
Egymást szorongatják vadul a vágyak,
s mindenki másra át marad magára.

Lebontott kályha füstje száll utánad,
egy régi fásládának vallanál szerelmet,
de jussát követeli minden új nap –
tapsolsz a mának és a tegnapot elejted.

Megszokod, mint a falu a harangot,
egymás után sírni, nevetni, sírni,
ne kérdezd, hogy mire kell, mire kellett
sort sor után és sort sor alá írni.

KÉT HÁBORÚ KÖZT

Ödön von Horváth emlékére

Az anyanyelvem volt az apanyelve,
a Monarchia az iskolája,
két háború közt próbált szerencsét
Kazimirja, Karolinája.

Szerény ideáljai voltak
a tisztességről és becsületről,
csak azt ne hidd, hogy túléled őket,
bár a világ, az néha feldől.

Ödön von Horváth – a kezében
minden vagyona: egy aktatáska,
puska helyett egy töltőtollal
ment országról országra a katonácska.

Ott állt az ajtóban harcra készen,
mikor a kávéház kinyitott reggel,
ott írt, míg megtelt minden asztal,
mint egy album bélyegeekkel.

Budapest, Pozsony, Bécs és Berlin –
bepötytyöz mindent a náci ótvar.
Fúj a szél – menj szembe a széllel! –
ment szembe a maszírozókkal!

A véletlen – ki tudná, az mi?
Hogy van-e értelme vagy nincsen?
Hiába gondolja százszor végig –
talán abban nyilatkozik meg az isten.

Most a Champs-Élysées-re fordul –
Égi Mező, tedd őt szabaddá! –,
harminchét évesre a sorsa:
egy öreg gesztenyefa ága szakadt rá.

Az anyanyelvem volt az apanyelve,
de a műveit németül írta,
Fiumében született cseh anyától,
és francia földön van a sírja.

Kurtág György

DALOK ANNA AHMATOVA VERSEIRE, OP. 41.

Beszélgetések az új műről

Az első beszélgetés – két zenetörténész között – az MR3–Bartók rádióban hangzott el Kurtág György 83. születésnapján, 2009. február 19-én, az Ahmatova-ciklus New York-i bemutató hangversenyének közvetítése előtt. A második beszélgetés március 15-én, vasárnap délután zajlott le Kurtágék lakásán. A zeneszerző megköszönte a két zenetörténésznek a műsort, s jelezte, néhány dologban nem egészen ért egyet az elhangzottakkal, és szívesen beszél a darabról. Az Ahmatova-ciklust 2010. március 22-én mutatják be Budapesten.

I. beszélgetés

PAPP MÁRTA: Az Ahmatova-ciklust sokáig Kurtág nem kevés befejezetlen műve közt tartották számon: a zeneszerző 1997-ben elkezdte komponálni – akkor énekszólóra, kíséret nélkül –, azután abbahagyta. A 2009. január 31-i New York-i bemutató utáni nyilatkozatából derült ki, hogy a nagyszerű orosz énekesnő, Natalja Zagorinszkaja, a TRUSZOVA¹ sorozat szenzációs előadója, akinek Kurtág az Ahmatova-ciklust írta, egy időre elvesztette a hangját, és akkor Kurtág is elvesztette a kedvét, hogy folytassa a művet. Azután az énekesnő visszanyerte a hangját és így Kurtág is a komponálási kedvét, és tizenegy év múlva folytatta és befejezte a darabot. Amikor 2008-ban újra felvette a ciklus fonalát, átdolgozta az addig elkészült anyagot, és úgy döntött, hogy hangszeregyüttest társít az énekhez, nem is akármilyen apparátust, rendkívül színes és differenciált együttest, amelyben szerepel cseleszta, hárfá, pianino, cimbalom, különböző ütők, hegedű, nagybőgő, fuvola, klarinét, az utolsó tételben rézfúvósok, szirénák és szélgép is. Farkas Zoltán már hallotta egy 2008. decemberi budapesti próbán az új művet – milyen benyomást tett akkor rád?

FARKAS ZOLTÁN: Abszolút megértem, hogy Kurtág miért ragaszkodott ennyire szorosan az énekesnő személyéhez. A próbán hallottam először Zagorinszkáját: egészen kivételes tehetség, még mindig nagyon fiatal, a harmincas éveiben járhat, és engem egészen lenyűgözött az a fegyelem, teljes visszafogottság, türelem, nagyon nagy munkabírás, amivel ezt a nehéz próbát végigélte. Zagorinszkájáról mint emberről, mint énekesnőről semmit nem lehetett megtudni, de amikor ezeket az időnként rendkívül expresszív szövegeket énekelte, mint a helyből fölszálló repülőgép, azonnal az érzelmi intenzitás teljességét adta, tényleg maradéktalanul azonosult a feladattal, és azonosult a szöveggel. Talán rizikós dolog ennyire fiatal kortársunkra ilyen mondani, de ilyen az előadói nagyság: ő mint ember a maga manírijaival, kívánságaival, önmaga előtérbe helyezésével egyáltalán nem jelenik meg, de amikor a feladat szólítja, akkor azonnal hozza a maximumát annak, amit ez a feladat akár énekesként, akár színésznőként, egy emberi sors megjelenítőjeként megkíván tőle.

PM: Tudjuk, Kurtág vokális műveiben milyen fontos a szöveg, milyen differenciált a szövegkezelés, milyen részletesen és finoman kidolgozott a szövegre komponált dallam – ezzel minden pillanatban szembesülünk, ahogy végigtekintünk a ciklus négy dalán. Meg kell ismerkednünk mindenekelőtt az Ahmatova-ciklus verseivel, magyar fordításban. Az első vers címe „Puskin” (költő a költőről...). Eléggé kései Ahmatova-vers, 1943-ból való. Halasi Zoltán fordításában:

*„Dicsőség – de vajh milyen áron?
Ki tudja, mivel vásárolta meg
a jogot rá, a módot, a kegyet,
hogy ravaszul tréfát csináljon
mindenből, elhallgassa a lényegét,
és lábat lábacskáknak tituláljon?...”*

FZ: Említetted, hogy Kurtág mennyire a versből indul ki, milyen szorosan kötődik a szöveghez. Engem is első benyomásként ez vágott mellbe rögtön az első dal hallgatása közben. Mintha a megzenésítés folyamatában ízlelgetné, szóról szóra élvezné, végigkóstolgatná ennek a nyelvnek és persze a szöveg tartalmának szépségét és drámai töltését. Nagyon távoli párhuzamként engem ez Schützre emlékeztet; ahogy Schütz akár a passzióiban, akár más olyan műveiben, ahol szólista éneklí a szöveget, olyan drámai módon tud egy-egy fontos részletet kiemelni, egy-egy szónak a hangulatát, az auráját zenében visszaadni és ezáltal azt fölnagyítani – valahogy ez él tovább, persze egészen más zenei eszközökkel, Kurtág művészetében. A szövegkezelés mellett a hangszerelés, a hangszerek kezelése is nagyon érdekes: finom pókhálószalakból szőtt, egészen légies, kecses, áttetsző hangzású ez a tétel. A versben hallottuk ezt a rácsodálkozást a titokra, a költői nagyságra, amit Puskin személye jelent, ezt elfogódott, misztikus hangvétellel adja vissza a zene. A hangszeregyüttest két csoportra osztja és két különböző funkcióban kezeli Kurtág: a fuvola, a hegedű és a klarinét a maga polifon rajzával folyondárként körülveszi, ellenpontozza az énekszólamot, a cimbalom, hárfa, cseleszta és pianino (fontos megjegyezni, hogy hangtompítós, pedálszordínós pianinóról van szó) egyfajta akusztikus kíséretet adnak, a háttér puha színeit.

PM: A versre visszatérve: Puskin valahol mozarti tehetség volt, könnyedén írt zseniálisat (persze kérdés, milyen volt ez a könnyedség, és mibe került), tele szellemmel, tréfával, gunyorossággal. Ahmatova rövid verse bámulattal, szeretettel, némi irigységgel és sok iróniával ír erről. Kurtág Ahmatova-ciklusában ez a legrövidebb tétel, alig több egy percnél. A zene felnagyítja a csodálat, bámulat játékos kérdéseit, az ének egyre nagyobb, egyre túlzóbb ugrásaiban (hogy jön ahhoz, hogy ilyen bölcsen és ravaszul tréfálkozzon mindenennél?), s a végén a csattanót, a „láb” – „lábacska” ellentétet, a nagy és kis hangköz ellentétében adja vissza.

A második vers és dal címe: „Alekszandr Bloknál” (költő a költőnél...). Blok rövid élete során nagy köztiszteletnek örvendett, és valóban nagy költő volt. Ahmatovával közeli személyes kapcsolatban lehetett, a ciklus következő verse az ő halálát siratja el. Ahmatova verse 1914-es, Rab Zsuzsa fordításában jelent meg magyarul:

*„Meghívott a költő. Mentem
Hozzá. Dél volt és vasárnap.
Csönd honolt a nagy szobában,
fagy csikorgott odakint.*

*Fenn az égen málnaszín nap,
szürke, tépett fellegek közt...
Szemét szóttan rám emelte,
hogy nézett rám az a szem!*

*Hogy nézett rám az a mély szem!
Nem lehet azt elfeledni,
pillantását el nem bírom,
jobb, ha nem nézek bele.*

*De megmarad az a pár szó,
füstös délidő, vasárnap.
Szürke nagy házban s a Néva
tengeri kapuinál.”*

FZ: Ez a második dal egészen más karakterű, mint az első. Népies, táncos és nagyon oroszos, én legalábbis így hallom. Olyan, mint egy orosz népdal vagy néptánc – nem a hangokban, nem a dallamokban, talán inkább a ritmikájában, ha valamiben meg lehet ezt ragadni, vagy még inkább a gesztusaiban. Kurtág konkrét népzenei utalás nélkül is képes felidézni egy orosz népdal hangulatát, gesztusait.

PM: Érdekes, amit mondasz. Én ugyan ezt eddig magamban nem fogalmaztam meg, de van a dalnak egy-két részlete, ahol a nagyon kidíszített énekszólam egyenes vonalúvá válik, s ott elkezd hasonlítani számomra – szinte tudattalanul – egy Muszorgszkij-dalra, a PARASZTI LAKOMÁ-ra, amely egy archaikus, nagyon egyszerű, de méltóságteljes paraszti ünnepséget ír le. Azt hiszem, nem véletlenül érzed oroszosnak.

FZ: Persze úgy oroszos, ahogy Bartók írt a népi ihletésről: hogy egy igazán a népzeneben gyökerező szerző eljut arra a szintre, amikor egyetlen hangja sem származik a konkrét népzeneből, mégis úgy ír, mintha az népzene volna. Egyébként a népzenei jelleg az éneket díszítő hangokban is megnyilvánul, valamint ahogy bővíti és variálja a kíséretet, az megint csak a népzenei variálást juttatja az ember eszébe. Az is döbbenetes volt számomra, hogy a verset olvasva annak az üzenete egészen más volt, mint ahogy aztán a Kurtág-megzenésítésben hallottam. A versből magából himnikus hangulat, nagy-nagy tisztelet, szinte szentként való tisztelet árad.

PM: Iróniát nem olvastál ki belőle?

FZ: Nem, egyáltalán nem.

PM: Talán az orosz szöveget olvasva jobban átjön az irónia.

FZ: Kurtág zenéjében viszont átjön, mivel az sokkal gazdagabb, mint a parttalan és kritikátlan áhítat. Több irányban is idézőjelek, felhangok társulnak hozzá – számomra ez végtelenül erotikus dal. Talán a népzenei jelleg, az állandó lüktetés is ezt támasztja alá. Itt már nem egy szentről van szó, akit a pályatárs költőnő végtelenül tisztel, hanem egy nagy férfinál tett látogatásról, ahol a „nagy”-on éppolyan hangsúly van, mint a „férfi”-n. Annál a pillanatnál a zenében, amikor a szöveg szerint „szemét szóttanul rám emelte, hogy nézett rám az a szem”, tényleg megáll a világ, és a szűk hangterjedelemben szorított, gúzsba kötött dallamosság hirtelen kitágul, és két ütem erejéig a végtelenségig növekszik. Máshol meg Kurtág beleírja a kottába előadói utasításként, hogy „mint egy megborzongás”. Amikor egy nő egy imádott férfi láttán megborzong.

PM: Kis hangszeres közjáték is festi ezt a borzongást. Egyébként a teljes dal kezdetén a következő előadási utasítást írta oda Kurtág oroszul és olaszul: „Humorosan és ked-

vesen, mindazonáltal szemtellenül”, illetve – „Kecsesen, nyugodtan, humorral és bájjal, egy kis szemtelenséggel”.

FZ: Igen, itt megadja a kulcsot, hogyan is értelmezzük ezt a pusztán olvasva végtelen tiszteletről árulkodó szöveget.

PM: A harmadik vers címe: „Sírás-siratás”, „Плач-причитание” – a zeneszerzőtől származik (a költő elsíratja a költőt...). A szöveg titokzatosan szól Alekszandr Blok temetéséről, aki egyik első áldozata volt az új szovjet rendszernek: a költő nagyon beteg lett a háború utáni sanyarú időkben, skorbutot kapott, gyógyszerre, ápolásra lett volna szüksége, az orvosok tanácsára Finnországba kellett volna utaznia, de a hatóság addig halogatta az útlevele kiadását, míg meghalt 1921-ben, meglehetősen nagy kínok közt, amire célzás is történik Ahmatova versében. A versből nem készült magyar műfordítás, nyersfordításban közöljük.

*„A Szmolenszkinek most névnapja van,
Kék tömjén gomolyog a fű felett.
És gyászének árad,
Most nem szomorú, de fényes.
És pirosposzsgás kis özvegyek vezetnek
A temetőben fiúcskákat s leánykákat,
Hogy apáik sírját megnézzék.
Ám a temető – a csalóányos liget,
A nap sugaraiktól elcsendesült.
Elhoztuk pártfogónknak, a Szmolenszkinek,
Elhoztuk a Szent Szűzanyának
Kézben, ezüstkoporsóban
A mi napunkat, a kínban kihunyót –
A tiszta hatyút, Alekszandrot.”*

FZ: Ennek a dalnak is, mint az előzőnek, a főhőse Alekszandr Blok. Valahogy távoli párhuzamként a Schumann ASSZONYSZERLELEM, ASSZONYSORS jut eszembe, vagy magának Kurtágnak A BOLDOGULT R. V. TRUSZOVA-ciklusa; az, hogy a vonzalom – legyen az akár imádatig fokozódó tisztelet, erotikus megkívánás vagy pajkos csipkelődés – után valami egészen más következik: a gyász. A szeretett férfi nincs többé, ezt fogalmazza meg a második dalt cáfolva vagy ellenpontozva ez a tétel. Az viszont közös a második dallal, hogy itt is bizonyos népi ihletés érezhető Kurtág zenéjén.

PM: De még mennyire! A népi siratóra gondolsz, ugye?

FZ: Igen, itt konkrétan is meg lehet találni a népzenei ihlető forrást. Már a bevezető cimbalomszólo, amelyik egy-egy trillával meg-megrebben, sóhajokból és rebbenésekből bontakozik ki, engem a gyimesi hangszeres népzeneire emlékeztet. Ott ezeket a siratókat persze hegedű játszotta. Kurtágnál gyakori ez a más hangszereken való utánzás, például Halmágyi Mihály – aki a legkiválóbb gyimesi hangszeres volt, és Kurtágot személyes játéka és jelenléte ihlette – hegedűjátékát a JÁTÉKOK sorozatban zongoratremolókkal idézi vissza, azt az effektust, ahogy egy gyimesi hegedűs rázza és vibrálja a hangszerét. Tehát hangszeres sirató bontakozik itt ki, de ami ez után a cimbalomszólo után megszólal, az is mintha népzenei banda lenne, ami cimbalomból, hegedűből és nagybőgőből áll. Őszintén szólva nem tudom, van-e vagy volt-e valaha is ilyen összeállítású népi együttes, de a mai hallgató számára ez a három hangszer óhatatlanul ilyen, akár gyimesi, archaikus népzenei játékos banda benyomását kelti.

PM: A bőgő brummogása és a cimbalom hangjai tényleg ilyesmit idéznek fel, de nagyon különösek a hegedű üveghangjai.

FZ: Hát ez a másik: a három hangszer így kívülről nézve népi zenekar lehet, de amit játszanak, az nagyon más, legalábbis végtelenül stilizált. A hegedű üveghangjai és a bőgőnek ezek a mély dallamai hihetetlen távolságot feszítenek ki, s az egésznek olyan-fajta kísérteties hangzása van, ami a népzenét nem igazán jellemzi. Ez a „népi együttes” viszont a vers első szakasza után szólót is kap, egyfajta hangszeres közjátékot játszik, panaszos siratóéneket vagy gyásztáncot, ami ugyancsak létezik a gyimesi népzenében. Egyébként a dal folyamán két további részben is önállóvá válik a hangszeres kíséret, és közjátékként, illetve utójátékként kerekíti le a darabot. Számomra nagyon érdekes volt – persze maga a vers gyönyörű, még nyersfordításban is, és nem is csak érdekes, hanem lélektanilag megrázó és hiteles folyamat –, ahogyan Kurtág az énekszólamot egyre inkább fölszabadítja a „börtönből”, ebből a gúzsba kötött, szűk lépésekben haladó dallamosságból, és szárnyalóvá teszi, így aztán himnikussá válnak a vers sorai. Ezzel egyidejűleg a népzenei „banda” zenéje is egyre gazdagabbá, sűrűbbé, feszültebbé, eseménydúsabbá válik. A második hangszeres közjáték annál a pillanatnál következik be, amikor a Szmolenszki Szűzanyáról elnevezett temető, ahová ugye az anyák kivitték a gyerekeiket, hogy legalább apjuk sírját lássák, elcsendesül a lenyugvó nap sugarainál, s ez a népes temető, ahol addig az árvák és özvegyek tolongtak, csendbe borul. Ez a második közjáték egyfajta csendzene, s itt Kurtág kései művészetének opálos fényű, tompa tónusú hangzatai szólnak: az antik tányérok, a nagydob társulnak ehhez a bandához.

PM: Vajon ez nem egyfajta harangozás? Nekem egyértelműen azt jelenti.

FZ: Kifejezett harangozás majd a dal végén lesz, az utójátékban.

PM: Én talán azért hallok már itt is harangozásnak, mert hiszen templomi szertartás zajlik. Az orosz ortodox szertartásban nincs más hangszer, csak a harang, temetés és egyéb istentisztelet bevezetéseként harangoznak, előbb szól a nagyharang lassú ütéseikkel, utána kisebb harangok gyorsabb mozgásban. Kurtágnál a harangjátékon és vibráfonon bejön egy kis dallam, ami nekem az apróbb harangok szava.

FZ: Lehet ennek másfajta értelmezése is. Nem fogunk ezen összeveszni, hogy itt néhány akkord erejéig harangozás szólal-e meg vagy sem, számomra a dal végén, a zárószakaszban bontakozik ki igazi, hosszú harangozás. De az a kis dallam, amire utalsz, nekem egy másik Kurtág-művet juttat eszembe: a HÁROM RÉGI SÍRFELIRAT záródarabja; a SÍRKERESZT A MECSEKNÁDASDI TEMETŐBEN című egyszerű zongorakíséretes dalban is előfordul az, hogy amikor az ember megáll a temetőben, találkozik a halállal, akkor egy végtelenül egyszerű, tonális, a bonyolult kortárszenei nyelvtől egyszerűségével elütő dallam vagy dallamtöredék hangzik el. Ez Kurtágnál mindig a tisztaság szimbóluma. Ékesszólóan beszél arról, hogy az, akit most itt temetünk, tiszta ember volt – nekem ez jutott eszembe erről a harangjátékszólóról.

A vers harmadik szakasza, amikor végre maga Blok is, illetve a holtteste megjelenik – „elhoztuk a Szmolenszki Szűzanyának a mi napunkat, a tiszta hattyút, Alekszandrot” –, az egész dal legmagasabb fokozata. Mesteri bravúr, ahogy Kurtág fokozza a zenei folyamatot, a harmadik szakasz kezdetén az ütőhangszerek is megjelennek, kisdobmotívumok fokozzák a feszültséget, de nem valamiféle drámai kitörésbe torkollik a zene: amikor a lényeghez érünk, és az énekes kimondja a nevet, „Alekszandrot”, azt már szinte suttogja, alig meri kimondani, kiről is szól ez a temetés. Ezután, a titok után, a név elhangzása után bontakozik ki az a harangozás, amely lekerekíti a dalt.

PM: Ez a harmadik dal számomra a ciklus súlypontja, talán legjelentősebb darabja. A negyedik vers címe: „Voronyezs”. A vers ajánlása O. M-nek szól, azaz Oszip Mandel-

stamnak (találkozás egy harmadik költővel...), akinek talán a letragikusabb sors jutott a meggyötört szovjet költők között. Mandelstamot úgymond veszélyes nézetei miatt előbb Csernyigovba száműzték, aztán „kegyelemből” Voronyezsbe költözhetett. Hogy Voronyezs milyen város lehetett, azt egy Mandelstam-költeményből is lehet tudni, ami egyébként egy évvel az Ahmatova-vers után, 1937-ben keletkezett. Nem tudom, hogy Ahmatova valóban meglátogatta-e Mandelstamot ebben a különös távoli városban vagy csak elképzelte a látogatást. Tudjuk, hogy ők is közeli jó barátok voltak. Mindenesetre Voronyezs mind a Mandelstam-, mind az Ahmatova-versben valamiféle rettenet színhelyének tűnik, fagyos, riasztó, kegyetlen, sötét város, ahol minden jeges és félelmetes, senkihez nem lehet szólni. Mandelstam VORONYEVS című versét Kurtág már megzenésítette, az OROSZ KÓRUSOK² negyedik darabjaként, ott is rendkívül érzékletesen, kifejezően, nagyon erős hanghatásokkal. Hasonlóan erős effektusokkal találkozunk az Ahmatova-ciklus záródarabjában is: erős ostorcsattanással indul (ez jellegzetes XX. századi hangszer az ütők közt), szél gép, szirénák vijjognak, timpani tremolózik, és a cimbalom, hegedű, nagybőgő agresszív motívumai mellé belépnek a súlyos hangzású rézfúvók: kürtök, harsonák, trombiták.

A vers, Rab Zsuzsa fordításában:

*„Csillámló jégzománcban áll a város,
üveg a havon, a tetőn, a fán.
Óvakodón lépkedek a szilánkos
kristályon tétován, mint cifra szán.
A voronyezsi Péter fölött varjak,
magasba lendülő jégénye hallgat,
napfény porozza még a zöld eget.
Még Kulikovót leheli a hajlat
a győzelmes, hatalmas föld felett.*

*S mint felfordított poharak, a nyárfák
a fejünk felett összecsendenek,
minthogyha csak a lakodalmat várnák,
hogy koccintson ránk a vendégsereg.*

*S az opál³ költő házát váltogatva
a Múza őrzi és a félelem
ezen az éjjelen,
mely nem tudja, ébred-e virradatra.”*

FZ: Ebbe a mind ez idáig nagyon áttetsző, éteri hangzású kompozícióba brutális kegyetlenséggel robban be ez a tétel, és tulajdonképpen maga a vers nem is indokolja ezt a kegyetlenséget. Éppen ezért jó, hogy elmondtad, hogy Voronyezs más költők számára is a borzalom helye. Nemcsak a hangszerek sugározzák ezt a borzalmat, hanem az énekhang is látomásoktól gyötört, rémlátásoktól űzött, és nem nyugszik meg, csak az epilógusban, ami zeneileg is elválik az előzményektől, Kurtág be is írja a kottába e formarészhez, hogy „epilógus”. De hát micsoda megnyugvás ez! A teljes reménytelenség hangján ér véget nemcsak ez a dal, hanem az egész ciklus. Elgondolkodtam azon,

vajon miért ezt a tökéletesen deprimáló, depresszív képet tette Kurtág a ciklus végére, hiszen annyi szépség van az első három dalban. Említetted, hogy van erről egy elképzelésed, miért ilyen a ciklus dramaturgiája.

PM: Igen. Első olvasásra feltűnik, hogy Kurtág új művében mindvégig az alkotókról: költőkről van szó. Nagyon finom dramaturgiával megy végig a ciklus a zseniális tréfálkozástól a nagyság vonzásán, azután egy fájdalmas, de nagyon magasztos eltemetésen keresztül a szenvedő költőig. Ebben a záródalban tényleg tombolnak a kurtági hangfestések: a fagy, a varjak a voronyezsi Péter-szobron, a levegőben szálló por, azaz a szmog zenei ábrázolásai, a nyárfák mint fura, megfordított poharak egy elképzelt lakodalmi tömegnek – de mindez csak bevezetése a lényegnek, a csendes epilógusnak, amelyben maga a költő jelenik meg, a félelem és a múza csókja közt őrlődve, örök éjszakában, nem reménykedve a kikeletben. A költőről szólva a dallam kisimul, gyönyörűvé válik, elhallgatnak az erős ütők és rezek, minden elcsöndesül, s a végén egy harangütés. Az Ahmatova-sorozat Kurtág nagyon személyes hangvételű ciklusa, amelynek végén a múza is megjelenik, bár a félelemmel karöltve őrzi a költőt... Nekem most ez a mű magáról az alkotóról és az alkotásról szól, a művészet mibenlétéről, előbb kedvesen-ironikusan, majd egyre fájdalmasabban – az alkotó, a költő tragédiájáról.

FZ: Engem meggyőz ez az értelmezés. Ha jobban belegondolok, Kurtág zenéjének az igazsága csak úgy lehet maradéktalan igazság, hogyha eszünkbe jut Ahmatova személyes sorsa, egyáltalán egy költő, egy művész, egy alkotó ember sorsa ezekben a szovjet időkben. Valószínűleg nagy hibát követett volna el, ha ennél könnyedebb, rózsaszínűbb kicsengést ad ennek a ciklusnak, és nem ezt a borzalomban és kínban is jelen lévő műzsát, költészetet éneklie meg – egy felvillanással, egy napsugárral együtt, ami a nagy kínban adatik az alkotó embernek, de ennyi mégis elég a nagy művészet létrejöttéhez. Hogy Kurtág ezt ennyire őszintén és fájdalmasan ki tudja mondani ebben a negyedik tételben, ezzel – azt hiszem – ő maga is feliratkozik ennek a kínban és fájdalomban fakadt nagy művészetnek a sorába.

II. beszélgetés

PM: Mikor, hogyan kezdted el komponálni az Ahmatova-ciklust?

KURTÁG GYÖRGY: A Puskin-verssel kezdtem, szólóénekekre, azután a többit is, az első három, és nagyon sok vázlat megvolt a negyedikhez. Közben volt ez a rákhistória tizenegy évvel ezelőtt; a betegségből én semmit nem éreztem, csak megállapították a tényt, a kezelés kellemetlenebb volt, de nem különösen. Mindenesetre egy évig nem tudtam dolgozni. Azután: én valamikor nagyon régen, még a '80-as évek elején voltam Amerikában, és akkor megfogadtam, oda többet nem megyek. De Schiff Andrisék rábeszéltek, hogy menjek el Marlboróba. Ez a betegség után történt. Ott az erdőben kaptunk egy házikót. Valamennyit tanítottam, de nem igazán sokat, tehát nagyon sok időm maradt. Ott kezdtem el újból komponálni. Először folytattam a Beckett-verseket, azután visszatértem az Ahmatovához is. Emlékezetből dolgoztam, nem volt nálam Ahmatova-kötet. A Puskit rekonstruáltam, és a repülőgépen visszafelé jött vissza az emlékezetembe a második vers, a Blok is, aztán már Amszterdamban folytattam.

KURTÁG MÁRTA: Hadd tegyem hozzá: amikor megérkeztünk abba az erdei házba, időben kicsit fel voltunk borulva, de az első hajnalban meghallotta Gyuri a [Bartók] III. zongoraverseny madarait.

KGy: Milyen jó, hogy mondd, erre nem is emlékeztem.

PM: Fantasztikus viszont, hogy emlékezetből dolgoztál az Ahmatova-verseken. Nagyon sokat olvashattad őket előtte.

KGy: A Puskin-vers nekem a legcsodálatosabb portré. Érdekes, aki nem ismeri Puskit, sem Ahmatovát, annak ez mi? – semmi. Szép volt a műsorban az a „mozarti” jelző Puskinra.

FZ: Eredetileg egyszólamú lett volna az egész ciklus?

KGy: Én úgy gondoltam, hogy az első kettő szólóének. Az is hozzátartozik a keletkezéshez, hogy még az utazás előtt kaptam meg Heinz Holligertől a TRUSZOVA felvételét Zagorinszkajával, s az AHMATOVÁ-t már kifejezetten az ő hangjára írtam.

PM: Sokan idézik a New York-i nyilatkozatodat, hogy amikor Zagorinszkaja elvesztette a hangját, neked is elment a kedved a komponálástól, azután amikor visszanyerte a hangját, folytattad a ciklust.

KGy: Igen, de ha véletlenül elővettem, mindig írtam hozzá valamit. Ez egy betegség, zeneszerzői betegség.

KM: Amikor azután Gyuri először hallotta személyesen az énekesnőt, a múlt nyáron Angliában, Zagorinszkaja panaszkodott, hogy nagyon mély a szólam.

KGy: Legalábbis úgy értettem, hogy mély neki, erre vesztemre megemeltem, és kiderült, hogy a magas hangjai nem élnek igazán, illetve ott kínlódik, ott „énekelni” akar.

PM: Csak most, a múlt nyáron találkoztak először? Én azt hittem, már 1997-ben.

KGy: Nem, akkor csak felvételtől hallottam. De hogy valaki ennyire értelmesen énekel el a TRUSZOVÁ-t, ez oroszban sem volt magától értetődő.

FZ: A Puskin-tétel csak azért lett végül hangszeres, mert a záró kettő eleve hangszerekkel íródott?

KGy: Eredetileg így akartam, szólóénekre. Aztán megmutattam a múlt nyáron Zagorinszkájának, és felmerültek énektechnikai problémák. Úgy gondoltam, nem árt egy-két támasztó hangszer a két első dalban sem.

PM: Azután meg olyan kacskaringós ellenpontokat komponáltál a hangszerekre!

KGy: Ez jött, mit csináljak? Az első verzióban a szólóének tulajdonképpen ugyanaz, mint most a hangszerkíséretes ének – meg lehet nézni, megvan. Talán csak annyi a különbség, hogy az egész kicsit komprimáltabb volt, lehet, hogy az használt is volna neki. De most ebben a formájában jobban szeretem a dallamot.

PM: Mit gondolsz, Ahmatova Puskin-versében a bámulat és csodálat a nagyobb vagy a csipkelődés?

KGy: Semmit nem gondolok. A világegyetem benne van.

PM: Olyan sok rétege van ennek a versnek, s befejeződik a „láb – lábacska”-val. Ez a népköltészet beütése is, amivel Puskin sokat foglalkozott; a népköltészeté, ami mindent kicsinyít.

KGy: Igen ám, de van egy orosz kötetem Puskin erotikus vonatkozásairól, benne Puskin erotikus rajzai, főleg női lábak. Ebből kiderül a női „lábacska”-val való perverz kapcsolata. Persze, amikor a Puskit komponáltam, ezt még nem olvastam. Megvolt a kötet, de később olvastam el.

PM: Az Ahmatova-ciklus dramaturgiája emlékeztet engem az OROSZ KÓRUSOK-éra: az elkezdődik egy klasszikus orosz költő, Lermontov versével, azután tér át a XX. századiakra, Blokra, Jeszenyinre, Mandelstamra, Ahmatovára és Cvetajevára. Ez itt szintén klaszszikussal kezdődik, Puskinnal, természetesen Ahmatova költésében.

KGy: Nagyon fontos, hogy Ahmatova ott dolgozott a Puskin-házban, könyvet is írt Puskinról.

FZ: A második dal hangulatát vagy intonációját valahogy ketten raktuk össze a műsorban Mártával, mert én teljesen másképp indultam el, Márta meg ellenpontozta.

PM: Igen, én csodálkozva hallgattam a férfiközpontú vagy -szemléletű magyarázatot.

KGy: De nekem is ugyanezt jelenti! A kislány, aki besétifikál a nagy költőhöz. [Énekl a díszített dallamot.]

PM: Tehát az első vers még a csodálat a világmindenség költője előtt, a második már – túl a csodálaton – tele van személyes mozzanattal.

KGy: Persze. Másfelől Ahmatova a Puskin-házban annyira bedolgozta magát Puskinba, hogy szerintem az neki ugyanolyan kapcsolat volt, az is a realitás volt. Érdemes beleolvasni a Puskin-könyvébe.

PM: De Zoli mindenféle erotikus vonzásról beszélt, és borzongásról.

KGy: De mennyire! Olyan a szeme, hogy mindenkinek emlékeznie kell rá, nekem – Ahmatovának – jobb, ha óvatosan (!) bele se nézek. Mi ez, ha nem erotika?

FZ: Én viszont az iróniát, amit Márta említett, nem éreztem benne.

KGy: Én a kislány bandukolását próbáltam itt megkomponálni, még a szoknyás lábak mozgása is benne van nekem a KLÁRISOK-ból.⁴ Helyzetkép. [Olvassa a verset.] Most jövök rá, hogy a „мороз” [fagy] rímelt a VORONYEVS-VERSE.

PM: Nem is csak a VORONYEVS-re! Három dalban benne van a szovjet-orosz környezet: Bloknál és a VORONYEVS-ben a fagy, és nem is csak a fagy, hanem a szmog, ahogy a nap átsüt a füstös, poros levegőn. A harmadik versben, Blok temetésén meg tömjén gomolyog a fű felett, és ott is a napsütés. Ezek rímelnek egymásra, és úgy érzem, zenében is van kapcsolat.

KGy: Ami nekem a legfontosabb a második dalban, azt nem vettétek észre. Persze ez hallgatva semmit nem mond. A végét, az első és utolsó szótag kivételével, némán kell énekelni, csak a száját mozgatva: „У [морских ворот Не]вы...” És ott a kottában a megjegyzés is hozzá⁵ – ezek az én üzeneteim. Egyébként a kolindában⁶ is van: a végén, amikor a Hold felkel, a Nap lenyugszik, visszatérő mozzanat benne az „Aana, Aana”, a második áriában tercekben jelenik meg, a végén kvintekben idézi csak a basszusklarinet. Afölé felírtam egy Eminescu-idézetet, csak úgy emlékeztetőül. A vers arról szól, hogy a csillagtól, ami most felkel, olyan messze az út, hogy évezredek kellettek a fénynek, hogy elérjen hozzánk. Lehet, hogy közben kihunyt, de mi csak most látjuk meg. A kihunyt szerelem emléke éppígy [mormolja románul a verset] követ minket. Hirtelen jött ez a gondolatom, azt akartam, csak a partitúrában legyen. Nagyon közismert vers. Megkérdeztem Grozát,⁷ mi a véleménye. Megpróbált valami olyasmit, hogy suttogják a kórus-tagok káoszban, a klarinétszóló alatt. Aztán megpróbálta ő mondani, hátat fordítva a kórusnak, de az nem jó, mert így szembekerül a közönséggel, és épp hogy háttal kell állnia és úgy mondania. De nagyon érdekes volt, lehet, hogy benne marad, még nem döntöttük el. És hasonló dolog van itt is, a második Ahmatova-dal végén. Tulajdonképpen csak meghatottan kell mondani, hogy „У [némán mondja] вы”. Ez az „Увы!” azt jelenti, hogy „Jaj!...” Nem okvetlenül siratás, az is lehet, hogy „Ajaj!” A közti részt süketnéma üzenetben mondja.

FZ: Tehát az énekesnő ezt artikulálja, csak némán.

KGy: Igen, így, ahogy mutattam, ezt kértem tőle.

PM: A második dal elején van az az előadói utasítás, hogy úgy kell énekelni a dallamot, mintha nem lenne kidíszítve.⁸ Ez borzasztó nehéz lehet!

KGy: Nem olyan nehéz, én meg tudom csinálni. Zagorinszkaja sajnos nem így énekel; nem lehetett vele igazán dolgozni, kímélni kellett, hogy megmaradjon a hangja a próbaperiódus alatt, és ugyanez volt New Yorkban.

FZ: Mit jelent az technikailag, hogy úgy énekelni a dallamot, mintha nem volnának díszítések? Annyira könnyedén?

KGy: Mintegy mellékesen. [Énekl.] Ez senkit nem jellemez. Most hirtelen az is eszembe jutott, hogy esetleg kicsit sikamlós. Nem tudom...

PM: Amikor azután áttér a díszítés nélküli, egyszerű éneklésre, a „как хозяин молчаливый”-tól [„ahogy a szótlan házigazda”, a műfordításban: „Szemét szótlan rám emelte”], az számomra nagyon erős váltás.

KGy: Itt egyszerűen beszélni kell, hangmagasságokkal.

PM: Ez a dallam, a „как хозяин” nagyon emlékeztet a harmadik dalt megkoronázó nagy dallamra, az „Александра лебедя чистого” részre, a hangtartománya is hasonló. Ez szándékos?

KGy: Nem, valószínűleg véletlen.

FZ: Mind a két említett résznél a személyesbe csap át a dal, ez is megegyezik.

KGy: Sajnos a harmadik dal végén az éneket újra írtam, magasabbra tettem, és nem jött be, nem lett jó az előadáson. Ahogy mondtam, nem volt alkalmam próbálni Zagorinszkajával, azon kívül, hogy az egész együttessel végigpróbáltuk.

PM: A második vers nyomán választottad ki a harmadik verset?

KGy: Nem. Berlinben talákoztam Maria Hussmannal, aki nagyon jól énekelte Aldeburghban a JELENETEK EGY REGÉNYBŐL-t.⁹ Ő nem tud oroszul, de kitűnő fiatal tanácsadója van, aki Oroszországból származik. Ő olvasta fel nekem a Плач-причитание szövegét, ezeket a furcsa prozódiaikat, ami a liturgikus ének, a „причитание”-forma. Szeretném megkeresni megint ezt a fiút, mert nagyon jó német fordítást csinált a versből.

PM: Egyszer említetted a „причитание”-val kapcsolatban Edizon Gyenyiszov nevét, az ő művét.

KGy: Igen, abból tanultam nagyon sokat oroszul. 1976-ban, amikor még semmit nem tudtam úgyszólván oroszul, a Zeneakadémiáról elküldtek Moszkvába. Főleg tanítást hallgattam, de Maros Rudi találkozókat szervezett ottani zeneszerzőkkel. Schnittke, Gyenyiszov, Gubajdulina voltak ott, és még valaki, aki inkább csinovnyik volt, de szintén nem rossz, nem is igazán jó, olyan modernista – elfelejtettem a nevét. Négy este négy helyen találkoztunk, mindenki mutatott a saját darabjaiból, a kottákat elhoztuk. Gyenyiszov művének címe: „Плачи”, kamaragyűttesre, ütőkkel, Sziklai Erika énekelte is itt. Nem nagyon volt sikere, énnekem nagyon tetszett.

PM: Milyen szövegre?

KGy: Népi szövegre, olyan alcímekkel, hogy „A halottat kiterítik”, „A halottat elkísérik”. Na most, nekem kellett a „Плач-причитание” cím és az alcím is, a „Похороны Александра Блока” [Alekszandr Blok temetése], mert nem lehet érteni, kiről van szó. A két utolsó vers abban rokon, hogy hosszú időn keresztül kerülgeti a kását, és csak a végén mondja ki a lényegét.

PM: Miért ez a megkettőződés a címben, hogy „Плач-причитание”? Tulajdonképpen mindkettő siratást jelent.

KGy: Igen, a „плач” maga a siratás, a „причитание” egyfajta zsolozsmázás, mondóka.

FZ: Lamentáció, voltaképpen olvasás.

KGy: Igen, az. Úgy kaptam a verset, hogy elolvasta nekem az a fiú.

PM: A harmadik dalban, amikor megjelennek a „pirosposzsgás kis özvegyek”, én a versben mindenképpen érzek iróniát, de Zoli tiltakozott ez ellen (végül ez időhiány miatt nem került bele a műsorba). A zenében is ezt erősítik azok a kis hangfűrtök.

KGy: Hát a „вдовушки” [özvegyecskék] már önmagában adja magát, mint a „ножки” [lábacskák] az első dalban.

KM: Eszembe jut egy Debussy-dal, kicsit hasonló kép, hogy a vásárba viszik a mamák a gyerekeiket.¹⁰

FZ: Én meg hagytam magam a szövegtől vezetettni, névértéken vettem a dolgokat, és belegondoltam: elég szörnyű, hogy az anyák csak a temetőben mutathatják meg, hogy „na ott van apátok”.

PM: Természetesen ez is benne van.

KGy: De mindenképpen idillel kezdődik, és aztán jön be a lényeg. Ezért kellett nekem az első harangozás, a figyelmeztetés, hogy „vigyázat! nem így eszik!”

PM: Akkor dönts el köztünk a vitát: itt ez a második közbjáték már harangozás-e, vagy csak a végén van harangozás, ahogy Zoli értelmezte.

KGy: A vége biztosan harangozás, és ez itt végül is ugyanaz. Mindenesetre kellett ide a metszet, ez vezet át a személyeshez. De csodálom, hogy a gregorián idézetet nem vették észre. A harmadik dalban, a harangoknál. [Énekel.]

FZ: Hát észrevettük, a harangjátékdallam, csak nem neveztük gregoriánnak.

KGy: De az! Egy gregorián Alleluja. Persze nem szó szerinti, hanem csinálmány. És a gregorián do-re-mi dallam az énekben folytatódik.

PM: A negyedik vers, a VORONYEVS hogyan jött a ciklusba?

KGy: Már az OROSZ KÓRUSOK idején, nekem ez oda kapcsolódik. Az OROSZ KÓRUSOK-ban ugyanez a Voronyezs tényleg a kálvária. A fagyott város. Valahogy annyira összetartozik bennem a város képe a KÓRUSOK-ban és az AHMATOVA-ciklusban. Hogy mondjam? Egyszer már elmeséltük az egész rémséget, mi van ott. Hogyan tántorog oda a vízcaphoz és csúszik az árokba és minden. És Ahmatova most készül meglátogatni. De nekem azt folytatja, amit egyszer már megtudtunk a helyről. Lehet, hogy ez teljesen szubjektív.

PM: Talán nem szubjektív, de mégis... Egy hallgató, aki megismeri az AHMATOVA-ciklust, de nem ismeri az OROSZ KÓRUSOK-at, nem tudja ezt, neki nincs ott az agyában vagy a szívében. Például Farkas Zolit is, amikor először hallgatta az AHMATOVA felvételét, késületlenül érte ez a rettenetes erős effektus a kezdetén.

KGy: Az már az én elgondolásom, hogy abban az időben életveszélyes volt meglátogatni egy száműzöttet Voronyezsben. Látszólag nem volt következménye, csak éppen letartóztatták Ahmatova fiát, lehet, hogy csak két év múlva, nem tudom egész pontosan. De az, hogy '36-ban meglátogatta Voronyezsben Mandelstamot, az civil kurázsi volt. Nekem ez nagyon fontos. A másik probléma Voronyezssel: azért kellett a szirénázás, mert említve van benne a kulikovói csata, ahol először verték meg az oroszok a tatárokat. De Voronyezs benne van a HÁBORÚ ÉS BÉKÉ-ben is, Andrej hercegék ott laknak a közelben. És ez megy tovább, én a II. világháborúban is gondolkoztam, a Don-kanyar ott van Voronyezsnél, a II. magyar hadsereg ott pusztult el.

PM: Tehát a dal vészjóslo kezdete, ami mindenkit szíven üt, ezekkel kapcsolatos? Én azt hittem, hogy ez magának a városnak a rettenete.

KGy: Nem, de utána jön a megfagyott város. És jönnek a varjak; a Mandelstam-versben is ott ez a szójáték, a „Воронеж” és „вороны” [Voronyezs és varjak].

PM: Varjak Nagy Péter szobra fölött – ez is a dicsőséges orosz múlt.

KGy: Igen? Én azt hittem, hogy ez a Péter-templom. A komponálásnál az volt a legnehezebb, hogy nekem egy dicső csatát úgy kell ábrázolni, hogy a protokollnak nyoma se legyen benne, de azért legyen valami! Még most is gondolkodom, hogy a szirénából valami idézetet ne hozzak-e vissza, csak a Kulikovo említésénél vagy akár a másik „ликованье”-nél [jubilálásnál]. A második „ликованье”-nél, a „тысячи”-nál [a versrészlet szó szerinti fordításban: „Mintha ezer vendég lakodalmi estélyén Innának bennünket ünnepelve”] fölmeleg a legmagasabbra az énekes, megint fortéig, mint a Péter és a Kulikovo említésénél, és akkor eszébe jut, hogy mindjárt meglátogatja a száműzöttet – akkor letörik. Valahogy hagyta magát leépíteni a zene, de nem vagyok benne biztos, hogy eléggé meg van-e oldva. Ezek az epilógusformák, a... *concertante*...¹¹ vége is a néma hegedűvel, külön kis áriák nekem, amiket nagyon szerettem – nem tudom, átjön-e.

PM: Az AHMATOVA-ciklus előző tétele, a Blok temetése is hasonló formálású. Az egyszerűbb forma, engem bar-formára emlékeztet, A A^v B, a lényeg a B, a vége, ami voltaképpen epilógus, mint a negyedik dal végén is.

KGy: És a végén „Дежурят страх и муза” – a *félelem* őrzi és az éjszaka nem ismer virradatot. Szerintem ez rettenetes bátorság volt Ahmatovától, hogy meglátogatta Mandelstamot Voronyezsben, szerencséje volt, hogy nem ütöttek rögtön a fejére.

PM: Mi jut eszedbe, Zoli, a „дежурят”-ról?

FZ: ??

PM: Hát a „дежурная”!

FZ: A hotelekben?

PM: Igen, az asszonyosság, aki őrködik a szovjet szállodák folyosóin.

KGy: No de itt a szolgálattevő. A „муза” pedig nyilván a „надежда” [remény]. Nagyezsda Mandelstam volt a költő felesége és múzsa...

PM: Gyönyörű ez a múzsa a végén, nekem ez arról szól, hogy valami megcsillan a végén a sötétben...

KGy: Nekem meg nem tetszett a költészethez való hasonlítás a műsorban. Számomra ez maga az élet. És a múzsa kétértelmű: lehet, hogy valóban a múzsa gondolt, de az is lehet, hogy a Mandelstam-versekben szereplő „подруга”-ra, a feleségre, a „nyomorult múzsa”, aki oda, Voronyezsbe még elmehetett, Szibériába már nem. Nekem annyira egyértelmű ebben az esetben a múzsa kettőssége. És kevésbé jelentette azt, hogy költészet és művészet... Persze lehet sokféleképpen interpretálni...

PM: Az biztos, hogy ez a vers a legtalányosabb, és a megzenésítése is.

FZ: És nagyon elsötétül a végére a ciklus.

KGy: Nagyon. De ez egész egyszerűen a történelem. Itt vagyunk a '36-os évben.

PM: Tulajdonképpen mind a négy dalban hasonló az énekszólam dallamának felépítése, és az OROSZ KÓRUSOK-ban is ez a koncepció, hogy az ének szűk járatban kezdődik, és fokozatosan nyílik kifelé.

KGy: Igen, ez nagyon kellett nekem. Rettenetesen zavar most már a TRUSZOVÁ-ban ez a folytonos modoros ugrálás.

PM: Az AHMATOVÁ-ban, lehet mondani, csak ott van ugrás, ahol kell.

KGy: Még ez se biztos. De megpróbáltam. Ehhez már nem nyúlok, az biztos.

(Lejegyezte Papp Márta)

Jegyzetek

1. A BOLDOGULT R. V. TRUSZOVA ÜZENETEI, op. 17. 1976–1980.
2. A CSÜGGEDÉS ÉS KESERŰSÉG DALAI, op. 18. 1980–1994.
3. Félrefordítás. Az „опальный” jelentése „kegyvesztett”. A vers Ahmatova látogatását örökíti meg a Sztálin-ellenes költeményéért Voronyezsbe száműzött Mandelstammnál.
4. VEGYESKAR JÓZSEF ATTILA VERSÉRE, 1949.
5. A kottában két megjegyzés is van a második dal végén az énekszólam alatt: „беззвучно, только шевелья губами” – „némán – csak szájmozgással [artikulálni az egész sort]”, és „...и, может быть прибавить в глубине души: увы!...” – „...és, hozzá lehet tenni a lélek mélyén: Jaj!...”. Az ének fölé írt előadói utasítás: „в умилении” – „meghatottan”.
6. Kurtág egyik legújabb műve, COLINDĂ-BALADĂ, op. 46.
7. Cornel Groza, a 2009. március 29-i kolozsvári ősbemutatójának karmestere.
8. „cantare la melodia come se fosse senza fioriture”.
9. Op. 19. 1979–1982.
10. Debussy: ARIETTES OUBLIÉES PAUL VERLAINE VERSEIRE, no. 4, CHEVAUX DE BOIS [KÖRHINTA].
11. Op. 42. HEGEDŰRE, BRÁCSÁRA ÉS ZENEKARRA, 2002–2003, rev. 2007.

Turbuly Lilla

ALKONYKAPCSOLÓ

Hát itt van, nézd, ez az októberi este
(még egy órája sincs, hogy láttalak),
de nem vagy itt, így nem nézheted, persze,
vagy mégis, csak néhány utcával távolabb.

Ahogy te elköszönsz, az mindig mintha végleg,
de főleg most, hogy hűvösebbre vált
a frontok űzte késő nyári képlet,
kijózanítva azt, ki más időkre várt.

Van az a hosszú pillanat, csak azt akartam,
hogy most az egyszer várd ki itt velem,
mikor a nappal és az est közötti harcban
épp döntetlenre áll a küzdelem.

Csak nézni, hogy a fény lassan kifogy,
és nem remélni, nem gondolni semmivel,
de egy kigyúló lámpasorról tudni, hogy
mikor van vége, és hol kezdődik el.

Szlukovényi Katalin

HELYZETDAL III.

Éjszaka, mikor lüktetnek az árnyak,
s a fűszál hegyén esőcsöpp remeg,
a suttogó szél kérdem: mire várjak,
s a fákat kérem, hogy segítsenek.

Makacs fák: sarjadnak a létezésből
az égbe törve értelmetlenül,
és mégis, aki kérdés nélkül épül,
önmagán az kerekedik felül.

Az él, aki boldogan öntudatlan,
csak legyen föld és napmeleg eső,
akinek az fontos, ami ahogy van,
és nem az, ami ebből érthető.

HIÁNYSZONETT

Tévedtünk, na. Előfordul ilyen
mással is. De túl minden tévedésen,
köszönöm neked, hogy mindazt megéltem
veled, amit te megéltél velem.

És köszönöm, hogy bár nem vagy jelen,
voltál annyit, hogy van mit felidézniem
akárhány álmatlan, magányos éjen
és sietős, rosszkedvű reggelen.

Mert ami volt, az mindörökre van,
s hogy elmúlt, csak azt bizonyítja, hogy volt,
hisz azóta is minden, ami van,

attól olyan, ami volt, akárhogy volt,
s akárhol vagy, veled vagyok magam.

TURIZMUS

Mohos tetejű, nagy, kerek kövek:
hideg teknősök századlassúsággal
vándorolnak a fény, a szél, a víz,
a jég évszakonkénti ritmusára.

Odanézünk – s már el is húz a busz,
látványt látvány után hadar az ablak,
a szembeszélben tájak, emberek,
szavak egymást letiporva rohannak.

Szép ez a nyüzsgés, csak a réseken
bevágó huzatban egy kicsit fázom.
Lötyög rajtam a másokra szabott
idő, mint a kölcsönkapott kabátom.

Vörös István

FÉLELEM A BOHÓCTÓL

Napok óta nem tudom, hány
óra. És azt se igen, milyen
nap van. Nyaralunk.
A legnagyobb luxus,
ami a nyaralással jár,
épp ez a nem tudás.
Harc dúl a világban

a butaság luxusáért.
A rendőrök és vagyonőrök
helyét majd butaságőrök
veszik át. Rend legfeljebb
a gyerekszobában lehet,
de mindig kiborul
egy játékosdoboz.

Rendek? Másoknál nemesebb
és papabb rétegek nélkül?
A butaság a legnagyobb
vayon. Ha megengedheted,
hogy a tudást ne a fejedben tartsd.
Órrel kell védekezni a
véletlen megértés ellen.

Ki tud egy bohóc szemébe
nézni félelem nélkül?

BÚCSÚ A JELMEZEKTŐL

Ki tud egy bohóc
szemébe nézni félelem
nélkül? Ki ne szeretné
lelökni a kötéláncost?
Ki ne kívánná az
idomár széttépését,
vagy azt, hogy az

oroszlán sörénye lángra
kapjon, ha tüzes
karikán ugrik át?
A műlovar alatt
bokrosodjon meg a
póni. A késdobáló
találja végre telibe
a feleségét. Az elefánt

zöldüljön be. A
cirkuszkocsit bírságotják
meg tilosban parkolásért.
Törjenek be majmok
a trapézra játszani.
A kupola váljon
átlátszóvá, és a

telihold fényében végre
ismerjük rá önmagunkra is.

Beck Tamás

A LÖWENSOHNÉK BÁTYJA

A temetőben kezdődött: a Löwensohnék bátyja
megölt testvérei sírjánál ma is azt remélte,
hogy lét és nemlét között a félig áteresztő hártya
pár pillanatra fölhasad és kinyújtott kezével

egy arcot érint meg, melyen időközben borosta
nőtt, mert képzelet és valóság között szorosra
kötött csomó az összefüggés... Nézttem, miközben leültem,
s az átható gyanú egymást keresztező tekintetünkben

egyre pulzált; mintha én lennék oka annak, hogy itt van,
hiszen már őseim is üldözték övéit a gójjimban.
Elindultam felé, aztán rájöttem, hogy nem kéne mégsem:
mit is mondhatnék neki, hogy legalább félreértsen?

Láttam pedig naponta addig is, talán szemében a könnyek
hatottak rám most újszerűen; mintha gyerekkori könyvet
vennék kezembe évtizedek elteltével újra és a zagya
szövegben rábukkannék váratlanul egy másik olvasatra.

Szenvtelenül haladt elmúlása, ez a progresszív betegség,
és szinte láttam, hogyan falja fel apránként a testét,
mert rejtve él bennünk a múlt, ahogy az emészthetetlen
salak is csak néha ad hírt magáról a belekben,

de úgy pusztít, ahogy gyökerek rombolják szét a műutat majd.
Hazaindultam és hirtelen meglódult utánam,
mintha most szánná rá magát, hogy szeretteit fölkutassa,
levelek sodródtak a porban, mint belelőtt tetemek a Dunában,

ő csak jött, s arra gondoltam, ez igazán kellemetlen,
mint megakadt lemez, egy történelemóra járt a fejemben,
gyáva vagy, ismételtettem magamnak, gyáva féreg,
pedig az érzélem lehántva róluk, ezek csak száraz tények,

hirtelen mégis elvakított a vélt felelősség,
– éjsötét pincéből felbotorkálót az erős fény –
szembefordultam volna, de nem engedelmeskedett a lábam,
még az elkésett bocsánatkérést is szabotáltam,

és tudtam jól, ha otthon, a néhány négyzetméternyi panelben behunyom majd végre a szemem, ott áll a Löwensohnék bátyja; jobbra-balra forgatom fejem, csak ránézniem ne kelljen, de ő vállamra teszi a kezét és megszólal: „Na, látja...?!”

Krasznahorkai László

SZÁMLA

Palma Vecchiónak, Velencébe

Bennünket kerestél, és mi tudtuk, mit akarsz, így hát elküldtük Lucretiát, és elküldtük Florát, elküldtük Leonórárt, és elküldtük Elenát, aztán ment Cornelia, és ment Diana, és így ment ez januártól júniusig, októbertől decemberig, ment Ofélia, és ment Veronica, ment Andriana, és ment Danae, aztán Venus, lassan minden kövér és üde kurva és kurtizán megfordult nálad, a lényeg az volt, ami minden velencei férfinál, hogy magas és tiszta legyen a homlok, hogy széles és gömbölyű legyen a váll, és széles és tágas a mellkas, hogy nyíljon ki, hogy nyíljon szét az amúgy is mélyre eresztett camicia fölött a test, és zuhanjon lefelé a tekintet a csábító pofikáról a friss, az édes, a két kívánatos mellre, mutattad mindig Federicónak, aki a rendelésedet hozta, és aztán mutatta Federico is nekünk, hogy igen, mint a múltkor, olyan legyen, széles és tágas, mint a völgy, a Val Seriana, ahonnan jöttél, vigyorgott Federico, mert azt kerested szerinte, a bergamói völgyet, ahonnet származol, és azt mesélte, s ezt megerősítették a többiek is, hogy nem is nagyon érdekel téged más ezen kívül, legalábbis semmi abból, ami lent a hús sötét titka, csak itt fenn a bodros, szőke haj, a villanó szempár, a lassan szétnyíló ajak, szóval a fej, s aztán mindaz, ami ott alant az álltól lefelé elterült, a széles, gömbölyű válltól a szétterülő tája az illatos testnek, a többi nem, mindig azt kérted tőlük, hogy eresszék le a váll alá a pántot, a vállat, szóltál rájuk, mindig és teljesen szabadon akarom látni, de ezzel együtt akartad látni a camicia fehér csipkeszegélyének homorú ívét is az egyik válltól a másikig, az ívet, mely most nem sokkal a mell festett bimbója felett futott végig, de amelyik egykor mint az ég horizontja rajzolódott ki, középen mélyen a faludra ereszkedve, a serianai völgy felett, ezt nem magyaráztad el nekik, erre csak Federico jött rá egy idő után, de nem magyarázta el ő sem, neked meg kérdést feltenni, különösen a képeidre vonatkozóan, végképp nem lehetett, hogy ugyanis miért festesz olyan nem is kövér, hanem egyenesen olyan irtózatosan hatalmas nőket, egyetlen kérdést sem engedted meg, különben is hamar elvesztetted a türelmedet, és türelmetlenségemben gyakran kitakartattad a mellüket egészen, de aztán, mint mondják, szinte mindig visszahúzottad rájuk valamelyest a ruhát, azt se tudták így, mit akarsz tőlük, volt, aki félt, mert annyi mindent hallott, és bár mindenre kész volt, félni azért félt, hogy veled, hogy nálad, a te bottegádban valami olyasmit kívánnak tőle, amire nem lesz képes, hogy megtegye, de mint mondták, nem akartál te semmit, s mi több, gyakran előfordult, hogy nem is marasztaltad őket, fizettél, s még egy fürt szőlőt sem kaptak, miután abbahagytad

azoknak a hatalmas nőknek a festését, még csak ágyba se hagytad vinni magad, folyton csak állniuk kellett, vagy ülni valami szófán, állni vagy ülni órákon át, és nem mozdulni, csak várni és félni, hogy most mi lesz, mert igen hamar meglett a híred is, hogy a bergamói, ahogy ők kifejezték, egyáltalán nem baszik, hozzájuk se nyúl, csak a maga halk, amúgy finom kis szavaival eligazítja őket, hova álljanak, hova üljenek, aztán csak nézi őket, azt nézi, hogy hogyan nézik őt, végül nagy sokára szól nekik, hogy eresszék le még jobban a bal vállnál a camiciát, vagy hogy verjék fel még jobban a karnál a ruhafodrokat, vagy hogy bontsák ki az egyik mellüket, mindig távolabbról, mintsem hogy elérhetted volna őket, egy karfás széken ülsz, mesélték a hölgyek, ha a két szolga a stégre kivezette őket, s a végig kint várakozó mascaretával hazatértek, nem jössz közelebb soha, és nem engeded, hogy hozzád nyúljanak, mint azok, vihorásztak, akik őket csak bámulni óhajtották, miközben egy férfit hágtak meg hátulról, de te nem, mesélték nekünk a lányok, te nem azért... csak nézed őket, és nekik kibírhatatlan hosszan csak állni kell, vagy ülni kell, na, persze, ismerték már az ilyesmit, épp elég festő volt Velencében, aki meg tudta fizetni, hogy kurva vagy akár egy cortigiana onesta eljőjjön hozzá, álltak és ültek ezek már mindenféle művésznek, volt, aki még magánál a nagy Bellininél is meg-megfordult időnként, aztán világnak nevetségére mint a Szentanyát vagy Szent Magdolnát vagy Szent Katarinát látta magát viszont a S. Giovanni e Paolóban vagy a Scuola di S. Marcóban, ezen aztán volt mit mulatni, és mulattak is rendesen, de a te esetemben, bergamói, utánad, serianai, valahogy elmaradt a szokásos vidám hangulat, ha egy-egy látogatás után valamelyik előadta a dolgokat a többinek, mert mindig azt hajtogatták, hogy nem értenek belőled semmit, és főleg nem értik, hogy miért csinálsz belőlük akkora nőket, nekem egyáltalán nincs olyan óriási vállam, morogta Danae, én meg nem is vagyok ennyire kövér, mutogatta a csípőjét Flora, és hát, tényleg, ezekben az eltúlzott méretű alakokban volt valóban valami megmagyarázhatatlan, ugyanis eltúlzott voltuk ellenére szépek és vonzók maradtak, nem értette senki, hogy csinálsz, és főként hogy minek, de hát ez az egész festés is olyan furcsa volt nálad, ezt mesélte mindenki, mert mintha nem is a festés lett volna ott a cél, hanem hogy meglássál valamit rajtuk vagy bennük, ezért egyre inkább zavarban voltak, mert az a nézés, azt nem lehet kibírni, mondták, úgy meresztet rájuk a szemedet, olyan mocskos módon, hogy még a tapasztalt kurva is ideges lett olykor, és elvonta a tekintetét, de te ilyenkor rájuk rivalltál, hogy a szemedbe nézzenek, máskülönben nem bántál velük rosszul, csak nem nyúltál hozzájuk egy ujjal se, ezt nem bírták felfogni, voltaképpen ezért tartottak tőled, és ezért nem mentek szívesen hozzád, pedig rendesen fizettél, még a legrosszabbt is megadtad azt a nyomorult egy-két scudót, hát, még egy-egy friss, fiatal kurváért vagy cortigiana onestáért mit meg nem adtál, pedig te nem tartozol a gazdagok, csak a híresek közé, neked azért nem megy annyira, ott állnak rakásra a képeid, mint hírlik, amiket Lucretiáról meg Danaéről meg Floráról meg Elenáról festettél, inkább a szentképeidet adtad el, ahol Mária lett Danaéból, Florából meg Szent Katalin, ahogy a kisdéddel együtt egy fa alatt vagy egy szép táj előtt, na, ezek mind elkelték, ezt tudjuk, de ahol a megrendelő a szeretőjét akarta megfestetni, és te nem a szeretőket festetted meg, mert azok megmaradtak Lucretiának meg Danaének meg Florának meg Elenának, na, azokról már nem mindig tudtad elhitetni a megrendelő kéjencekkel, hogy a kívánságuk szerint való, így belőlük mindig több volt a bottegában, hátul egymásra hányva, mint amennyit el bírtál adni – meg el is árultad néha az elégedetlenségedet, s újra és újra megpróbálkoztál velük, ezért is üzentél nekünk Federicóval időről időre, s kérted különféle alakban, de mindig ugyanazt a nőt, és ezt nem volt nehéz megérteni, nekünk

annyiféle ezer és annyiféle tízezer és százezer megbízás után a Carampanében már a te első velencei évedtől kezdve nyilvánvaló volt, hogy ugyanazt a nőt akarod mindig, így hát mi küldtük is őket, ment Lucretia és Flora és Leonóra és Elena és Cornelia és Diana, és ment ez januártól júniusig, októbertől decemberig, ment Ofélia, és ment Veronica, ment Andriana, és ment Danae, aztán Venus, de januártól júniusig, októbertől decemberig ugyanazt akartad, amire persze csak később jöttünk rá, hosszasan tűnődve azon, mire fel fested a mi hölgyeinket ennyire kövérnek, s hogy mi a titkod, hogy aztán ezek az óriási nők a vásznakon mégis olyan ördögien szépek, de rájöttünk a végén, legalábbis egy közülünk, én, egészen biztosan, hogy tényleg ugyanazt akarod, a serianai völgyet, te szégyentelen, egy kurva válla és melle közt, azt a völgyet akartad, ahol megszületett, és amely tán anyád mellére emlékeztetett, pedig szép férfi vagy, szép az alakod, de különösképp az arcod, ezt mindenki tudja, aki ismer, azon bizony megakadt minden ribanc tekintete, és ingyen is csinálták volna, de neked nem kellett, csak arra, hogy nézzed a szemüket, az állukat, a nyakukat, a vállukat, a keblüket, úgyhogy elég hamar utálni kezdtek, mert fogalmuk sem volt, mit akarsz, úgy kellett elmagaráznunk, hogy csak legyenek nyugodtak, és menjenek, ha megrendelted őket, hisz ilyen könnyen ennyi scudót nem keresnek sehol, ráadásul szép ruhákat adatsz rájuk, mert beöltöztetted mindet, és ebből is sejthettük, hogy valamit nagyon keresel, és teltek az évek, és jöttek az új Florák és Lucreciák és Veronicák és Oféliák, és mindegyik más volt, de neked mindegyik ugyanaz, ki kellett lépjenek a magas calcagnettiből már a kapuban, de tulajdonképpen mindenből ki kellett lépjenek, mert a bugyin kívül szinte mindent levetettél velük, amiben jöttek, és egy egyszerű csipkés camiciát adattál rájuk a két szolgálval, meg ami kell, végül valami csodaszép, arannyal átszőtt köntöst vagy ruhát vagy néha csak egy kék vagy zöld bársonykabátkát, és halkán megkérted őket, hogy tegyék szabaddá az egyik mellüket, tolják lejjebb a camiciát, aztán csak bámultad órákig azokat a széles, puha, gömbölyű vállakat, az ártatlanul romlott mosolyt az arcon, miközben mintha észre sem vettél volna az izzó forróságot a meztelen keblek harmatos bőre fölött, nem vettél te észre semmit abból, amit ők kínáltak neked, mert neked nem kellett a keskeny csípő, a tejfehér has, a bő tompor és semmiféle bozontos ágyék, nem érdekelték a szétnyíló ajkak és térdek és combok, a meleg öl s a vadító szag a parfümök felhője fölött, téged hidegen hagyott, ahogy egyikük-másikuk megpróbált minden szót és pillantást és sóhajt, amit csak ismert a csábítás ezernyi mutatványa közül, te csak intettél, hogy ne, hogy hagyják, és hogy ne, nagyon kéred, semmiképp ne mozogjanak, csak üljenek nyugodtan a szófán, és nézzenek rád, és a szemüket egy pillanatra se vegyék le rólad, de hát mit akar ez, hüledeztek Lucretiától Venusig mind, mi ez a hülye játék ezzel a rá meredek/rám mered időtlenkedéssel, hát, mik vagyunk mi, kis szüzek a csipkeverőműhelyekből?!, vagy mi, emelték fel a hangjukat, és tényleg dühösnek látszott mind – és hát, nem, mi tudtuk, hogy neked nem rájuk van szükséged, hanem valami egészen másra általuk, én személy szerint mindig azt gondoltam (hogy most már tényleg ne a rufianák nevében beszéljek, hanem, mondjuk úgy, mint valaki, aki a rufianák mögött áll, közel a Serenissimához, és férfiként még közelebb a Carampanéhoz, de hát az eddigiekből már nyilván egy ideje úgyis tudod, ki beszél), hogy te egy egészen különleges férfi vagy, akit nem is érdekel más, mint hogy egy nőben megkeresse és megtalálja a legbotrányosabban kifinomult, ördögi érzékiséget, hogy a számodra mindaz, amit egy nő jelent, az pusztán test, és én egyetértek ezzel, és megértelek, mert szerintem is csak test vagyunk, és nem több, de ebből a testből, ha hamvas pillanatában látod, ebből a hamvasságában párolgó testből megtudod, milyen mély és rejtélyes és ellenállhatatlan az a kívánság benned, amellyel akarod, amellyel tombolsz, hogy megszerezd, amellyel feláldozol végül min-

dent, hogy a tiéd legyen – pedig csak egy kis bőr az egész, és egy kis pír azon a bőrön, végül egy kis szomorkás mosoly, néha csak ahogy leereszti a vállát, aztán ahogy lehajtja, majd lassan felemeli a fejét, s egy szőke bodrocaska, egy kis vadító hajtincs akkor véletlenül a halántékára hull, s ez a tincs aztán ígér valamit, fogalmad sincs, mit, de meghalnál, ha nem lehetne a tiéd, és tán épp ezért, biztos vagyok benne, teelőtted az is teljesen világos, hogy nem abban mutatkoznak meg igazán, és őrzik meg a férfit, amikor lehántják magukról a ruhát, ó, épp ellenkezőleg, többnyire, ha előbukkan a mell, a has, az öl, a tompor meg a comb, na, azzal úgy általában vége is minden féktelen illúzióknak, hanem amikor a homályos gyertyafény remegésében a tekintetükben egyszer csak megcsillan az állat, mert ezért a tekintetért bolondultok mindannyian, ezért a szép állatért, és ez az állat a pusztá test, ezért véreztek el, a pillanatért, amikor ez az állat az idő egy tört részében megmagyarázhatatlanul szép, ez ragyog fel olykor Cornelia és Flora és Elena és Venus szemében, miközben tisztában vagy vele, hisz elég régóta élsz már a földön, hogy néz ki ma már az a Cornelia, az a Flora, az az Elena meg az a Venus – megráncosodtak már mind kívül és belül, és nem érdekli őket más, csak a hasuk meg a bugyellárisuk, de többnyire mindegyik üres, így hát te újra és megint kéred őket, és mi küldjük őket folyton új alakban, és megy Cornelia és Flora és Elena és Venus megint, hogy a tekintetükkel megtalálják nálad a pontot, hogy eltaláljanak, mert ezt akard nyilvánvalóan te is, és ezért tartod vissza őket mindentől, amit különben tenni szoktak, ezért nem engeded, hogy levetkőzzenek, ezért nem, hogy megmutassák a mellüket meg mindent, amijük van, mert tudod, hogy az az állati lényeg a halasztásban, az elhalasztásban van, hogy ugyanis csak ígérjék a pillantásukkal, hogy talán, hogy majd mindjárt, vagy hogy majd máskor, ámbár az is lehet, hogy már a következő pillanatban, amikor ki fogjuk oldani az övet, s ezzel egyszerre minden lehull rólunk, hogy csak ígérjék ezt abban a tekintetben, amire vadászol, és amit nyilván meg akarsz örökíteni a képeden, és ha jó napotok van, ez a tekintet meg is talál téged, és meg is ígéri, hogy na, most, na, most, talán... hisz a halasztás ennek az ördögi lénynek a lényege, mely fogva tart téged is, és minden férfit Velencében és a világon, s bár te a következő pillanatot, az ígéret beváltásának pillanatát akard folyton megfesteni, és ezzel megragadni, erre jó okkal nem vagy képes, mindössze arra, hogy azt, ami emez ígéret beváltása előtt van, azt mindet, a teljes folyamatot feltedd a színeiddel és a rajzolataiddal a vászonra, és ez a folyamat van abban a tekintetben, amit a scudóidért megkapsz, ha megkapod – noha az a festmény, amire vágysz, az másról szól, azt soha nem festheti meg senki, mert az egy állókép, a beváltott ígéret édene, amikor nem mozdul, és nem történik semmi, s ami még nehezebben megmagyarázható, hogy nem is mondható erről a mozdulatlanságról, állandóságról, változatlanságról: semmi, mert a beváltott ígéretben elvész az, amit ígérték, a beváltott ígéretben megsemmisül, kioltódik az, ami a vágy tárgya, így hát a vágy önmagát határolja, vágyakozol nagyon, és nincs tovább, mert a vágynak nincs semmiféle valósága, arra, a valóságra, csak előreutalni lehet, az időből előre, mert különös módon a későbből, az utána következőből visszatérni hozzá, és ráközelíteni nem, hátulról, az emlék felől, teljességgel lehetetlen, az, az emlék, minden esetben tévútra visz, talán épp az is a dolga, hogy elhitesse, hogy volt, hogy történt, hogy meglett valami, amire korábban a vágy vonatkozott, miközben épp ő az, az emlék, ami elvezet a tárgytól, s egy hamisítványt ad a valódi helyett, a valódit ugyanis nem adhatja, az tudniillik nincs, de hát ez persze nem is a te utad, te festő vagy, te a vágyban élsz, tehát előlről véted el, te áltatod magad, hogy végül majd lehull az a camicia, és ebben az ígéretben vagy vétkes magad is, vétkes, aki keserűen bűnhődik

majd, ha az ítélet napja eljön, te egyelőre még messze vagy tőle, te még hitegeted magad, te még vágyasz rá, és nem gondolkozol, hanem megőrülsz, tombolsz érte, elfogy a lélegzeted, az eszedbe jut, és küldöd Federicót, és mi mi küldjük neked Danaét, Veronicát, Andrianát és Venust, küldjük őket, küldjük mindig, ha Federicótól meghalljuk, ezúttal mit kívánsz... de egyszer eljön persze a nap, amikor aláhúzzuk az egészet, amikor aláhúzzuk, amit eddig kértél, s akkor, Palma Vecchio, akkor, Iacopo Negretti, nem lesz tovább, akkor vége lesz, és mi küldjük a számlát, ezt biztosra veheted.

Rakovszky Zsuzsa

ÉNVERS – SZEREPVERS*

Tisztelt Hallgatóság!

Bevallom, szokatlan nekem ez a helyzet, hogy hosszan kell beszélnem, így egymagamban, a hallgatósághoz egy pulpitusról. A nyilvános szereplés egyetlen formája, amelyikben van némi gyakorlatom, a beszélgetés: ezért azzal szeretném így, beszélgetőtárs híján megkönnyíteni a helyzetemet, hogy én vállalom át a kérdező szerepét is, és én teszek fel kérdéseket magamnak. Mindjárt az első úgy szól:

Volt pár év, amikor jóformán kizárólag szerepverseket írt. Miért ír valaki szerepverset?

Erre kapásból azt szokás válaszolni, hogy rejtőzködésből: a szemérmes költő valaki másnak a maszkjában vall legbensőbb ügyeiről. Persze biztosan van is ebben valami, de azt hiszem, az én esetemben nem ez volt az indíték.

Hanem?

Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolni tudjak, alaposan vissza kell mennem az időben, egészen gimnazistakoromig, amikor már javában írtam verseket, igaz, csak az asztalfióknak. Ezek a versek még az én akkori ízlésemhez képest is valahogy jóval „emelkedettebbre” vagy „költőibbre” sikerültek, mint szerettem volna. Ekkoriban jelentkezett néhány, nálam mindössze hét-nyolc évvel idősebb fiatal költő, akinek a nyelve ironikusabb volt, közelebb állt a hétköznapi, beszélt nyelvhez, mint ahogy nálunk általános volt a költészetben. Nekem ez nagyon tetszett, és kétségbeesetten próbáltam belegyömszólni a saját verseimbe is a köznap nyelvét és hanghordozást, sokáig igen kevés – és később se valami nagy – sikerrel. De vajon miért nem sikerült, mi állt ellen a versekben a beszélt nyelv hanghordozásának? Erre később még visszatérek.

Még egy személyes beismerés, amely látszólag nem tartozik ide: soha nem szerettem, ha színészek vagy előadóművészek mondtak verset. Vagy ez így talán nem is igaz: balladát vagy más verses epikát szívesen hallgattam hangosan, de lírai verseket nem. Mindig csalódást éreztem: arra gondoltam, hogy én ezt a verset nem így hallottam olvasás közben. Vagyis eszerint olvasás közben is halljuk a vers hangját, jobban mondva azét a személyét, aki a versen keresztül beszél hozzánk, határozott elképzelésünk van az illető személy karakteréről, és én legalábbis nem szeretem, ha egy másik, hús-vér személy, az

* Székfoglaló a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémián. Elhangzott 2009. december 10-én.

előadóművésze, közém és e közé a légies személy közé „tolakszik”. Nem azokra a stílusjegyekre gondolok itt, amelyekről egy-egy költőt néhány sor után jó esetben könnyedén felismerünk. Sok költő van, akinek stílusa összetéveszthetetlen, ugyanakkor versei olvasván mégsem képzik meg előttünk a beszélő személye, vagy csak annyira halványan, hogy jóformán nem is érzékeljük. Ugyanakkor mégiscsak a stílusjegyek – az irónia, a pátosz, a lelkesültség vagy játékoság és mindenekelőtt a vers valamilyen nehezen megragadható lendülete vagy erőteljessége – segítségével képződik meg a versolvasóban ez a légies személy, aki a versben beszél. Ő lenne az a bizonyos „lírai én”, amelyről leginkább azt lehet tudni, hogy nem azonos a költő empirikus énjével. Ezt ugyan ma már a középiskolás diákok is tudják, engem mégis meglepett, amikor először alaposabban belegondoltam. Jó, nem azonos a költő empirikus énjével – de mivel azonos akkor?

Petri Györgynek van egy verse – mondanom sem kell, Petri is egyike volt azoknak a fiatal költőknek, akiket annak idején annyira megirigyeltem –, amelyikben ezek a sorok szerepelnek:

*„Khöltő: szorgos színész. Csak a hülye hiszi,
hogy lelkiél. Vesződik a szereppel.”*

Ezt a verset sokáig afféle polgár-, jobban mondva széplélekpukkasztásnak hittem, és csak mostanában ébredtem rá, hogy ezt a „szerep”-dolgot bizony komolyan kell venni. Megerősített ebben a föltevésben, hogy mostanában rábukkantam az interneten egy rövid, elméleti írására, amely „a líra általános elmélete” alcímet viseli, és itt a következő olvashatjuk: „itt valami olyan sajátlagos entitásról van szó, amely különbözik gyalogjáró, hétköznapi énünktől...” És: „...minden költő – természetesen empirikus személyiségéből is merítve – megkonstruálja a neki megfelelő lírai ént”. Ez persze az irodalomtudósokat és kritikusokat nem lepi meg, de a naiv olvasó elámul – éppen a legátütőbb lírai személyiségek – az olyanok, mint Petrié vagy mondjuk, Adyé – konstrukciók lennének? Visszatérve eredeti témánkhoz: eszerint minden vers szerepvers? A különbség mindössze annyi, hogy egyesek kitartanak egyetlen szerep mellett, mások váltogatják őket, esetleg az alapszerepet időnként megtörik más, kisebb jelentőségű „personák” magukra öltésével?

De tényleg szabadon konstruáljuk ezt a bizonyos lírai személyiséget? A „konstrukció” szó, úgy érzem, igen nagyfokú tudatosságra és szabad elhatározásra vall, mintha a költő minden kötöttségtől mentesen, a lehetséges személyiségvonások teljes készletéből barakcsolná össze a számára legmegfelelőbb ént, azt, amelyik a legjobban „passzol” költői törekvéseihez. De csakugyan ennyire szabad és tudatos folyamat lenne ez? Azt persze Petri is megemlíti, hogy ehhez a saját empirikus személyiségéből is merít, vagyis a rendelkezésre álló személyiségvonások készlete nem korlátlan – de hát empirikus énje többé-kevésbé mindnyájunknak van – miért mutat hát akkora különbségeket az egyes költők életműve ebből a szempontból – hogy egyiküket szinte személyes ismerősünknek érezzük, másikuk szinte teljes egészében eltűnik a versei mögött? És vajon miért nem sikerül annak, akinek nem sikerül (persze lehetséges, hogy nem is törekszik rá, és talán nem is kritériuma a jó versnek, hogy efféle, határozott körvonalú én bontakozzék ki az olvasó képzeletében)? Lehet, hogy azokban a bizonyos empirikus énekben van a különbség?

Visszatérve „a líra általános elméletétől” a bevezetőben vázolt, személyes „szakmai” problémámhoz: egy idő után kezdtem rájönni, hogy a beszédhanghoz való közelítéshez először is a beszélőnek, a lírai éneknek a megkonstruálására lenne szükség, vagyis előbb

el kellene tudnom képzelni ezt a bizonyos személyt, aki beszél, és akkor tudnám megteremteni a sajátos hanghordozását – hogy aztán az olvasás során végbemehessen az ellenirányú folyamat, és a hanghordozásból az olvasó újra összerakja azt a bizonyos személyiséget. De miért megy ez a – nevezzük így, „énképzés” olyan nehezen egyeseknek? Például nekem?

Nem szeretnék a mélylélektan vagy éppenséggel a „gender studies” területére tévedni – vagy talán szeretnék, de kellő ismeretek hiányában ez nem áll módomban –, de megfordult a fejemben, hogy talán a nőknek nehezebben sikerül megalkotniuk ezt a bizonyos lírai ént. Nem lenne csoda, ha így lenne, hiszen a lírai személyiség megkonstruálásában nyilván a hagyomány is nagy szerepet játszik – a férfi költőknek rendelkezésükre áll a romantikus költői szerepkészlet, vagy meghatározhatják magukat azzal szemben, az olvasónak, ha férfinevet lát a vers fölött, már van valami homályos elképzelése „a költőről”, amit a vers aztán vagy beteljesít, vagy ellentmond neki, mindenesetre nem a „nulláról indul”. De mire gondolunk, ha női nevet olvasunk egy vers fölött? Persze, egy ideje léteznek ilyen női „előképek” is: a Magna Mater és a boszorkány, a gyöngéd és természetközeli, a természetbe szinte beleolvadó, illetve a forróvérű és szabad szájú, a konvenciókat lábbal tipró nő alakja, de ezek a lírai személyiségek erősen beszűkítik a költő lehetőségeit valamiféle panteisztikus vagy szerelmi, illetve erotikus lírára.

De nem lehetséges, hogy a nőknek már az empirikus énjük vagy énképük megalkotásával is gondjaik vannak – vagy legalábbis azoknak a nőknek, akik kilépnek a hagyományosnak nevezhető női szerepekből –, és innét a lírai én megalkotásának fokozott nehézsége? Mintha nekünk, nőknek nehezebb lenne összeegyeztetni belső tapasztalatainkat azzal a képpel, amelyet a külvilágból érkező reakciók nyomán alakítunk ki önmagunkról. Keresgéltem kezdtem azokat a verseket, amelyek alátámaszthatják ezt a feltevést – mármint hogy a nőkkel gyakrabban esik meg, hogy idegennek érzik a tulajdon énjüket –, és találtam is jó néhány verset, amely alátámasztani látszik ezt az elméletet. Itt van mindjárt Anette von Droste-Hülshoff, a nagyszerű, de kevésbé ismert, a XIX. század első felében élt költőnő verse (Szabó Lőrinc fordításában):

A TÜKÖRKÉP

*Ha a kristályból a szemed
ködfoltja rám néz téveteget,
mint üstökös, mely egyre sápad,
s egymást kerülve két spion,
két lélek bujkál arcodon,
akkor ijedten suttogom:
Távozz tőlem, idegen árny vagy!*

*Rémálmokból kiszökve, csak
azért jössz, hogy vérembe fagyj,
s megőszüljön fekete fürtöm,
de ha tükrömből, kép, melyen
kettős fény játszik kétesen,
kilépnél, nem tudná szívem,
hogy szeressen-e vagy gyűlöljön.*

*Csodálnám homlokod, ahol
mint szent trón mögött robotol
a jobbágy gondolatok ezre,
de kísérteties szemed
csaknem megtört, halott-hideg
csilláma elől reszketeg
húznám számolyom messze, messze.*

*Ami gyámoltalan gyerek-
ajkad körül puhán lebeg,
azt eltenném, boldog örömmek,
de aztán, amikor a szád
feszíti, röpíti nyílát
s halk gúny ráng vonásain át,
mint zsandártól, futnék előled.*

*Más vagy! Nem én! Más, idegen.
Sarum Mózesként levetem,
s úgy vagyok itt a közeledben:
erő vagy, melyről nem tudok,
nem sejtett kéjek és kínok,
irgalmas ég, hova jutok,
ha csakugyan te alszol bennem!*

*És mégis, érzem, rokoni
borzongás hogyan bővöli
össze az ijesztőt s a vonzót:
ha most kilépnél, Jelenés,
a kristálykőből, melyben élsz,
csak megreznének tőled, és
azt hiszem – siratnám a sorsod.*

Vagy itt van Emily Dickinson, ő nem a tükörben látható képmás, hanem a házban kísértő szellem metaforáját használja a „tulajdon én” idegenségének érzékeltetésére.

*„Mért lennél szoba, hogy szellem kísértsen,
Minek lennél a ház.
Förlélműlják agyfolyosók a
Matériát.*

*Éjfélkor kísértetet látva,
Künn biztosabb,
Mint szemközt látni bent a hívős
Háziurat.*

*Jobb galoppozni kolostorban
A köveken,
Mint találkozni önmagunkkal
Fegyvertelen.*

*Magunk mögé rejtett magunk
Ijeszt agyon.
Hálónkban rejtőző orgyilkos
Nem oly borzalom.*

*A test revolvert kölcsönöz,
Ajtót becsuk,
Egy felsőbb szellemre vagy többre
Látása vak.”*

(Károlyi Amy fordítása)

De valami hasonlóval találkozunk Czóbel Minkánál is:

IDEGEN VENDÉG

*Magányos kerti úton
elsárgult levelek,
Zöld nyár forró hevében
Már ősz jelentenek.*

*Hullámzó déli fényben
– Csodás – hogy kelnek-járnak
A múltból idetévedt
Szétfoszlott, könnyű árnyak.*

*Egykor ezek mind voltak,
Egykor mind itten éltek,
Közöttük mit akarsz itt
Idegen kóbor lélek?*

*Árnyak közé vegyül most
Az újabb árny-alak:
„Ki vagy?” „Hát meg sem ömersz?”
„Én vagyok te magad!”*

Ezek a költőnők mindhárman a XIX. században éltek, kettő közülük az első felében – hogy változott-e a helyzet azóta, hogy a társadalmi elvárások lazulásával könnyebb lett-e a nőknek összeegyeztetni belső tapasztalataikat a környezet reakcióiból megalkotott énképpel, ezt a pszichológusok tudnák talán megmondani. De ha így is van, a költészetben továbbra is élőnek érzem a problémát, a „lírai én” megkonstruálásának feladatában legalábbis, és – hogy visszatérjek eredeti témámhoz – ha talán nem is tudatos választás eredményeképpen, de ezt a nehézséget hidalta át számomra a szerepvers. A szerepversben, akár csak a drámában vagy a prózában, valóban úgy lehetett megkonstruálni a figurát, hogy kevésbé voltam a saját „empirikus énemre” utalva, viszont sok hasznát vettem a külső megfigyelésnek és tapasztalatnak. És ami a legfontosabb, amikor

sikerül megtalálni egy szerepvers beszélőjét, és behatárolni életkorát, társadalmi helyzetét és más efféléket, akkor ezzel jóformán automatikusan már egy hanghordozás és szókincs is adva van, amelyre, mondhatni, már csak rá kell támaszkodni, hogy a versben beszélő személyen keresztül elmondhassam, amit mondani szeretnék.

Mármost a szerepversről mindenki tudja ugyan, hogy micsoda, de azért a biztonság kedvéért keresgéltem valami használható definíciót, de nem találtam, érthető módon mindenütt ismertnek tételezik a fogalmat. Utánanézttem viszont a szerepvers angol megfelelőjének, a „dramatic monologue”-nak, és a következő rövid jellemzést találtam:

M. H. Abrams amerikai irodalomtudós szerint a drámai monológ jellemző tulajdonságai az alábbiak:

„1. *A versben mindvégig egyetlen személy beszél – és ez a személy nyilvánvalóan nem a költő –, egy jól körülírható helyzet különleges pillanatában.*

2. *Ez a személy egy vagy több másik személyhez beszél, illetve párbeszédet folytat velük, de a hallgatóság jelenlétéről és arról, hogy ők mit tesznek vagy mondanak, csak a beszélő szavai árulkodnak.*

3. *A beszélő alakjának kiválasztásában és megformálásában elsősorban az vezérli a költőt, hogy igyekszik minél jobban érzékeltetni az illető személy jellemét és érzéseit, meghozza oly módon, hogy ez minél inkább fölkelte az olvasó érdeklődését.”*

Vagyis eszerint a költő és a versben beszélő szereplő énje között meglehetősen nagy távolság van. Ez a személy, mire elmondja a mondandóját, önkéntelenül elárul magáról mindenfélét, amit talán titkolni szeretett volna, akárcsak egy dráma vagy regény szereplője. Ilyenek például Robert Browning híres drámai monológjai: a szöveg olyan jellemvonásokról árulkodik – fukarságról, hiúságról, kicsinyes ellenségeskedésről, birtoklás- vagy bosszúvágyról –, amelyek aligha részei a lírai énnek (az empirikus énről persze nem tudhatjuk...). Mégse tudjuk elítélni ezeket a figurákat, miután belülről láttuk őket. De nem mindegyik Browning-monológ ilyen. Van köztük olyan is, például a FENN A VILLA – LENN A VÁROS című, ahol hagyományos költői témát – tájleírást, az évszakok változásának leírását – ad az igen kevésbé poétikus lelkű, pénzsóvár és városi szenzációkra éhes szereplő szájába, mintegy panaszképpen, és így „facsar ki” új, erőteljes költőiséget belőle:

„De a május? Kérdezem öntől. A nyár gyorsan jön el.

Csak az áprilisi nap kell s vígan közénk szökell.

A hegyes, smaragd búzában – három ujra nőtt csupán –

Lóbálja piros harangját szárán a vad tulipán,

Mint vékony vérbuborékot, mit a gyermek megkíván.”

Vagy

„Ha a villában él, hiába bámulhat ki újra s újra,

Nem lát mást, csak azt a ciprust – mint a halál vezna ujjá.

Sokan szeretik a tűzbogarat, ha szinte hemzseg tőlük a búza,

Vagy búzáló kender szárai közt kerengve s összevissza bújva.

Jön augusztus vége, szeptember – tücsöktől hangos a rét,

És döngnek a méhek a dombon a fenyők körül. De elég

Az évszakokból! Mondjam-e még a fagy meg a láz idejét?”

(Vas István fordítása)

Vagyis a szerepvers arra is jó, ma még inkább, mint Browning idejében, hogy kellőképpen ellenpontozva visszacsempésszük a versekbe a hagyományos költőiséget.

Vannak aztán olyan szerepversek is, ahol a választott szerep nem ellentétes a lírai énnel, hanem csak jobban kiemeli annak valamely fontos tulajdonságát – már a címével jelezve, hogy melyik tulajdonságot ítéli olyan fontosnak a költő, hogy már a vers elolvasásának kezdete előtt felhívja rá az olvasó figyelmét. Úgy érzem például, hogy Babits BOLYAI című versében és A LÍRIKUS EPILOGJÁ-ban ugyanaz a hang beszél, egymás párdarabjai, csak amíg az egyikben az önmagunkba zártaságról, az objektív megismerés lehetetlenségéről szól, a másikban arról, hogy mégiscsak lehetséges kilépés ebből a bezárt-ságból – a beszélő személye, azzal, hogy utal a Bolyai-féle nem euklideszi geometriára, lehetővé teszi, hogy a vers „takarékosabban” beszéljen erről, mozgósítva a vers előtti, versen kívüli tudást. Vagy például Lesznai Anna Meluzina-versei azzal, hogy felidézik a Meluzina-tündér meséjét, aki emberi lényként élt férje házában, de megtartotta tündértermészetét, és később visszatért saját elemébe, már a címükkel is elárulják, hogy olyasvalaki beszél, aki inkább a természet, mint az emberi világ részének érzi magát. (Talán ezekre a versekre lehet leginkább az „álarcos vers” kifejezést alkalmazni, amit, ha jól tudom, a szerepvers szinonimájaként szoktak használni, mert hiszen az álarc egyetlen mozdulattal levehető, és kevesebbet takar az eredeti személyiségből, mint az a jelmez, amelyet akkor öltünk fel, ha beöltözünk egy teljes, tőlünk többé-kevésbé idegen szerepbe.) Ilyenkor természetesen a költőnek olyan ismert, történeti, bibliai személyt vagy mesealakot kell választania, amelyről feltételezhető, hogy része az olvasó műveltséganyagának is – ha valaki nem tudja, ki volt Rákhel, Simeon, Odüsszeusz vagy Avilai Szent Teréz, nem fogja érteni a verset.

Vannak aztán olyan szerepversek is, amelyekben a beszélő személyisége szintén nem esik messze a költőtől, viszont eltér tőle nemét, életkorát vagy más fontos tulajdonságát tekintve, ami lehetővé teszi a költőnek, hogy az eredeti empirikus személyiségtől idegen élethelyzetekbe képzelje magát, és ennek segítségével friss, a költészetben még elhasználatlan anyag kerüljön a versbe – hogy női élethelyzetekben mutatkozzék, mint Weöres Psychén keresztül, vagy fiatalon kopaszodó öregúrként, mint Eliot a J. ALFRED PRUFROCK SZERELEMES ÉNEKÉ-ben.

És hogy én miért kezdem el szerepverseket írni? Milyen költői problémára jelentett, ha csak átmenetileg is, megoldást? Azt hiszem, elsősorban a lírai én megalkotásának nehézségeit hidalta át. Amikor találtam egy szereplőt, akinek a szájába adhattam bizonyosfajta mondandóimat, amikor behatároltam ennek a szereplőnek az életkorát, nemét, társadalmi helyzetét, akkor egyszersmind adódott az a hang és szókinccs is, amit ez a szereplő használ. Némelyik versben a hagyományos költői témák „visszacsempészésének” szándéka is munkált: a részeg öregasszony például a holdkeltéről beszél. De a legfontosabb mégis a hang megtalálása volt, egy hangé, amelyre rátámaszkodhattam, és amelyre a verset ráépíthettem. Az első szerepversben, amit írtam, a NARKOMÁN címűben, a címben szereplő, drogos fiatal lány arról beszél, ami engem is sokáig foglalkoztatott: hogyan küzdhetjük le a tulajdon életünktől való elidegenedést, hogyan nyerhetjük (vissza) azt a gyermekkorunkból ismerős, megemelt tudatállapotot, amelyben úgy érezzük, egyek vagyunk a Világmindenséggel – csak hogy ő érdekesebb, kamaszosabb hangon beszél róla, mint én tenném, és tőlem teljesen idegen élethelyzetben. A SZÁMÚZOTT KIRÁLYNŐ, illetve a KÖVÉR ASSZONY MELEGBEN című versekben a korlátlan szubjektivitás, illetve könyörtelen, illúziómentes objektivitás foglalkoztatott – az elsőt egy részeges öregasszony, a másikat egy zsarnoki természetű bolti pénztárosnő képviseli, vagyis tőlem igencsak távol álló figurák. Olyan emberekről mintáztam őket, akiket nem nagyon

kedveltem, vagy éppenséggel féltém tőlük, és a szerepvers arra is lehetőséget kínált, hogy belülről próbáljam „letapogatni” és megérteni őket, és ez már egy lépés volt a próza felé. Később aztán megtettem a következőt is, utóvégre nemigen lehet kizárólag szerepversekét írni, és a próza vagy legalábbis annak bizonyos fajtája, mondhatni, „átlátszó”, vagyis nem feltétlenül szükséges az elbeszélő személyét odaállítani az elbeszélés és az olvasó közé, illetve énelbeszélőt alkalmazva a szerepvershez hasonlóan működik, tartósabb megoldást kínált a lírai én hiányának problémájára.

Annak illusztrálására, hogy ezzel a bizonyos saját hanggal nemcsak nekem akadt problémám, hanem nem kisebb személynek, mint magának az angol királynőnek is – igaz, nem az empirikus, hanem a fiktív angol királynőnek –, felolvasok egy részletet Alan Bennett A KIRÁLYNŐ OLVAS című remek kisregényéből. A királynő, aki rákapott az olvasásra, és egy ideje írói terveket forgat a fejében, éppen egy hangversenyen van:

„Ez egy emberi hang, gondolta, miközben egy fiú klarinéton játszott: Mozart hangja, és ezt a hangot kivétel nélkül mindenki felismeri a teremben, pedig Mozart már kétszáz éve halott... A fiú befejezte, a közönség tapsolt, és a királynő, miközben maga is összeverte a tenyerét, közelebb hajolt a társaság egyik tagjához, mintha meg akarná osztani vele a fiú játéka fölött érzett elragadtatását. Valójában azonban azt akarta mondani neki, hogy ő már rövidesen betölti a nyolcvanát, és még mindig nem ismeri senki a hangját. Hazafelé az autóban egyszer csak megszólalt, bár mondani- valóját nem címezte különösebben senkinek.

– Nekem nincsen hangom.

– Nem is csodálom – felelte a herceg. – Amilyen rohadt meleg van! Kiszáradt a torkod, mi!”
Az enyém mindenesetre kiszáradt. Úgyhogy most be is fejezném.

Wilheim András

EGY PETRI-MOTÍVUM NYOMÁBAN

Mi számít egy irodalmi műben eredeti gondolatnak, eredeti képnek? Minden ízében újnak, soha nem voltak, sem mire sem utalónak kell-e lennie valamely megfogalmazásnak ahhoz, hogy azt valóban a szerző saját leleményének tekinthessük? Hol kezdődik az átvétel, az idézet, netán a plagizálás? Ha néhány átvett szó új, meghökkentő vagy váratlan összefüggésbe kerül, valóban átvételről kell-e beszélnünk – vagy inkább csak azt állapíthatjuk meg, hogy mint annyi minden más, az írott szó, a más által már rögzített gondolat is lehet ihlető forrás, új alkotói erőfeszítés kiindulópontja. Aligha lehetne a hatás szóval jellemezni ezt a jelenséget; párhuzamosságot sem föltételezhetünk a szavak számlálhatatlan kombinációs lehetőségét tekintve; ugyanakkor az esetek legtöbbszörében – még ha sértetten tiltakozik is a később jött szerző – a véletlen egybeesés szinte kizárt. Vannak olyan gondolati pályák, asszociációk, szókapcsolatok, amelyeket még azonos kultúrkörön belül is nemigen talál meg két szerző, hát még nyelveken, generációkon, neveltetésen, ízlésen és műfajokon átnyúlva.

Az effajta egyezések észrevétele: amennyire véletlenszerűen bukkan rájuk, annyira megörvendeztetik az olvasót. Nem a tettenérés izgalma miatt, hanem mert kivételes

alkalom, ha az alkotás titkos mechanizmusa egy pillanatra ily kendőzetlenül tárul fel – megmutatkozik az a szinte tudat alatt működő asszociációs reflex, amelyet általában a művek bonyolult textúrája és hermetikusan záruló felszíne takar el a kutató tekintet elől.

Minél műveltebb, olvasottabb valamely szerző – vagy éppen: minél rafináltabban bánik nagyon is tudott forrásaival –, annál szélesebb merítésű az asszociáció, az emlékezés; minél egységesebb valamely kultúra, annál inkább számíthatnak közkinsnek bizonyos újra felhasznált elemek. Éppen ezért oly szembeötlő, ha felbukkan egy-egy határozottnak tetsző utalás – ha a hivatkozás valamiképpen kívül esik az általánosan tudott területén. Még a nagyon meglepő képnek, megfogalmazásnak is lehet azonban titokzatos forrása – s ha sikerül is azonosítani valamely előképet, az nem az új felbukkanás érvényét, szépségét, pontosságát csorbítja. Hanem annak a hagyománynak a továbbélését bizonyítja, ami az antikvitás óta jellemzi a művészetet: vannak vándormotívumok, amelyekről olykor mindenki tud, olykor csak a nagyon vájtfülűek, s van olyannyira rejtett is, amelynek eredetét esetleg csak az alkotó ismeri – sőt: talán ő maga sem, mert szinte meglepetésszerűen bukkan elő az alkalmasnak látszó fordulat emlékezte legmélyéről.

Petri György NŐKRŐL című versének játékosan tragikus képét persze hajlamosak volnánk egyszeri, csodálatos leleménynek tekinteni:

*„Kettő már halott.
Egy – nem, kettő elhagyott.
Kettő halott, kettő elhagyott,
egyét a játszi sors még meghagyott.
Ha nevetek: előragyog,
összeszugarodott, kopár
ínyből, egy szál laza fog.”*

A forma és verselés keserű játékosága teszi egyáltalán elviselhetővé a szinte felfoghatatlan elmagányosodást és feloldhatatlan magányt ábrázoló, ám cseppet sem cinikus esetleírást.

Szinte szóról szóra ugyanez a kép fordul elő Jan Neruda magyarul AKI MÉG A KOLDUST IS TÖNKRETETTE címmel kiadott prágai történetében. Egy szerencsétlen koldusasszony próbálja megkönyékezni a környék legkedveltebb koldusát – ennek a koldusasszonynak egyetlen foga volt csupán. Vojtísek úr, a legkiválóbb koldus elcsodálkozik, hogyan maradt meg az asszonynak ez az egyetlen foga. A magányát nyílt felajánlkozással („Még dunnám is van...”) oldani kívánó koldusasszony így válaszol: „Ah, ez a fog! [...] Tudja, úgy áll a dolog, hogy ha az ember egy fogát elveszti, az azt jelenti, hogy egy jó barátját vesztette el. Akik nekem jót akartak, és őszinték voltak hozzám, már mind a temetőben vannak. Mind. Csak egy maradt, egyetlenegy, de nem tudok róla. Nem tudom, hol van ez a jó barát, akit a kegyelmes Isten még az utamba rendelt. Jaj, istenem, milyen elhagyatott vagyok!”* S persze nem Vojtísek úr lesz az utolsó jó barát – de mert nem lesz az, számára a végzetet jelenti.

Aligha kell hosszan elemezni a két szöveg egybecsengését. S persze a különbségét sem, hiszen a prózaidézet hosszabb epikus szerkezetbe illeszkedik, Petri verse meg egyetlen gesztussal rövidre zárt, folytathatatlan, magyarázhatatlan. Neruda enyhén a

* Götzl Andor fordítása.

szentimentálisba is hajlik, Petri szavaiból a póztalan könnyedség ellenére is süvít a fájdalom.

Lehet, hogy egy rejtett irodalmi toposz kétszeri felbukkanásának a tanúi vagyunk?

Adódik a kérdés: olvasta-e Petri Jan Neruda történeteit a régi Prágából? Mindenesetre olvashatta – hiszen a vers születésének idejére a gyűjtemény már többször is megjelent magyarul. Petri sokat olvasott, irodalmi műveltségének nyomait tudtommal nem kutatta még senki. A Neruda-motívum e furcsa felbukkanása azonban arra vall, hogy a Prágát oly igen kedvelő, más összefüggésben gyakorta emlegető költő figyelmét aligha kerülhette el a novellásgyűjtemény – s ha nem beszélt is róla (vagy erről már mit sem tudunk, tudhatunk), olvasmányélményének emlékét – mint annyi más személyes motívumáét s műveltségi tapasztalatáét is – lírája őrzi.

Radnóti Miklós versfordító-pályázat

Anakreón

72

Trák csikó, mit sandítasz rám két szemeddel, oly kegyetlen
mért szaladsz el? Azt hiszed tán, hogy nem értek semmihez?
Hej, ha vetnék szádba zablát és megülnélek keményen,
jó rövid kantárra fogva, majd betörnél, hidd csak el!
Ám te csak legelsz a réten, játszadozván könnyü lábbal:
nem került még lóhoz értő férfi, hogy felhágná rád.

Alkman

26. 1

Szentszavu, mézdalú szűzi leányok, öreg vagyok én már,
nem visz a lábam: a jégmadarak közül egy ha lehetnék!
Szállna a párom a víz tükörén velem, én sose félnék,
míg visz a szárnyain, isteni-égszinű csöppnyi madárkát.

Kopeczky Rita fordításai

Wystan Hugh Auden

ÉJSZAKAI VONAT

Át a határon, csattog a vágány,
Jön a postai csekk meg a pénzutalvány,
Levél a gazdagnak, levél a szegénynek,
A szomszéd lánynak, a bolti segédnek.
Fel, Beattockba, cammog egyre:
Lassú, de időben felérhet a hegyre.
A földeken át, keresztül a lápon,
A háta mögé sűrű gőzt lapátol,
Csönd-mérföldeken át horkol, zakatol,
Szélfújta vidéken a magas fű lehajol.
Ahogy közeleg, a madár odafordul,
Felméri vagonjait a reketyebokorból.
A collie terelné, de meg se rezzen;
Tovább bóbiskol, a mancsa keresztben.
A tanyán se riadnak föl az emberek,
De egy asztali kancsó meg-megremeg.

Friss a hajnal. Felért a dombra.
Glasgow-ba ereszkedik lefelé most,
A darurengetegben robotoló hajóvonták felé,
A sötét gyármezők felé, ahol a kohók
Gigantikus sakkfigurákként magasodnak.
Egész Skócia vár rá:
Sötét szurdokokban, halványzöld tengeröblök partján
Sóvárognak a hírre.

Szerelmeslevelek, szakítólevelek,
Köszönő levlapok, banki kivonatok,
Tértivevényes, ajánlott, portós,
Esküvőmeghívó, termékkatalógus,
Hirdetett állásra pályázó fogorvos,
Szívügyben esengő, rátarti, morózus,
Együtt mind, ami pletyka, mind, ami fontos,
A köznapi károk, a pénzügyi hírek,
Arcok a margón, hétvégi diák,
Férj üzleti úton, nyaraló diák,
Skót körbélyegző, francia bélyeg,
Unokák, nagynénik, menyek és vőfélyek,
Alföldi parte, felföldi parti,
A tengerentúlról, a Hebridákról
Tucatnyi színű boríték meg papiros,
Itt a liláskék, a fehér és a piros,

Van lankadt meg lelkes, meg csípős meg cserfes,
 Van szívét kiöntő, hűvös, győzedelmes,
 Géppel sokan írnak, kézzel kevesen,
 Van, aki gyöngybetűkkel, de egy szót se helyesen.

Ezrek alusznak még,
 Szörnyetegekről álmodnak,
 Vagy esti teáról, a barátokkal, kedvenc helyükön:
 Alusznak a dolgos Glasgow-ban, ékszer Edinburghban,
 Gránit Aberdeenben,
 Álmodnak egyre,
 Felébrednek hamar, levélre várnak
 S ha meghallják a postást,
 Mindenkinék szaporább lesz a szívverése,
 Hiszen ki ne félne, hogy elfelejtik.

Imreh András fordítása

François Rabelais

PANTAGRUEL (I)

Részletek

Gulyás Adrienn fordítása

A fordító előszava

François Rabelais (1494–1553 k.) életműve közel fél évezred múltán is őrzi eredetiségét, frissességét: benne van az egész világ kiforgatva, feje tetejére állítva, összekeverve, újra kirakva, tükrözve, torzítva. Világot és nyelvet teremtett, azóta is páratlan gazdagságú és összetéveszthetetlen nyelvet, gondolkozásbeli és műfaji határokat feszegetett, rombolt, nyitott. Könyvében jószerivel minden ott van, amit az irodalom valaha is előtte, utána kitalált: pikaeszk, abszurd, groteszk, próza, vers, lovagregény és önnön paródiája, fejlődésregény, az izmusok előszele, halandzsa és filozófia, etika és ismeretterjesztés, teológia és a vaskos népi kultúra.

Rabelais vérbeli humanista tudós, félig-meddig autodidakta zseni, életét végigkíséri a tanulás: bencés és ferences diákként először a szabad művészetekben és a skolasztikus teológiában szerez jártasságot. Megfordul szinte minden jelentős francia egyetemen, Poitiers-ban, Párizsban, Bordeauxban, Toulouse-ban. Titokban humanista köröket látogat, s a hagyományos középkori tudást képviselő egyház rosszallásának fitytyet hányva megtanul ógörögül, hogy Hérodotoszt fordítson. Jogi tanulmányai után kilép a rendből, és az orvosi egyeteméről híres Montpellier-be megy, ahol rekordidő – hat hét – alatt megszerzi a licenciátust. Eredetiben olvassa Hippokratészt, és úgy kom-

mentálja diákjainak. Egyike ama francia orvosoknak, akik a tiltás ellenére boncolni kezdenek, hogy anatómiai tudásukat bővítsék. Itáliába, a sebészet akkori fellegvárába utazik, hogy megismerje szakmájának legjelentősebb újításait. A reformáció elkötelezett híveként azonban többször menekülésre kényszerül. Élete végén befolyásos barátja, Jean du Bellay (a költő Joachim du Bellay unokatestvére) párizsi püspök védőszárnya alatt viszonylagos nyugalomban és biztonságban, egy vidéki plébánián húzódik meg.

Irodalmi életműve öt könyvből áll, jóllehet az ÖTÖDIK KÖNYV szerzőségét vitatják. Az első könyv, a PANTAGRUEL, 1532-ben jelent meg Lyonban. Alapötletét egy Gargantua nevű óriás kalandjairól szóló, vásároknak kapható ponyvafüzet adta. Két évvel a PANTAGRUEL megjelenése után, 1534-ben, Rabelais, az időrendiségnek fittyet hányva, megírta az apaóriás kalandjait is GARGANTUA címmel. Ezt követi 1546-ban a HARMADIK KÖNYV, 1552-ben a NEGYEDIK KÖNYV s végül 1562-ben a posztumusz ÖTÖDIK KÖNYV.

A PANTAGRUEL már a megjelenését követő hónapokban nagy sikert és ismertséget hozott Rabelais-nak. Címét azonos nevű főhőséről kapta, akinek a neve görög–mór szótákolmány, és „mindent szomjazót” jelent. Pantagruel (*nomen est omen*) pusztá jelenlétével szomjúságot olt az emberekbe, mintegy fertőzi őket a reneszánsz eszmei ideáljával. A könyv műfajára nézvést a pikareszk regényekre hasonlít leginkább: Pantagruel születésével és gyermekéveivel indul, és ifjúkori kalandjaival, valamint a furfangos Panurge-zsel való barátságával folytatódik. A jámbor óriás figurája, aki groteszk módon azzal kezdi földi pályafutását, hogy kiszorítja anyjából a szuszt, nem pusztán csodás elem. Pantagruel óriási étvágya és szomja mögött – akár a test, akár a szellem táplálékai iránt – a humanista életigenlés, tudásszomj, a humanizmus életfilozófiája rejlik. Gargantua atyai levelét a Párizsban tanuló Pantagruelhez (8. fejezet) a szakirodalom a humanista életszemlélet krédójaként emlegeti.

Rabelais a középkori és a reneszánsz kultúra határmezsgyéjére született: tanulmányai révén megkapta azt a tudást és alapot, amelyre egy középkori tudósnak szüksége volt, nyughatatlan, állandóan kutató elméje, kíváncsisága mégis a humanizmus új, addig járatlan útjaira vitte. Ez a kettősség egyetemesül Rabelais *oeuvre*-jében: egymásnak feszül régi és új, halál és születés, maradiság és haladás. A jellegzetesen groteszk ábrázolásmód (az óriás fingjából születő törpék, a valószerűtlenül hosszúra nyúló testrészek, főleg szaporítószervek, a féltelen evés és véget nem érő borivás) és az abból fakadó szükségszerű nevetés pedig feloldják a feloldhatatlannak látszó kettőségeket, elfogadhatóvá teszik életünk kétarcúságát. A középkori és a reneszánsz népi nevetéskultúrának, amelyben a nevet(t)és ősi, évezredekre visszanyúló hagyománya és eszközei öröklődnek tovább, és Rabelais irodalmi életművének összefonódásairól Mihail Bahtyin írt magyar fordításban is megjelent nagyszerű monográfiát (FRANÇOIS RABELAIS MŰVÉSZETE, A KÖZÉPKOR ÉS RENESZÁNSZ NÉPI KULTÚRÁJA. Európa, 1982).

Rabelais neve már nem ismeretlen a magyar olvasó előtt, hiszen 1936-ban Kemény Katalin lefordította a GARGANTUA-t a kor ízlésének megfelelően (Budapest, Merkantil-nyomda). A PANTAGRUEL-ből elsőnek Benedek Marcell fordított részleteket, melyek a GARGANTUA ÉS PANTAGRUEL (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965) szemelvénygyűjteményben jelentek meg. Benedek Marcell fordítása erősen archaizáló mind ortográfiájában, mind szóhasználatában, és az illetlennek minősített szavak, trágárságok egész egyszerűen ki lettek hagyva belőle, vagy halvány, eufemizált utalások történnék rájuk. 1977-ben a GARGANTUA ÉS PANTAGRUEL szerepelt a Thália Színház műsorán Kazimir Károly rendezésében. 1989-ben jelent meg a szegedi JATE Kiadónál Faludy György 1948-ban készült Rabelais-átköltése, amely Faludy szándéka szerint sem fordítás. Süpek Ottó is kísérletezett Rabelais-val, fordítása

Nyári-Kepüs Bálint fordítói álnéven, posztumusz jelent meg PANTAGRUEL címmel a Nemzeti Tankönyvkiadónál (1995). Süpek fordítása ez idáig az egyetlen olyan magyar kiadás, amely megfelelően el van látva végjegyzetekkel.

Fordításomban arra törekedtem, hogy a 2010-ben, az Osiris Kiadónál megjelenő új PANTAGRUEL minél szöveghűbb, minél tömörebb és nyersebb legyen, nem riadva vissza a trágár szavaktól. Nem archaizálok, mivel az eredeti szöveg sem volt archaizáló a maga idejében, és az archaizálás amúgy is fölöslegesen nehezítené az olvasó dolgát. Az eddigi fordításoknál jóval bőségesebb lábjegyzetek segítenek eligazodni az olvasót az ókori, középkori és reneszánsz kori utalások kaval-kádjában. A fordításnál az 1542-es, ún. lyoni vagy Juste-féle kiadást vettem alapul, mivel az az utolsó kiadás, amelyen még maga a szerző változtatott. Jelzem a korábbi kiadásokban szereplő, legfontosabbnak ítélt szövegváltoztatásokat is. Az, hogy az új magyar kiadás nem követi a modern francia kiadásokat, amelyek a PANTAGRUEL-t a GARGANTUA mögé sorolják, semmit nem ront a mű élvezeti értékén, hiszen az első két könyv pikareszk jellegénél fogva önmagában is megálló történet, és a PANTAGRUEL olvasása nem feltételezi a GARGANTUA ismeretét (hogy is feltételezhetné, amikor az jelent meg elsőnek). A versbetéteket N. Kiss Zsuzsanna fordította. A fordítást az eredetivel egybevetette és szerkesztette Bognár Róbert.

A *Holminak* két blokkba válogattam részteket a PANTAGRUEL-ből. Az elsőben, mivel

Pantagruel születése és gyereksége ismeretebb részek (ezeket Benedek Marcell is lefordította), a lehető legtöbb színet akarom megmutatni Rabelais zsenijének. Így például az *Előszót*, Pantagruel találkozását a párizsi diákok latin-os makarónnyelvét mimelő limousini diákkal (6. fejezet) és, Pantagruel diákeveiből, a párizsi Szent Viktor könyvtár könyveinek humoros lajstromát (7. fejezet), valamint a kihagyhatatlan 8. fejezetet, Gargantua atyai levelét Pantagruelhez. A 10–13. fejezetekben Pantagruel ifjú korát meghazudtoló bölcsességgel és kurázsival göngyölt fel egy rendkívül szövevényes peres ügyet, melyből az oktondi jogtudósok egy kukkot sem értenek, de tegyük hozzá, az olvasó sem.

A második blokk egy kevésbé ismert, de Pantagruelhez hasonló súlyú szereplő, Panurge köré szerveződik. Panurge a törökök karmai közül menekülve, csapzottan, sebhelyesen, toprongyosan bukkan fel Pantagruel életében, de Pantagruel azonnal meglátja benne hűséges Sancho Panzáját, és rögvest maga mellé fogadja. Panurge afféle garabonciás diák, pimaszul ravasz és ravaszul pimasz: seggre küldi a Pantagruelt provokáló angol tudóst, Thaumasztoszt, és kutyául elbánik a természetes gatyapóccát kikoszorózó párizsi hölgygel. Mindig helyén az esze, boszorkányos ügyességgel irányítja a körülötte zajló eseményeket, és manipulál mindenkit maga körül (15–22. fejezetek).

Gulyás Adrienn

A szerző előszava

Igen előkelő és bátor vitézek, nemesek és más urak, kik jeleskedtek vitézségben és kegyességben, nemrégiben láttátok, olvastátok, megismertétek *A hatalmas óriás, Gargantua nagy és örökbecsű krónikáját*,¹ igaz hívekhez illően, szépen elhittétek,² és gyakran mulat-

¹ Egy hasonló című vásári könyvecske, afféle középkori ponyva sikere ihlette Rabelais-t a PANTAGRUEL megírására.

² A korábbi kiadások hozzászék: „*mint a Bibliát és a szent Evangéliumot*”.

tátok vele az időt tisztos hölgyek és úrikisasszonyok társaságában, amikor kifogyván a szóból, meséltetek belőle ékesen, hosszan, amiért pedig nagy dicséret és örök emlékezet illet benneteket.

Örömmre szolgálna, ha munkáját mindenki félbehagyná, dolgával ne törődne, feledné minden ügyét-baját, és csak azon iparkodna, hogy amíg azt a történetet betéve meg nem tanulja, a figyelmét semmi el ne vonja, le ne kösse, avégből, hogy ha egyszer véletlenül a könyvnyomtatás mesterségének vége szakadna, vagy elenyészne minden könyv, legyen valaki, aki a gyerekeinek szépen, szórul szóra továbbadja, s utódai s az őt túlélők szájról szájra továbbörökíthessék, mint afféle kabbalát,³ mert több értelem szorult a könyvbe, mint azt a sok ótvaros nagyszájú gondolja, akik annyit sem értenek ezekből a kised mulatságokból, mint Ralet az *Institutiones*ből.⁴

Ismertem tekintélyes nagyurakat, kik nagyvadra jártak vadászni, vagy kacsára solymásztak, és amikor a töret⁵ után menvén nem találták a vadat, vagy a sólyom körözni kezdett, s látták elillanni a prédát, érthető módon erőst bosszankodtak; s hogy fejüket bűnnek ne eresszék, úgy vigasztalódtak, hogy felidéztek a fönt említett Gargantua örökbecsű tetteit.

És vannak sokan e földkerekségen (biz' isten nem tréfálok), kik, ha nagy fogfájás gyötri őket, és az utolsó garasukat is doktorra költötték, mégsem enyhült a szenvedésük, nem találtak hatásosabb orvosságot, mint hogy az említett *Krónikát* két meleg gyolcs közé téve a fájó pontra tapasztották,⁶ és meghintették egy kis csodaporral.

Nem beszélve szegény bujakórosokról meg podagrásokról. Hányszor láttuk őket fülig bekenve-befenve, hogy az arcuk úgy fénylett, mint a kamrakilincs,⁷ a foguk úgy kocogott, mint az orgona- vagy spinébillentyűk, amikor játszanak rajtuk, és a szájuk úgy habzott, mint a vadkané, melyet hálóba tereltek a kopók. Hogy mit csináltak olyankor? Egyetlen vigaszuk az volt, ha fölolvastak nekik néhány oldalt a fönt említett könyvből, és némelyek égre-földre, ezer ördögre esküdöztek, hogy a limbusban⁸ üldögélve igen megenyhült fájásuk a könyv szavainak hallatára, azonképpen, mint a vajúdo nőké, akiknek Szent Margit életét olvasták.

Még hogy ez semmi? Találj még egy tant vagy tudományt, amelynek ilyen erényei, érdemei, kiváltsagai volnának, és fizetek neked fél pint pacalt. Nem, nem, uraim. Párját ritkítja, utánozhatatlan, nincs hozzá fogható. Mindent vállalok tanaimért, még a máglyát se! Akik mégis meghazudtolnának, tekintsétek őket predesztinátor imposztoroknak,⁹ hitetlen hit-eltérítőknék.

Persze van néhány, a maga okultságában kimagasló könyv, ide sorolhatnánk a *Borisszát*, az *Őrjöngő Lórántot*, az *Ördög Róbertet*, a *Kihanemént*, a *Félelem nélküli Vilmost*,

³ Itt: titkos tanítás.

⁴ Az *INSTITUTIONES* eredetileg egy római kori jogi tankönyv volt, módosított változatát Justinianus császár emelte törvényerőre. Raimbert Ralet jogprofesszor Dôle-ban tanított római jogot. A hasonlatból kiderül, hogy Rabelais nem tartotta sokra Ralet szaktudását.

⁵ Letört gallyak. Régen útbaigazító jelzésként, ma már inkább csak díszítésként használják a vadászatban.

⁶ Szent Margit legendáját a vajúdo nők hasára tették, vagy felolvastak nekik belőle fájaldalmukat enyhítendő. Nem csoda, hogy az egyik legkelendőbb könyv volt egészen a XVII. századig. A mendemonda szerint egy genfi nőnek borja született, mert nem követte a hagyományt (XVII. sz.).

⁷ Ti. a szalonnától, hústól zsíros kezektől.

⁸ Rabelais *limbus*nak (lat. perem, a pokol tornáca, ahol az el nem kárhozott, de a mennyországra nem érdemes lelkek tartózkodnak) hívja a gőzfürdőt, amely a szifilisz higany alapú gyógykezeléseinek egyik formája volt. Használtak higanytartalmú kenőcsöket is a vérbaj okozta sebekre, ezért írja a bekezdés elején, hogy kenőcstől fénylett a bujakórosok arca.

⁹ Az eleve elrendelés híveit, vagyis a kálvinistákat célzó „predesztinátor” és „imposztor” szavak az 1542-es kiadásban jelennek meg először.

a *Bordói Huont*, Montevielle-t és Matabrune-t;¹⁰ de ugyan hogy jönnek ezek a szóban forgó könyvhöz? És a népek minden bizonnyal saját bőrükön tapasztalták a *Gargantikus Krónikák* nagy hasznát és fogantatját, mivelhogy a nyomdászok két hónap alatt többet adtak el belőle, mint amennyi a Bibliából kilenc év alatt elfogy.

S hogy még jobban mulassanak, én, kelmetek alázatos szolgálója, ajánlok egy másik hasonló veretű könyvet, amely egy hajszálnyit pártatlanabb és szavahihetőbb, mint elődje. Mert ne higgyék (hacsak nem szántszándékkal tévelyegnek), hogy úgy beszélek róla, ahogyan a zsidók a Törvényt magyarázzák. Nem olyan világba születtem, nem kenyerem a hazudozás, valótlan soha nem állítottam. Úgy beszélek róla, mint egy zabolátlan onokrotalista proktonotárius, akarom mondani hervasztó amorózók és hősszerelmes hitbajnokok protonotáriusa:¹¹ *Quod vidimus testamur* – „és a mit látunk, arról teszünk bizonyosságot”.¹² Pantagruel rettenetes cselekedetiről és vitézségéről szólok, kinek apródkorom óta szolgálatában álltam mindmostanáig, amikor is hazaengedett szülőfalumba,¹³ hadd lám, élnek-e még rokonaim.

S hogy e prologust befejezzem: miképpen százszakajtónyi rusnya ördög vigyen el engem szőröstül-bőröstül, bendőstül-húrostul, ha egy szóval is hazudok, úgy a Szent Antal tüze¹⁴ égessen benneteket, a frász¹⁵ törjön ki rajtatok, az istennyila vágjon belétek, tarjagosodjon ki a lábatok, a tífusz kínozzon benneteket,

*A bujakór, ha cicerézel,
Láthatatlan, mint csöpp tehénszőr,
Melyet a higany hegyesít,
Álljon beléd végbeledig;*

kénköves, tüzes eső pusztítson, és a föld nyeljen el benneteket, mint Szodomát és Gomorát, ha el nem hiszitek e *Krónika* minden áldott szavát!

¹⁰ Ófrancia hőskölteményeken (ún. *chanson de geste*-eken) alapuló regények, afféle középkori ponyvák sora, amelyek közt ott találjuk a Montaigne által ifjúsági szerzőként számon tartott Ariosto ÖRJÖNGŐ LÓRÁNT-ját (ORLANDO FURIOSO, 1516). Kihanemén (*Fierabras*), Ördög Róbert (*Robert le Diable*), Félelem nélküli Vilmos (*Guillaume sans peur*) és Bordói Huon (*Huon de Bordeaux*) a fordító magyaráításai, a fentebb említett lovagregények hősei. Borissza (*Fessepinte*) neve felbukkan a GARGANTUA előszavában Alcofribas mester műveként (Alcofribas Nasier Rabelais anagrammája). Kihanemén (*Fierabras*), a szaracén óriás feltűnik az első fejezetben Pantagruel ősei közt. Matabrune A HATTYÚLOVAG-ban (CHANSON DU CHEVALIER AU CYGNE) szereplő mostoha. Montevielle valószínűleg a XIV. századi angol utazó, Sir John Mandeville nevének torzítása. Bár mind Mandeville személye, mind művének szerzősége vitatott, a Közel-Kelet világáról szóló, félig-meddig kitalált és összeollózott UTAZÁSOK (1532) közkedvelt olvasmány volt a középkorban.

¹¹ Nyelvbotlásnak álcázott szójátékok sora. *Onokrotalista*: a latin *pelecanus onocrotalus*, „pelikán” és a dekretalista (kánonjoggal foglalkozó jogdoktor) szavak összevonása; *proktonotárius* a protonotárius (pápai főjegyző) fordítása (gör. *próktos* „végbél”). A protonotáriusok többek közt nőügyeikről voltak ismertek (amorózó, hősszerelmes). Az első kiadásban a szöviccek helyett a következő nem kevésbé pimasz szöveg volt: „...nem állítottam. Agentes et consentientes, vagyis akinek lelkiismerete nincs, annak semmije sincs. Úgy beszélek róla, mint Szent János az *Apokalipszisz*ről: Quod vidimus testamur.” *Agentes et Consentientes pari poena puniuntur* (Az elkövető és cin-kosa egyformán büntetendő).

¹² JÁNOS EVANGÉLIUMA 3. 11. Lásd még: JÁNOS APOSTOLNAK KÖZÖNSÉGES ELSŐ LEVELE 1. 2.: „és láttuk és tanubizonyosságot teszünk róla”. A bibliai idézetek a Károli-féle bibliafordításból vannak.

¹³ Rabelais 1532 őszén valóban járt szülőföldjén, Chinonban.

¹⁴ A középkorban gyakori betegség az anyarozsmérgezés vagy ergotizmus.

¹⁵ Rángógörcs, epilepszia.

Hogyan találkozott Pantagruel a limousini diákkal, aki azt színlelte, hogy beszél franciául

Hatodik fejezet

Egyszer, nem tudom, mikor, Pantagruel éppen a Párizsi kapu környékén sétálgatott társaival vacsora után, amikor arra jött egy nyalka diák Párizs felől. Üdvözölték egymást, aztán Pantagruel megkérdezte:

– Honnan jössz ilyen későn, barátom?

– Az illusztris és famózus alma materből, amaz oskolából, melyet Luteciának szoktunk volt titulálni.

– Mit mond? – kérdezte Pantagruel az egyik emberétől.

– Azt mondja, Párizsból – válaszolta a társa.

– Szóval Párizsból jössz – mondta Pantagruel. – És mivel töltitek az időt, ti diák urak ott Párizsban?

– Reggeltől estig cirkulálunk a Sequana¹ hídjain – válaszolta a diák –, intra muros ambulálunk keresztül-kasul a compitéken meg triviákon,² verbocincálgatjuk a latiumi vernakulát,³ és veri simlis⁴ amorózóként kaptáljuk az omnipotens, omniparens, omniformis⁵ női nem benevolenciáját. Időnként lupanárokban⁶ vizitelünk, és venereás⁷ eksztázisban péniszünkkel penetráljuk az ottani decens kurtizánok pudendumának⁸ legrejtettebb zugait, minekutána tivornyázunk a tavernákban, a gloriózus Pomme de pinben, a Castelben, a Madeleine-ben és a Mule-ben,⁹ és petresillummal perforált bárányspatulát¹⁰ szopogatunk. És ha forte¹¹ fortunatis véletlenül fogytán a piculánk, vagy bugyellárisunkból elapadt az apanázs, ki liberjeit, ki gunyáját dobja zacikuszba, sürgetvén az atyai legátusok érkezését az otthoni Laresekből és Penatesekből.¹²

Mire Pantagruel:

– Mi az ördögöt beszél ez össze? Szavamra, te valami eretnek vagy.¹³

– Dehogysis, jóuram – mondta a diák –, hiszen abban a minutumban, ahogy felragyognak a sol első rádiuszai, libenter¹⁴ elmigrálok az egyik oly grandiózusan megkonstruált ecclesiába, hogy ott szép lusztrális¹⁵ vízzel irrigáljam magam, elmajszolgotok egy

¹ Szajna. A limousini diák a francia–latin makarónnyelvet beszélő, Párizsban tanuló vagy, mint azt látni fogjuk, inkább iskolakerülő diák karikatúrája. A diákok makarónnyelvről Geoffroy Tory, bourgeois-i grammatikus is írt híres *Champfleuryjében* (1529), a bekezdés egy részét Rabelais tőle idézi.

² *Compitum*: útkereszteződés; *trivium*: hármas útkereszteződés.

³ *Vernakuláris*: helyi nyelv.

⁴ *Veri similis*: vélelmezett, állítólagos.

⁵ *Omnipotens*: mindenható, *omniparens*: mindent szülő, *omniformis* (kitalált szó): mindenféle formájú.

⁶ Az 1542 előtti kiadások tételesen felsorolják az egyetemisták által leggyakrabban látogatott párizsi bordélyokat: a *Champgaillard*-t, a *Matcont* (vagy *Mâcont*), a *Cul de sacot*, a *Bourbont* és az *Huslieu*-t.

⁷ *Venereás*: nemű (Venus istennő nevéből).

⁸ Női szeméremtest.

⁹ Rabelais idején létező mulatók. A *Pomme de pin* a Citében volt, a *Juiverie* utcában (l. Villonnál is), a *Mule* pedig a Saint-Jacques utcában. A *Castel* nem messze lehetett a *Pomme de pintől*.

¹⁰ Petrezselyemmel spékelt juhlapocka (helyesen: *scapula*).

¹¹ *Forte*: véletlenül.

¹² *Lares*: az elhunyt elődök lelkei, a családi tűzhely védelmezői; *Penates*: a családi tűzhelyet védelmező istenek a rómaiaknál.

¹³ Az eretnek teológusok kedvelték a neologizmusokat.

¹⁴ Szívesen.

¹⁵ *Lustralis*: tisztító.

darabka precatiót sacrificulusaink missaléjából,¹⁶ elmormolgotok óránként egy orációt, és nagy elánnal purgáлом lelkemből az éjszakai makulákat. Veneráлом a szeráfiaikat.¹⁷ Látríálisan¹⁸ veneráлом a mindenható Asztripotenst. Diligáloom és redamáloom családomat és felebarátaimat.¹⁹ Megtartom, amit a dekalógus preskribál,²⁰ egy unciányit sem térek el tőle, már amennyire virulenciám engedi. Nagyon is probabilititer²¹ azonban, hogy mivel Mammón ritkán látogatja az erszényemet, vajmi ritkán adok donációt az obulusukért házról házra kolduló alamizsnásoknak.

– A pitvarba! – mondta Pantagruel. – Mit beszél ez a bolond? Mit vajákol, kuruzsol, nehogy ránk olvasson valamit!

Mire az egyik embere azt mondta neki:

– Gazdám, ez az úrfi kétségkívül a párizsi beszédet próbálja utánozni, de csak a latint nyúzza, fellengzősen dagályol, s valami nagy francia szónoknak képzelheti magát, mert lenézi az egyszerű hétköznapi beszédet.

– Igaz ez? – kérdezte Pantagruel.

– Kegyelmes signor – válaszolta a diák –, géniuszom nem avégre szólíttatott e világra, amit ez a mizerábilis semmirekellő mond, hogy tudniillik gallikus vernakulánk²² kutikuláját karistoljam, hanem viceversatice, folyton azon buzgólkodom, inde-unde azon vagyok, hogy idiómánkat dús latin lobonccal ékesítsem.

– Az apád hétszentségit – mondta Pantagruel –, majd megtanítalak én beszélni! De előtte mondd meg, hova valósi vagy!

– Avesaim és atavesaim primitív provenienciája a lemovicesek²³ provinciája – válaszolta a diák –, ahol a legszentebb Szent Martiál relikviái rekvieszkálnak.

– Értem én – mondta Pantagruel –, limousini vagy, csak adod a párizsit! Na gyere, majd én eligazítom a loboncodat! – azzal torkon ragadta. – Szent Jánosra mondom, addig nyúzod nekem itt a latint, amíg meg nem nyúzlak elevenen!

Akkor aztán rákezde a szegény limousini:

– Jaj, kegyelmes jó uram! Jaj nékem, Szent Martiál, mostan segélj! Hó, eressen el, az Isten áldja meg, hagyjon nekem békit!

– Na végre, tudsz te rendesen is beszélni – mondta Pantagruel. Azzal elengedte, mert a boldogtalan limousini ijedtében összefosta a gatyáját, ami ráadásul alul nyitott és hátul hasított volt, mint a tőkehal farka. – Szent Habakuk, ez bűzlik, mint a dög! Vigye el az ördög ezt a ré pazabáló limousinit!

És hagyta, hadd menjen. Hanem a limousinit eztán egész életében furdalta a lélek, és állandóan szomjazott; gyakran mondogatta, hogy Pantagruel szorongatja a torkát, és néhány évvel később isteni büntetésként Rolandnak halálával halt,²⁴ bizonyítván, amit a filozófus és Aulus Gellius²⁵ mondanak, hogy úgy kell beszélni, ahogyan mindenki más, vagy amiként

¹⁶ *Precatio*: ima, *sacrificulus*: áldozatot végző pap, *missale*: misekönyv.

¹⁷ Tisztelem az égieket.

¹⁸ A *látria* szó utótagként tiszteletet, imádatot jelent.

¹⁹ *Diligere*: szeretni, *redamare*: viszontszeretni.

²⁰ Amit a tízparancsolat előír.

²¹ Valószínűleg.

²² Értsd: gall nyelvjárásunk.

²³ *Lemovices*: aquitániai népcsoport, ebből eredeztetik Limoges városának nevét.

²⁴ A legenda szerint Roland szomjan halt Roncevaux-nál.

²⁵ Aulus Gellius (Kr. u. II. század) említi, hogy a filozófus-rétor Favorinus és Caesar egyaránt elítélték az archaizálást.

Augustus Octavianus²⁶ mondta, olyan szorgosan kerüljétek a gazdátlan²⁷ szavakat, mint amilyen szorgosan a hajóskapitányok kerülgetik a sziklazátonyokat a tengeren.

Hogyan ment Pantagruel Párizsba és a Saint Victor könyvtár szép könyveiről

Hetedik fejezet

Pantagruelnek nagyon jól ment a tanulás Orléans-ban, úgy döntött hát, hogy elmegy megnézni magának a nagy párizsi egyetemet. Mielőtt azonban útnak indult volna, szóltak neki, hogy van egy hatalmas nagy harang az orléans-i Saint Aignanban,¹ amely kétszáztizennégy éve hever a földön: olyan nehéz, hogy semmilyen géppel nem tudják megemelni; hiába követik betűről betűre Vitruvius *De architecturá*ját, Alberti *De re aedificatoriá*ját, Eukleidészt, Theónt, Arkhimédészt és Hérón *De ingeniis*ét,² meg sem bírják mozdítani a harangot. Pantagruel meghajolt a polgárok és városlakók szerény óhaja előtt, s elhatározta, hogy felakasztja a harangot a neki szánt toronyba.

Odament a haranghoz, és a kisujjával fölemelte a földről, oly könnyedén, akár egy karvalycsengettyűt.³ Am mielőtt a harangtoronyba vitte volna, szerenádot akart adni a városiaknak, és végigharangozta a város utcáit, aminek mindenki igen örült, mert még nem sejtették, mekkora káruk származik belőle: ahogyan Pantagruel körbekongatta a várost, ami csak jó bor volt Orléans-ban, az mind megbuggyant és megsavanyodott.⁴ Csak másnap este vették észre, mert annyira szomjaztak a megsavanyodott bortól, hogy fehéret köptek, mint a máltai gyapot,⁵ és egyre azt mondogatták, hogy Pantagruel besózta a gigájukat.

Ennek utána Pantagruel Párizsba ment az embereivel. Amikor bevonult a városba, mindenki kiszaladt az utcára, hogy lássa (mint az köztudomású, a párizsi népség születésénél és természeténél fogva és eleve ostoba); iszonyodva lesték, nehogy magával vigye a Palotát valahová az ótvarba, mint az apja, aki egyszer a kancája nyakába akasztotta, és elvitte a Notre-Dame harangjait.⁶

És miután ott élt egy ideig, és kitanulta a hét szabad művészetet,⁷ kijelentette, hogy Párizsban jobb élni, mint meghalni, mivel a Saint-Innocent környéki alamizsnások a

²⁶ Julius Caesar unokaöccse és örököse, a Római Birodalom császára Kr. e. 27-től Kr. u. 14-ig.

²⁷ A korábbi kiadásokban az *abszurd* jelző szerepel.

¹ Híres templom Orléans délkeleti részén.

² Marcus Vitruvius Pollio Augustus korabeli római építész volt. A császárnak ajánlott, tankönyvnek szánt *DE ARCHITECTURA LIBRI DECEM* (TÍZ KÖNYV AZ ÉPÍTÉSZETRŐL) című műve nagy hatással volt a reneszánsz építészetre. Ugyanez vonatkozik a firenzei polihisztor Leon Battista Alberti 1485-ben megjelent *DE RE AEDIFICATORIA*-jára. Hérón néven két görög gépész, matematikus is ismeretes (Alexandriai Hérón a Kr. e. III–II. században, a másik Hérón pedig valószínűleg a Kr. u. VII. században élt), egyiküknek sincs azonban *De ingeniis* című munkája. A többiek ismert ókori matematikusok.

³ Azoknak a madaraknak a lábára, amelyekkel vadásztak, csengettyűt akasztottak, hogy könnyebben megtalálják őket.

⁴ Ti. a babona szerint a mennydörgéstől fölfort a bor. Az orléans-i bor rendkívül népszerű volt, Rabelais a grave-i és a beaune-i borokkal együtt említi (I. III. könyv 52. fej., V. könyv 34. fej.).

⁵ Málta a XVIII. századig híres volt gyapotjáról.

⁶ Ezt az epizódot Rabelais később beleszövi a *GARGANTUÁ*-ba (I. I. könyv 17. fej.). Mint emlékeztetés, a *PANTAGRUEL* írásakor ihletet az óriás kalandjait feldolgozó vásári ponyvafüzetből, a *NAGY KRÓNIKÁ*-ból merít.

⁷ Manapság ez a középkorai végzettséggel volna egyenértékű. A középkori hét szabad művészet tanításának alsó foka a *trivium*, magasabb foka pedig a *quadrivium*. Az előbbi a nyelvtant, retorikát, dialektikát, az utóbbi pedig a számtant, mértant, zenét és csillagászatot foglalja magában.

halottak csontjaival tüzelnek, nehogy befagyjon a seggük.⁸ És nagyon tetszett neki a Saint-Victor könyvtár,⁹ főleg néhány könyv, amelyet ott talált, s amely könyveknek itt találjátok a lajstromát, *primo*:

Az üdvösség rúdja,

Lex Gatiapoetius,

*Pantofli Decretorum,*¹⁰

Deliktumok gránátmárium, a,

A teológia gödölénye,

Turlupin:¹¹ Prédikátorok priapuszi vesszeje,

Bajnokok tökgolyóbisa,

Pispekek boszorkányfüve,¹²

Majmotretus: *De pavianensis et orangutansis cum commento Dorbellis,*¹³

Decretorum universitatis Parisiensis supertossiatu de cemendeciciorum curvae Lutetiae,

Hogyan jelent meg Szent Gertrúd egy vajúdó apácának Poissyban,

Prof. Ortuinus:¹⁴ *Ars puquisellentiae in honorabilis societas,*

Pasta de el Basta: Penitencia,

Majd ha fagy, avagy a türelem rózsája,

*Formicarium Artium,*¹⁵

Prierio Silvester, jakobinus: *Pro libertate zabalandi et vedelendi,*¹⁶

A felületett felperes,

Jegyzői csúrcsavarok,

Hívesi durung,

A meditáció tisztítótüze,

Jogi útvesztő,

Szent Bordalentura: Dicsőítsd a mennyek borát!¹⁷

Sajtra fel!

*Scola ganaetlanita esperata,*¹⁸

Tralalatus:¹⁹ *De modo cacandi-sarandi,*

⁸ A *Cimetière des Saints Innocents* Párizs legrégebbi temetője volt. A Vásárcsarnok mögötti zsúfolt temetőben folyton szüntettek meg régi sírokat, és a kihantolt csontokat egy osszáriumba vitték. A csonttár környékén sokan sétálgattak, árusok települtek a tövébe, és rengeteg volt arrafelé a koldus.

⁹ A Saint-Victor-apátság pazar könyvtárral büszkélkedhetett. A felsorolt művek többsége képzeletbeli. Rabelais az ájtatos könyveket veszi elsőként célba, amelyek címükben gyakran párosítanak spirituális törekvéseket konkrét tárgyakkal, l. például A TÜRELEM RÓZSÁJÁT.

¹⁰ Utalás a XII. századi kamalduli szerzetes, Gratianus DECRETUM-ára, amely a kánonjog egyik alapszövege. A bolognai San Felice-kolostor szerzetese a korábbi egyházi gyűjteményeket rendszerezte és kommentálta 1139 körül.

¹¹ A XIII–XIV. századi Turlupin eretnekek szerint a természetes dolgokban nincs szégyellnivaló. Turlupin a XVII. századtól lett komikus vásári komédiásfigura.

¹² Beléndek (népi elnevezései: bölénymag, csábítófű, boszorkányfű). Egyesek szerint csökkenti a nemi vágyat, mások éppen hogy ajzószerként említik. A népi gyógyászatban elsősorban fájdalomcsillapításra használták.

¹³ Mamotretus Biblia-komentátor. Des Orbeaux ferences szerzetes, Poitiers-ban tanított a XV. század végén.

¹⁴ Ortuinus Gratius mester (Hardwin von Grätz) kölni teológus (1475–1542), Erasmus ellenfele.

¹⁵ Művészetek hangyabolya. Mágjáról szóló német könyv.

¹⁶ Silvestro Prierias (1456–1523) dominikánus szerzetes, kazuista, Luther és Erasmus szigorú bírálója. A bűnt-re vonatkozó kérdésekben viszont túlságosan engedékenynek mutatkozott.

¹⁷ Szent Bonaventura (1221–1274) ferences teológus, jelentős középkori misztikus.

¹⁸ Utalás a tanárok és az egyetemisták mosdatlanságára.

¹⁹ Pierre Tateret vagy Tartaret teológus, Arisztotelész glosszátora.

Római harsonák,
 Bricot:²⁰ *Non finum de hambequap*,
 Farbament fundament,
 Az alázat kitaposott útja,
 A vizilófia alapjai,
 A könyörületesség üstje,
 Gyóntatószék-rekedés,
 Plébánatos püspökfalatok,
 Reverendus pater frater Hobortus, provincialis handabandae:²¹ *Tractatus de croquetus libasalonnae, libri tres*,
 Pasquillus, Doctor marmoricus:²² *Hogyan együnk gödölyét articsókalevélbe göngyölvé nagybőjt idején, a papai tilalom ellenére*,
 Üsd, verd az ördög bibliáját, avagy a kereszcinkelő ájtatos oskolabéliek misztérium-játéka hat szereplőre,
 A Rómakórban szenvedők pápaszeme,
 John Mayr:²³ *De modo facere hurqua sanguineus*,
 A prelátusok dudája,
 Beda:²⁴ *De optimitate potrohorum* avagy *A fejedelmi gyuha*,
 Prókátori folyamodvány: ne tétessék kötelezővé a bírók megkövetelte dotatio,
 Prokurátorok csalárdságai,
 Kutyából szalonna, annotált kiadás,
 Búcsúcédula mint habos pampuska,
 Doctor juris Daenartide Nemadomapiculatis jogtudományi jogtudor: Accursius hardarbotorságainak kigazgyomlálása a *Glossa ordinariából*,²⁵ legeslegűjpazarabb kiadás,
 A baignolet-i szabad íjász fortélyai,²⁶
 Franctopinus: *De re militari, avagy a harcászatról*, Miles Gloriosus illusztrációival,
 Prof. Du Chesne:²⁷ A ménék és kancák nyúzásának módozatairól és hasznosságáról, Faragatlan csuhások,
 Prof. Damwadfarteuw von Rostock: Értekezés a postconsumalis mustárdigestióról. Tizenégy könyv Vaurillon²⁸ mester széljegyzeteivel,

²⁰ Thomas Bricot teológus, Johann Reuchlin (1455–1522) neves német hebraista ellenfele.

²¹ L. még az I. könyv *Prológusában*, ahol Hobortus barát mint pörpcöröggető szerepel, és a II. könyv 25. fejezetében, ahol Rabelais *A kolduló szerzetesek védeléséről* című könyv szerzőjeként tünteti föl.

²² Vagy Pasquino. Pasquillus Columbjára gúnyverseket, ún. paszkvillusokat függesztettek ki névtelenül a rómaiak Rabelais korában. *A marmoricus*, „márvány” jelző arra a XII. században Bolognából induló hagyományra utal, hogy a kiemelkedően teljesítő, tanításra képesített doktorokat az egyház külön jelzővel illeti. Így lett például Aquinói Szent Tamás *doctor angelicus*, Duns Scotus pedig *doctor subtilis*.

²³ A Montaigu Kollégium régense. L. még I. könyv 37. fej. A Montaigu, a párizsi egyetemet alkotó neves kollégiumok egyike a diákok durva testi fenytéséről és alultáplálásáról lett híres. Erasmus a vendégtanára, Kálvin a diákja volt a Montaigunak.

²⁴ A Montaigu rektora, a humanisták, Erasmus és Budé esküdt ellensége. Termeset hasáról volt híres.

²⁵ L. 5. fej. 27. lj.

²⁶ A *franc-taupinek* vagy szabad íjások: VII. Károly által létrehozott polgárőrség. A cím utalás egy XV. századi komikus monológra, amelyben a baignolet-i íjász a hetvenkedő katona. A következő mű szintén a szabad íjásokat gúnyolja.

²⁷ Teológus, Bedához hasonlóan a humanisták ellenfele.

²⁸ Ferences teológus a XV. század első felében.

Herecserebere,

A konstanzi zsinat által tíz hétig vitatott rendkívül fogas kérdés: *Vajon a semmibe zöngicsélő kiméra megeszi-e a secunda intentiókat?*²⁹

Az advocatura abrakja,

Scotus:³⁰ Ákombákom,

Érseki denevérkonty,

Prof. Albericus de Rosate: Tizenegy decades a sarkantyútlánításról,³¹

Idem: Három könyv a hajbéli helyőrségek létesítéséről,

Antonio de Leva bevonulása Brazília földjére,³²

Marforius,³³ Rómában háló bakkalaureus: Hogyan tanítsuk az érsek papucsát kesztyűbe dudálni?

Idem: Amaz állítás cáfolata, amely szerint „a Pápa papucsja sem akkor eszik, amikor harangoznak”,³⁴

Prof. Ripacs³⁵ prognózisa, amely úgy kezdődik, hogy „Szilvia, a heremia”,

Phaldapacaltis püspök: Kilenc kilencsoros arról, hogy hogyan fejjük a nyájunkat pápai privilégiummal három évig, ne tovább,

Szüzek szőrszálhasogatása,

Özvegyek vedlett bundája,

Behegő csuhások,

Celesztinusok zsolozsmormogása,

Koldusúton járó koldus útonállók,

Zsiványlebuj,

Teológus-patkányfogó,

Magiszterfurulyáztatás,

Ockham³⁶ borotvált fejű kuktaí,

Nagytudományú Rossamartache professzorunk: Negyven tomus marginalia a hórákról,

Anonymus: A bukferencesek rendjének statutuma,

Tivornyázók tavernája,

Hispanobakillat, Iñigo testvér³⁷ által átkornyikapipacsolva,

Ágrólszakadtak szaporapora,

²⁹ A *secunda intentio* vagy másodlagos fogalom skolasztikai terminus, amely a valóságban nem, csak az emberi elme számára létező fogalmakra utal. A *kiméra*, a *semmi*, sőt maga a *másodlagos fogalom* is ilyenek. L. III. könyv 12. fej. és V. könyv 19. fej.

³⁰ 1265–1308. Egyháztanító, a skolasztika egyik irányzatának, a róla elnevezett skotizmusnak az atyja.

³¹ XIV. századi bergamói jogtudós. *Decades*: tízes csoportokra osztott mű.

³² V. Károly tábornoka, aki megpróbálta lerohanni Provence-ot. Hasonlóan nagyratörő és kudarcra ítélt terv lett volna, ha Braziliát próbálja megszállni.

³³ Vagy Marforio. A folyamisten fekvő márványszobra a fentebb említett Pasquillus-szoborral átellenben volt Rómában. Marforius szobrára kerültek a Pasquillusra függesztett gúnyiratokra adott ríposzok.

³⁴ Hanem amikor éhes. Francia közmondás, amely azt jelenti, hogy étvágy nélkül nem esik jól a falat.

³⁵ A francia eredetiben szereplő *Songecruyson*, „sekélyes”, Jean du Pontalais komikus, a CONTREDITZ DE SONGEGREUX („A FELESELŐ RIPACS”) szerzőjének gúnyneve.

³⁶ XIV. században élt angol filozófus, szerzetes. „Ockham borotvája” egyfajta takarékosági elv, amely korábbi szerzőknél is előfordul (pl. Aquinói Szent Tamásnál). Ockham egyik megfogalmazásában: „amikor egy állítást igazolunk a dolgokról, fölösleges több dolgot feltételeznünk, ha kevesebb is elegendő” (Quodl. VII, q. 8).

³⁷ Loyolai Szent Ignác.

Étienne Brûlefer:³⁸ A talján tagok renyhességéről,
 R. Lullius:³⁹ Hercegi mókák,
 Jakob Hochstraten,⁴⁰ a heretikometria szakértője: *Ájtatosföldi szentpinák*,
 Allapharqua de Nadion: Nyolc nagyon pajzán könyv a magiszterjelöltek és magisz-
 terek tivornyáiról,
 Apápai bullisták, kopisták, scriptorok, abbreviatorok, referendariusok és datariusok⁴¹
 összes durrogátumai (összegyűjtötte Regis),⁴²
 Podagrások és vérbajosok örökös almanachja,
 Johann Eck:⁴³ Kemencekormozás,
 Boltosfityesz,
 A szerzetesi élet napos oldala,
 Szentfazekak kotyvalika,
 Koboldhistória,
 Faszari gazdagok,
 Az egyházi bírák szemfényvesztései,
 Kincstárnokok kecskebele,
Bambatorium sophistarum,
 A Sacroexcrementum-rendi barátok peripatologicanismergalicocantatoriuma,
 Fűzfapoéták rímfaragványai,
 Az alkímisták aranyere,
 Frater Innamar: Az alamiznások nuncestbibenduma,
 A vallás béklyói,
 Durungosok nemináriuma,
 Vének gyámolfája,
 Nemesi fakapica,
 Majommiatyánk,
 Az ájtat láncai,
 Kántorböjti húsosfazék,
 Államügyek habarcsa,
 A remeték légyhajtó szakálla,
 A kapucinusok rendje,
 A bortide barátok dorgatóriuma,
Lomhalaiharius: De vita piperquoeciorum,
 Prof. Luitpold:⁴⁴ A Sorbonne-on szerzett doktori süveg mint morális allegória,
 Az utazók fityegője,
 Címzetes püspökök ajzószerei,

³⁸ Neves scotista, Erasmus ellenfele.

³⁹ Ramon Lull (vagy Lull), latinosan Raymundus Lullius, középkori katalán filozófus és alkímista.

⁴⁰ Kölni inkvizítor, a humanisták, főként Reuchlin ellenfele.

⁴¹ A római kúria hivatalnokai, rendre: bullák fogalmazói, másolók, írások, fogalmazók, előadók és egyházi javadalmakkal foglalkozó hivatalnokok.

⁴² Holland szerzetes, a humanisták ellenfele.

⁴³ Az első katolikus teológus, aki támadta Luthert.

⁴⁴ Lupoldus Federfusus Ortuinus egyik levelezőtársa az *EPISTOLAE OBSCURORUM VIRORUM*-ban („OBSKÚRUS FÉRFIAK LEVELEI”). Az *EPISTOLAE* szatirikus levélgyűjtemény, amely a XVI. század elején jelent meg Kölnben, s rögtön a tiltott könyvek listájára került. A skolasztikusokat és a szerzeteseket bírálja maró gúnnyal. Szerzősége vitatott.

A kölni doktorok Reuchlin-ellenes handabandázása,
 Dámák dudabálja,
 Fostosok likas pendelye,
 Frater Pedicorapidus: Intelmek labdaszedőknek,
 Az igaz bátorság szartaposói,
 Pajzán parádé,
 Gerson:⁴⁵ Buktathat-e pápát az egyház?,
 Doktorok, professzorok, csürhe banda,
 Johannes Schoschewolt: Opusculum acephalos⁴⁶ az exkommunikáció borzalmas-
 ságáról,
 Prof. Boritaltis: Ördögök és más pokolfajok megidézésének művészete,
 Imamalmi ürücupák,
 Eretnekdalidó,
 Caietanus⁴⁷ nyerítése,
 Benialicus, doctor kerubinicus: Hét könyv a kétszínűek nemzetségéről és a szemfor-
 gatás rítusáról,
 Hatvankilenc fel- és összekent breviárium,
 Az öt koldulórend összes lyukas tarisznyái,
 Vastagbőrűek arcbőr-cserzőműhelye, részlet a *Summa angelicába*⁴⁸ oltott-toldott Van-
 dalszandálból,
 Lelkiismereti kérdések ötlettára,
 Elnöki hordóhasak,
 Lófarkaló csuhások,
 Couturier:⁴⁹ Vádirat valaki ellen, aki legazemberezett, továbbá arról, hogy a gazem-
 berséget nem ítéli el az egyház,
Cacatorium medicorum vagy ahová az orvos is gyalog jár,
 Az asztrológusok kéményseprője,
 S. C.: *Campi clysteriorum*⁵⁰ avagy a beöntések hatótávolságáról,
 Patikáriusok szellentőszere,
 Farbakúra. Kézikönyv sebészeknek,
 Justinianus: Institutio a vakbuzgók ellen,
 A lélek ellenszéruma,
 Merlin Coccaio: Az ördögök országáról.⁵¹

Némelyik már megjelent nyomtatásban, a többit pedig most nyomják Tübingen híres városában.

⁴⁵ DE AUFERIBILITATE PAPE AB ECCLÉSIA. Jean Gerson párizsi teológus 1414-es írása a konstanzi zsinatra, amelyben emellett érvel, hogy a pápának meg kell hajolnia a zsinat akarata előtt. Erre az ellenpápák lemondatásához és a nyugati egyházszakadás felszámolásához volt szükség.

⁴⁶ Kezdet (szó szerint „fej”) nélküli mű.

⁴⁷ Bíboros, Luther vitapartner az augsburgi diétán.

⁴⁸ Utalás Aquinói Szent Tamás, doctor angelicus, SUMMA THEOLOGIAE-jára.

⁴⁹ Teológus, karthauzi szerzetes, egy Erasmust támadó írás szerzője.

⁵⁰ Symphorien Champier, híres lyoni orvos egyik tanulmányának címe alapján (1528). Noha egy városban praktizáltak, Champier nem említi Rabelais-t a lyoni orvosok közt.

⁵¹ L. 1. fejt. 42. l. Folengo szerint Merlin, a varázsló három könyvet írt az ördögök országáról.

Pantagruel levelet kap apjától, Gargantuától Párizsban. A levél másolata

Nyolcadik fejezet

Mint látni való, Pantagruel éles eszű gyerek volt, szépen fejlődött, és csak úgy szívta magába a tudást: befogadóképessége tizenkét tömlőével és olívás hordóéval vetekedett. Így éldegélt Párizsban, mígnem egy napon a következő levelet¹ kapta apjától:

Drága fiam!

Mindazon tehetség, külsín és kiváltság közül, amelyekkel Alkotónk,² a Mindenható Isten a teremtés során megajándékozta és felruházta az emberi természetet, a legkülönlegesebb és legnagyobb szerűbb számomra az embernek az a tehetsége, hogy halandóként bizonyos halhatatlanságra tehet szert, mulandó élete során ugyanis tovább örökítheti nevét és magját törvényes házasságból származó ivadékai által. Igaz, azt már nem nyerjük vissza, amit Ádám ősapánk és Éva ősanánk bűnbeesésekor elvesztettünk, mert miután megszegték a teremtő Isten parancsolatát, halálnak halálával lakoltak, és a halálban semmivé vált az isteni anyag, amelyből az ember vétetett. A magnemzéssel mindazáltal a gyermekben megmarad, ami a szülővel elvész, az unokában pedig tovább él, ami a gyerekkel hal; és így megy ez egészen az utolsó ítéletig, amikor Jézus Krisztus visszaadja az Atyaistennek az ő királyságát békességben, háborítatlanul és bűnőktől tisztultan: attól fogva nem lesz fajtás, sem elfajzás, megszűnik az elemek állandó változása, mert beteljesedik a hón áhított béke, s e tökéletességben minden dolgok bevégeztenek.³

Okkal mondok hálát Istennek, az én megtartómnak, mert megadatott, hogy fonnyadó öregségemet a te fiatalságodban lássam felvirágozni; mert amikor majd az Úrnak, aki mindent irányít és kézben tart, úgy tetszik, és a lelkemnek el kell hagynia földi porhüvelyét, nem halok meg teljesen, hiszen mielőtt a lelkem vándorolni kezdene, tudni fogom, hogy benned és általad a világ számára látható maradok, tovább élek, tapasztalok s járok tisztas társaságba, barátaim közé ugyanúgy, mint annak előtte; hála a magasságos Istennek, a társasági életem kifogástalan volt, még ha néha megtévedtem is, amit őszintén megvallok (de mutass nekem valakit, aki nem bűnös: nem könnyörünk-e valamennyien szüntelenül Istenhez, hogy oldozzon fel bennünket bűneink alól?).

S ha lelked és erényed nem ragyog legalább annyira, mint amennyire a külsőd az enyémet formázza, soha nem leszel méltó őrzője és letéteményese örökbecsű neviünknek; ezt látva igen nekikeserednék, mivelhogy énemnek csak elenyésző része, vagyis a testem élne tovább, míg legjáva, a lélek, melyért az utókor áldhatná neviünket, elkorcsosulna és elenyészne. Ezt nem azért mondom, mintha nem bíznék benned, hiszen erényességről már tanúbizonyságot tettél, hanem azért, hogy buzdítsalak: soha ne szűnj meg szebbre és jobbra törekedni. Amit most írok, nem azért írom, hogy erényes életre szorítsalak, hanem hogy tudd, milyen boldog leszel majd, hogy így éltél és élsz, s ilyenformán megerősödvé tekints a jövő elébe. Ahhoz, hogy teljesítsd feladatodat, elég, ha visszagondolsz rá, mit meg nem tettem épülésedért; nem azon voltam-e mindig, mintha más vágyam nem is lett volna e világon, hogy megérjem, milyen kifogástalanul remek ember válik belőled, olyan ember, aki nemcsak erényes, tiszta szívű és bölcs, hanem kitűnően iskolázott, és a szabad tudományokban is jártas. Ha

¹ Gargantua levele a humanisták (főként Erasmus és Vivès) műveltségről alkotott nézeteit foglalja össze.

² Rabelais a görög eredetű *plasmator* szót használja (< gör. πλάσσω), ami „alkotót, formálót” jelent. A *plasmator* kifejezést Gréban is használja passiójában Istenre (*Passion*).

³ A revolúció gondolatát Rabelais Szent Tamástól kölcsönzi: az Utolsó ítélettel véget ér a romlás és hanyatlás, ami szükséges velejárója a prokreációnak és a bolygók mozgásának; az Utolsó ítélettel a világ visszanyeri eredeti hibátlanságát.

meghalok, így szeretnék e világon hagyni, apád hű másaként, s ha valójában nem leszel is olyan tökéletes, amilyennek látni szeretnék, legalább abban lehessen bizonyos, hogy törekszel rá.

Bár szép emlékü, megboldogult apám, Ahaspókusz mindig azon volt, hogy adottságaimat és politikai tudásomat fejlesszem, s én lankadatlan szorgalmammal nemhogy csálódást nem okoztam neki, de meghaladtam a várakozásait; sejteted, hogy az én időmben nem virágzott úgy az irodalom, mint mostanság, és tanítómesterekben sem bővelkedtem úgy, mint te. Sötét idők jártak akkoriban, a gótok csak szerencsétlenséget és bánatot hoztak ránk, és elpusztították a könyveket.⁴ De hála a jóságos Istennek, az irodalom még életemben újra feltündökölt, és visszanyerte régi méltóságát, mi több, olyan fejlődésnek indult, hogy én, akit érett férfikoromban (méltán) a század legnagyobb tudósának neveztek, aligha venném fel a versenyt a mostani első osztályos nebulókkal. Nem dicsekvésképpen mondom, amit mondok – habár azzal, hogy neked írok, akár dicséretet is érdemelhetnék, hiszen magad is olvastad Marcus Tullius könyvét az öregségről⁵ és Plutarkhosz bölcselkedését arról, hogyan dicsérjük úgy magunkat, hogy ne keltsünk irigységet⁶ –, hanem leggyengédebb atyai szeretetem bizonyosságaként.

Mára az összes tudományokat visszahelyezték jogaikba, és elkezdték tanítani a hébert, káldeust, latint, de legfőképpen a görögöt, melynek ismerete nélkül szegény, ha valaki tudósnak meri nevezni magát; a könyvek csinosabbak, és könnyűszerrel forgathatók, hála a nyomtatásnak, amit az én időmben találtak föl isteni sugallatra, mint ahogy a fegyvereket viszont nyilván az ördög ihletette.⁷ Tele van az egész világ tudósokkal, bölcs tanítómesterekkel, hatalmas könyvtárakkal, és úgy vélem, sem Platón, sem Cicero, de még Papinianus⁸ idején sem voltak olyan kedvezők a feltételek a tanuláshoz, mint manapság. Újabban nem kell tisztséget viselni, sem belépni valamelyik rendbe, hogy valaki bejáratos legyen Minerva műhelyébe. Mostanság egy haramia, hóhér, zsoldos vagy lovaszfű is műveltebb, mint az én időmben egy doktor vagy egy prédikátor. Mit mondjak? Már a fehérszínű is áhítozik a tanulás dicsőségére és a tudás mennyei mánnájára.⁹ Odáig fajultak a dolgok, hogy vén fejjel kénytelen voltam megtanulni görögül, mert bár nem vettem meg a görögöt úgy, mint Cato,¹⁰ fiatalon nem szenteltem rá elég időt; most viszont nagy élvezettel olvasom Plutarkhosz Moraliáját,¹¹ Platón szép dialógusait,¹² Pauszaniász Görögország-leírását¹³ vagy Athénaiosz művét¹⁴ mind az idáig, míg teremtő Atyám el nem szólít erről a világról.

⁴ A humanisták kezdik el a gótikus szót pejoratív értelemben használni a középkorra. A skolasztikusok tudatlanságát jelképező sötétség és a humanisták tudását szimbolizáló világosság a reneszánsz irodalom egyik toposzává vált a XV. századra. L. például Rabelais-nak Manardi 1532-ben megjelent *EPISTOLAE MEDICINALES* című művéhez írt előszavát, *LEVÉL TIRAQUEAU-HOZ* címmel.

⁵ Marcus Tullius Cicero: *CATO MAIOR DE SENECTUTE*, IX–X. (AZ IDŐSEBB CATO AZ ÖREGSÉGRŐL.)

⁶ *De se ipsum citra invidiam laudando*.

⁷ Humanista toposz (l. például Verrier *PROSOPOGRAPHIE* c. írását).

⁸ Híres jogtudós (142–212).

⁹ A nőgyűlölő Montaigne-nyel ellentétben Erasmus, Rabelais és más humanisták szorgalmazták, hogy a nők is tanulhassanak. A rendkívüli műveltségű Navarrai Margitnak, csakúgy, mint Szvojai Margitnak (I. Ferenc nővérének, illetve lányának) elvitathatatlanok az érdemei a francia reneszánsz művészet felvirágoztatásában. A tanult nők között említhetjük még két kortárs lyoni költőnő, Louise Labé és Pernette du Guillet nevét.

¹⁰ Az ókori Rómában idősebb Cato a hellenizmus esküdt ellenségének számított, nyolcvanéves korában mégis megtanult görögül. Erasmus pedig azt írja, hogy négy híres író barátja közül az egyik csak negyvennyolc évesen tanult meg görögül, de a másik három sem bírta a görögöt negyvenéves kora előtt.

¹¹ Rabelais-nak több példánya is volt belőle.

¹² A szerző egyik kedvenc olvasmánya. Platón kultusza a reneszánsz idején vált igazán elterjedté.

¹³ Pauszaniász (Kr. u. II. század): *DESCRIPTIO GRAECIAE*.

¹⁴ Athénaiosz (Kr. u. III. század) *DEIPNOSZOFISZTAI* (LAKOMÁZÓ BÖLCSEK) c. többkötetes írása a humanisták egyik közkedvelt olvasmánya.

Éppen ezért, fiam, arra intelk, hogy használd ki fiatalságodat, és gyarapodj mind tudásban, mind erényekben. Fenn élsz Párizsban, ott van melletted tanítód, Episztemon, tanítódnak beszédéből, magyarázataiból,¹⁵ a városnak dicséretes példáiból okulhatsz.

Elváróm és megkövetelem, hogy kiválóan tudjál nyelveket. Legelőször is beszélj görögül, miként azt Quintilianus¹⁶ is meghagyja, másodsor latinul, harmadszor héberül,¹⁷ hogy a Szentírást olvashasd, végül káldeusul és arabul; stílusodat a görögben Platónról, a latinban Ciceróról mintázd. A történelmet betéve kell fűjnod, s ehhez nem árt, ha a földrajzhoz is értesz.

A szabad művészetekből még jómagam csepegtettem beléd némi geometriát, aritmetikát és zenét¹⁸ kisgyerekkorodban, amikor öt-hat éves lehettél, ezeket folytasd tovább, ismerd az asztronómia törvényeit, az asztrológiát¹⁹ ellenben hagyd meg az asztrológusoknak, Lullius művészetét pedig Lulliusnak,²⁰ mert az mind hiábavaló balgaság.

Tanuld meg fejből a polgárjog legszebb passzusait, és tudj róluk bölcs ítéletet mondani.²¹

Vesd bele magad a természet tanulmányozásába: ne legyen olyan tenger, folyó vagy forrás, amelynek ne ismernéd halait; ismerd a levegő összes madarait, az erdők fáit, cserjéit, bokrait, a füveket, a hegyek gyomrában rejtőző fémeket, a keleti és a déli drágaköveket.

Alaposan ismételd át a görög, arab és római orvosok könyveit, de ne vesd meg a talmudisták és a kabbalisták írásait sem; boncolj, amilyen gyakran csak tudsz,²² ismerd minden ízét és porcikáját annak a másik világnak,²³ amit embernek hívunk. A napnak egynéhány órájában pedig kezd el tanulmányozni a Szentírást, először görögül az Újtestamentumot, aztán az Apostoli leveleket, végül az Ótestamentumot héberül.

Egyszóval: szomjúhózd a tudást! Mert ha már felnőtt férfi leszel, vége lesz a diákevek zavartalan nyugalmának; meg kell tanulnod vitézkedni és fegyvert forgatni, hogy megvéded házam népét, és megsegítsd bajban lévő barátainkat a gonoszok támadásaitól.

Szeretném, ha rövidesen ki is próbálnád, mennyit fejlődél, amire az a legjobb módszer, ha nyilvánosan vitázol mindenkivel, aki él és mozog, a legkülönfélébb témákról, s tanult emberek társaságát keresed Párizsban és mindenütt máshol a világon.

Mivel azonban, ahogy azt a bölcs Salamon is megmondta, a tudás nem költözik gonosz lélekbe,²⁴ s az ismeret lelkiismeret nélkül a lélek megrontója, szolgálj, szeresd és féld az Istent, oszd meg vele gondolataidat, és benne legyen minden reménységed; könyörületesség táplálja a hitedet, rossz útra

¹⁵ L. Cicero: DE OFFICIIS (A KÖTELESSÉGEKRŐL), I, 14.

¹⁶ Marcus Fabius Quintilianus: DE INSTITUTIONE ORATORIA (QUINTILIANUS SZÓOKLATTANA TIZENKÉT KÖNYVBEN).

¹⁷ Humanista vívmánynak számít, hogy a latin mellett görögöt és hébert is oktattak. Rabelais például házfőnökei tiltásának ellenére már a kolostorban elkezdett görögül tanulni. A humanisták szerint ennek a három nyelvnek az ismerete elengedhetetlen egy tudós számára. Erasmus szorgalmazta a káldeus (vagyis arámi) nyelv tanítását is, amely az Ótestamentum értelmezéséhez volt szükséges. Az arabot főként az exegézishez használták, és némelyik zoltároskönyv latinul, görögül, héberül, arámiul és arabul adta meg a szövegeit. Az arab egyaránt nagy hasznára volt az orvostudománynak.

¹⁸ L. még lentebb a csillagászatot. Gargantua nem említi azonban a másik három szabad művészetet, a nyelv-
tant, a retorikát és a logikát. Vö.: 7. fej. 7. lj.

¹⁹ Az asztrológusokat és más jóvendőmondókat Montaigne is kigúnyolja.

²⁰ A hetedik fejezetben már olvashattuk Rabelais kirohanását az ARS BREVIS szerzője, a híres XV. századi al-
kimista Raymond Lulle ellen. Az alkímiát csakúgy, mint az asztrológiát Rabelais áltudománynak tekintette.

²¹ Már utaltunk rá, hogy Rabelais nagy érdeklődéssel követte nyomon a jogi reformokat, főként Andreas Al-
cicius (1492–1550) humanista jogreformját. A szerző egyébként jó barátja volt Tiraqueau-nak (1480–1558),
a neves jogásznak és hellenistának.

²² Étienne Dolet dicséri Rabelais-t, mivel a korabeli francia orvosi gyakorlattal ellentétben nemcsak szor-
galmazta, hanem gyakorolta is a boncolást. Az anatómia akkortájt csak Itáliában dívott, főként Páduában:
Alessandro Achillini, Berengario és Canano, a híres Vesalius (1514–1564) elődje, mind páduai orvosok.
Rabelais szintén figyelemmel kísérte az orvostudomány itáliai újításait.

²³ A „másik világ”, vagyis az emberi mikrokozmosz szemben a világegyetemmel, azaz a makrokozmoszsal.

²⁴ PÉLDABESZÉDEK, 1, 4.

ne térj, és Istenedet semmilyen körülmények között el ne hagyj. Óvakodj a világ ámitásaitól. Hiúságok ne bitorolják szívedet, mert e földi élet mulandó, de „Istenünk beszéde mindörökre megmarad”.²⁵ Felebarátaiddal légy szolgálatkész, és szeresd őket, mint önmagadat! Tiszteld tanáraidat, és kerüld az olyan emberek társaságát, akikre nem szeretnél hasonlítani! Tehetségedet, amely Isten adománya, ne hagyj parlagon heverni! És amikor mindezt a tudást megszerezted, gyere haza, hadd lássalak és áldjalak meg, mielőtt meghalok.

Fiám, béke és Isten irgalma kísérjen utadon. Ámen.

Sehol-sziget, március 17-e

Apád, Gargantua

Miután Pantagruel megkapta és elolvasta apja levelét, nekibuzdult, és minden addiginál nagyobb lendülettel vetette magát a tanulásba olyan kitartóan és mohón falva a könyveket, ahogy a tűz pusztít a fák között.

Hogyan döntött el Pantagruel egy rettentő zavaros és bonyolult peres ügyet olyan igazságosan, hogy mindenki csodájára járt

Tizedik fejezet

Egy napon Pantagruel emlékezvén atyjának levelére és intéseire, próbára akarta tenni a tudását.

A város útkereszteződéseinél kifüggesztette kilencezer-hétszázhatvannégy tézisét, érintve bennük az összes tudományok legvitatottabb kérdéseit.¹

Először a Fouarre utcában² vitázott minden professzorral, diákkal és szabad hallgatóval, és mindet seggre vitte. Aztán a Sorbonne-on vitázott a teológusokkal hat héten át mindennap hajnali négytől este hatig, kivéve azt a két órát, amikor lakmározva erőt gyűjtött.³

Ezen a vitákon jelen voltak az udvari főtisztviselők: államtanácsosok, elnökök, tanácsadók, számvevőszéki bírák, titkárok, ügyvédek és a többi, továbbá a párizsi városi tanács tagjai,⁴ valamint az orvosok és a kánonjogprofesszorok. Legtöbbjük beleadott apait-anyait, de hiába röpködtek az *ergók* meg a *falsumok*, Pantagruel mindegyikőjüket földbe döngölte, és rájuk bizonyította, hogy mind egy szálíg süveges, taláros tinók.

Ennek aztán híre ment, és az egész város Pantagruel csodálatos esztét méltatta, még a fehérség is: mosónők, kofák, pecsenyések, késések és mások, s meglátva Pantagruelt az utcán, összesúgtak: „Ő az!” Büszke is volt Pantagruel, mint annak idején Démoszthenész, a görög szónokfejedelem, amikor egy töpörödött vénasszony rámutatott, és azt mondta: „Ez ő!”⁵

²⁵ L. még ÉSAIÁS, 40, 8.

¹ A középkorra jellemző nyilvános viták a reneszánsz idején is népszerűek voltak. Aki vitázni akart, annak előre ki kellett függesztenie a tételeit. Híres vitázó volt például Pico della Mirandola, humanista filozófus (1463–1494), aki kilencszáz vitatézist függesztett ki különböző helyeken Rómában.

² Széna utca. Onnan kapta a nevét, hogy az egyetemi előadótermek padlójára szénát szórtak, arra ültek a diákok.

³ Az első kiadások hozzátézik: *Esze ágában sem volt hátráltatni a Sorbonne fent említett teológusait, hogy szokásukhoz híven egy kis poharazgatással frissítsék fel magukat.*

⁴ A kereskedelmet felügyelték Párizsban.

⁵ L. Cicero: TUSCULANAE DISPUTATIONES (TUSCULUMI ESZMECSERE) 5. 36, Erasmus: ADAGIORUM I, 10, 43. Ismert anekdota.

Történt pedig, hogy éppen akkoriban tárgyalta a bíróság két földesúr, Fartapol felperes és Phingorontau uraság, alperes rendkívül szövevényes jogesetét, amely még a legfelső bíróságnak is olyan magas volt, mint pipének az ábécé. Ezért a király parancsára összehívták Franciahon négy legnagyobb tudású és legármányosabb parlamentjét, a Nagy Tanácsot,⁶ és odacsodították a francia, angol meg itáliai egyetemek legnevesebb tanárait, Jasont, Filippo Deciót, Petrus de Petronibust⁷ és még egy csomó más agg könyvkukacot. Ámde hiába ülészték negyvenhat hétig egyvégteben, hozzá sem tudtak szagolni az ügyhöz, nemhogy döntést hoztak volna; bűnük is eresztették a fejüket, sőt szégyenükben összeszarták magukat.

De akadt köztük egy, mindnyájuknál nagyobb tudású, hozzáértőbb és körültekintőbb, Du Douhet⁸ nevezetű, s ő egy nap, amikor már teljesen összegubarzavancolódtak az agytekervényeik, így szólt hozzájuk:

– Uraim! Réges-régóta ülünk már itt, de csak az időnket vesztegetjük, nem jutunk egyről kettőre, sőt minél többet tanulmányozzuk az ügyet, annál kevésbé értjük: szégyelljük magunkat, és furdal bennünket a lelkiismeret, de szerintem nem tudunk úgy visszavonulni, hogy a tekintélyünkön csorba ne essék, mert csak összevissza fecsegünk az üléseinken. Hanem eszembe jutott valami: bizonyára hallották már híret a nagyszerű Pantagruelnek, aki a nyilvános vitákon verhetetlen volt, és tudásban felülmúlja minden kortársát. Indítványozom tehát, hogy hívjuk ide, és vitassuk meg vele az ügyet, mert ha neki sem sikerül megoldania az esetet, akkor azt emberfia meg nem oldja.

Minden tanácsos és jogdoktor rábólintott.

Rögtön hívták Pantagruelt, hogy fésülje ki s gombolyítsa fel az összekuszálódott szálakat, és írjon az esetről szakvéleményt legjobb jogi tudása szerint; azzal a kezébe nyomtak annyi vászonzsákot⁹ a per aktáival, hogy négy tőkös számár alig bírta volna elhúzni. De Pantagruel így szólt:

– Uraim, hát a perben álló két uraság él-e még?

Mondták, hogy él.

– Akkor meg mi az ördögnek adják ide nekem a sok irkafirkát, iratot meg másolatot? Inkább élőszóban kéne meghallgatni a panaszuikat s nem itt olvasgatni a sok ökörséget, Cepolla¹⁰ démoni fortélyoskodásait meg a rengeteg jogi csűrés-csavarást. Mert biztos vagyok benne, hogy maguk és mindenki, akinek a kezén ez az ügy keresztülment, hozzábiggyesztette a maga próit és kontráit, tehát még ha az ügy eredetileg tiszta és könnyen eldönthető lett volna is, maguk szépen összezilálták mindenféle oktondi indokkal és érvénytelen érveléssel, amit Accursiustól, Baldustól, Bartolustól, de Castrótól, de Imolától, Hippolytustól, Panormustól, Bertachinustól, Alexandertől, Curtiustól¹¹ meg a többi

⁶ VIII. Károly alapította bíróság (1497).

⁷ Jason de Mayno (1485–1519) padovai jogtudós. Filippo Decio (Decius, 1454–1535) a pavai és pisai jogi egyetem tanára, a bourges-i és a valence-i parlament tanácsosa. Petrus de Petronibus ismeretlen.

⁸ Briand Vallée, Douhet ura, a bordeaux-i parlament tanácsosa. Irodalomkedvelő, szimpatizált a humanistákkal. Rabelais valószínűleg azokból az időkből ismerte, amikor a saintes-i büntetőtábla elnöke volt. Elismerően említi Vallée-t a IV. könyv 37. fejezetében is.

⁹ A peres iratokat durva szövésű vászonzsákokban tartották.

¹⁰ Cepolla Bartholomeo (Bartholomaeus) XV. századi veronai jogtudós. CAUTELAE UTILISSIMAE című műve arról szól, hogy miként lehet kijátszani a törvényt.

¹¹ Neves glosszátorok. Accursius (I. 5. fej. 27. lj.). Baldus de Ubaldis (v. Baldeschi, 1327–1400), Bartolus tanítványa nagyobb kommentárt írt a PANDEKTÁK-hoz. Bartolus de Saxoferrato (v. Bartolo, 1314–1357) a római jog híres magyarázója, az olasz pandektajog megalapítója. Paulus de Castro (megh. 1441) páduai professor,

huncut trottyostól vettek, akik annyit értettek a *Pandektákból*, mint egy dézsmás ökör, és semmit nem tudtak, amire a törvények értelmezéséhez szükség lett volna... Nyilvánvaló, hogy nem tudtak se görögül, se latinul, csak gótul¹² meg barbárul, pedig hát a törvények a görögöktől erednek, ahogyan arról Ulpianusnál olvashatunk a *De origine juris*ban,¹³ és minden törvény tele van görög szóval meg szentenciával, később pedig a létező legválasztékosabb és legékesebb latinsággal íródtak, gondoljunk csak Sallustiusra, Varróra, Ciceróra, Senecára, Liviusra és Quintilianusra. Hát persze hogy nem értették meg a törvények szövegét a vén bambák, hiszen soha egy rendes latin könyvet el nem olvastak, amit még a vak is lát, mert egy kéményseprő, kukta vagy szakács sem írna olyan stílusban, mint ők, nemhogy egy jogtudós.

És miután a törvények fundámentuma a természetes és morális bölcelet, hogyan akarják szegény bolondok megérteni a törvényt, hogy az Isten áldja meg őket, ha még a szamaram is többet konyít a filozófiához? Ami pedig az ókori irodalmat, történelmet és kultúrát illeti, márpedig a törvények mással sincsenek tele, és csak ezeknek ismeretében értelmezhetők, körülbelül annyi tollal ékeskedhetnek, ahányat egy varangy hord a hátán (ezt majd egyszer világosan kifejtem írásban).

Tehát ha azt akarják, hogy belelássak a perbe, először is égettesék el ezt a sok papírt, másodsor vezetessék elém a két nemesembert, s majd ha személyesen meghallgattam őket, képzelgés és kertelés nélkül megmondom maguknak, mi a véleményem.

Néhányan ellene mondtak, hiszen, ugyebár, minden társaságban több a bolond, mint a bölcs, „s mint ez már lenni szokott, a többség leszavazza a jobbakat”, ahogyan Livius mondja a karthágóiakról.¹⁴ Ám a fent említett Du Douhet derekasán állta a sarat, és ragaszkodott ahhoz, amit Pantagruel mondott, hogy tudniillik a sok jegyzőkönyv, perirat, replika, vádirat, védirat és más ördögi furfang csak visszaélés a joggal, és nem viszi előre az ügyet, s hogy vigye el őket az ördög mind egy szálig, ha nem az evangéliumi és filozófiai igazságosság szerint járnak el.

Végül aztán elégették az összes iratot, és beidéztek a két nemesembert. És akkor Pantagruel azt mondta nekik:

- Maguk közt támadt a viszály?
- Igen, uram – válaszolták.
- Ki a felperes?
- Én – mondta Fartapol.

– Akkor, barátom, mesélje el nekem töviről hegyire az ügyét, de csak a színtiszta igazat mondja, mert ha egy szóval is hazudik, istenuccse leszedem a fejét a nyakáról, és megmutatom magának, hogy a törvény előtt nem mondhat mást, csak az igazat. Tehát vigyázzon, ne tóditson semmit a történetekhez, és semmit el ne hallgasson! Halljuk!

Baldus tanítványa. Johannes de Imola (v. Nicoletti, megh. 1436) Baldus tanítványa. Hippolytus (v. Riminaldus) ferrarai jogász a XIV. században. Panormus (Nicola Tedesco) kánonjogprofesszor, Palermo érseke. Johannes Bertachinus (Giovanni Bertachino, 1438–1497) a konzisztórium ügyvédje. Alexander Tartagnus (v. Tartagno, XV. század). Rochus Curtius Jason de Mayno tanítványa.

¹² Laurentius (Lorenzo) Valla (1407–1457) így minősítette a glosszátorok konyhalatinját.

¹³ Nem Ulpianus, hanem Pomponius írása. Pomponius szerint korábbi görög törvények és más keleti jogforrások hatása érezhető a Tizenkét táblás törvényeken (Kr. e. V. sz.), amelyek egyébként a római jog legértékesebb tárgyi emlékének számítanak.

¹⁴ Livius: HUSZÖNEGYEDIK KÖNYV, 4. (Muraközy Gyula ford.)

Milyen perbeszédet mondott Fartapol és Phingorontau Pantagruel előtt ügyvédek nélkül

Tizenegyedik fejezet

Imigyen szólt Fartapol:

– Való igaz, hogy a háznépemből egy fehércseléd tojást vitt eladni a piacra...

– Fölteheti a kalapját, Fartapol – mondta Pantagruel.¹

– Hálásan köszönöm – mondta Fartapol uraság. – Nos, hogy a tárgyra térjek, néhány batka meg hat ezüst körözött a zenit felé a két térítő között, mivel az idén a Ripheus-hegyek² nem termettek palimadárból eleget, ezért kitört a szócséplő forradalom a halandzsák és accursi-ánuszok³ közt a svájci oldalon, mivelhogy svájciából összegyűlt több malomároknyi fagyöngyöt lopni újévkor, amikor pedig ökörnek leves jár, cselédnek a szeneskamra kulcsa dukál, hogy tudjon zabot adni a kutyáknak.

Egész éjjel állt az alku, mint a cövek, de csak galambot meg békát eregettünk, lóháton nem ment követ, hogy kockát még ne vessenek, se hajót el ne kössenek, mert a szabók lopott anyagból szócsövet szabtak suttyomban, hogy Óceán-anya dalmahodó idomait rejtse nyomban, merthogy a kefekötők nem tudják, kitől van. De az orvosok szerint a vizeletéből nem lehet egyértelműen kikövetkeztetni, és nekem elhiheti, uram, nem túlzok, hogy jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok, hacsak a tisztelt bíróság határozatba nem adja, hogy vérbaj nem támadhat, csak a jogi karra, mert betyár, zshivány agya egy rugóra jár, te meg póruul, elhúzzák a nótádat, ha nem vigyázol, mert az öreg Ragot⁴ is megmondta: jobb, ha az eszed jár, mint a lábod.

Ó, uraim, minden úgy van rendjén, ahogyan Isten akarja, mert a zabos szerencsét zabolázó bricskásnak is beletört a bicskája. Ez a bicoccai vereség⁵ után történt, amikor crossonières-i⁶ Teketorius mester általános körülményeskedésből licenciátust szerzett, vagy ahogy a kánonjogászok mondják: *Boldogobeati pauperes spiritu, mert övék a hegyek ormánya.*

Ámde Szent Fiacriusra⁷ mondom, a pünkösöd csak azért olyan költséges, mert:

*Szentlélek havába
fut a pénz javába
de pedig nagybőjtre
szél jött az esőre.*

Az még hagyján, hogy az adószedő olyan magasra tette a rováspálcát, hogy az írnok csak nézett, bár megnyalta mind a tíz lúdtollas ujját körkörös orbikulárisan, de már akkor fehéren feketéllett, hogy mindnyájunknak színt kell vallani, hacsak békatávlatból nem tartjuk okulárisan szemmel a kandallót, ahol a jó bornak cégére negyven hevede-

¹ Nemesember csak a király előtt vette le a fejfedőjét.

² Szkíta hegység.

³ A sokat emlegetett glosszátorok, Accursius követői.

⁴ A koldusok királya.

⁵ Lombardiai falu, ahol Milánó visszafoglalása után, 1522-ben a német császári hadak végső csapást mértek a svájciaktól támogatott franciákra. A bicoccai vereség után csak Cremona marad francia kézen.

⁶ Létező birtok Fontenay-le-Comte mellett.

⁷ VII. századi ír származású szent. Kertészek, virágosok és bérkocsisok védőszentje, nevéből ered a *fiáker* szó.

ren lóg, amely hevederek pedig elbírnak húsz málha fizetéshalasztási kérelemköteget. Ámbátorkodom, ki akarja lovak elé fogni a kocsit, ha már ha sok minden kiesik az ember fejéből, amikor nem képes elválasztani a gatyá hátulját az elejétől. Ezer kartács és nyakleves, Isten óvja Bégető Tibaldot!⁸

– Csak nyugodtan, barátom, csigavér – mondta Pantagruel –, ne izgassa föl magát. Követem az ügyet, folytassa!

– No, mármost, uram – mondta Fartapol –, miközben az említett fehérnép az egekbe miatyánkolván és hiszekegyezve kapaszkodott, és riposztzott, már ha tudott, *finta in tempóval*⁹ legott az egyetemi privilégiumok vagdalkozásaira, méghozzá úgy, hogy magát anglikánosan szentelt vízbe ártotta, majd leütötte pikk hetessel, végül pedig törösbotjával arrébb pöckölte, egészen közel oda, ahol a flamand festők kopott vásznat vesznek, és kakas alatt tojást azzal keresnek, én meg elképzelni nem tudom, hogy miért nem tojik senki, amikor tojáson ülni úgy is jó, ha nem lesz belőle kelés.

Phingorontau tiltakozni próbált, de Pantagruel rárivallt:

– Azt a kotyogó rézfánfüttyülőjét! Meg ne merj mukkanni, ha engedélyt nem adok! Én izzadok, mint a ló, hogy átlássak a szítátokon, te meg közbekiabálnál, hé? Hallgass, a nemjőjét, hallgass! Ha emez befejezte, majd beszélhetsz. Folytassa – fordult Fartapolhoz –, mondja el apróra!

– Szóval látván, hogy a *Pragmatica Sanctio*¹⁰ nem tér ki a fingásra, s a pápa szerint áldását adhatja rá minden atya, feltéve, ha nem jön sógorostul, lehet akármilyen szegénység a földön, amíg kapával keresztet nem vetünk, a Milánóban sültgalamb-röptetésre frissen kifent szivárvány beleegyezett, hogy a jóasszony kitapossa a zsábából az ideget a tökök pondrók óvására, de csak akkor, ha nem megy a széttaposott csizmák rovására.

Jöllehet Jehan Touloc a másodunokafivére, aki egy tűzifatókú halvére, azt tanácsolta, ne kompromittálja magát azáltal, hogy szennyesteregetésben cinkosságot vállal, ha gumibundafundaluka nem tudja, hogy a szennyes ázott-e elébb lúgba, mert „*Non de ponte vadit qui cum sapientia cadit*”.¹¹

Tekintve, hogy a számvevőszéki bíró urak nem tudtak megegyezni az allemande flótások felszólítására vonatkozóan, amitől elkerekedett *Az uralkodók szemüvege*,¹² amit Antwerpen városában nyomtak újonnan.

Tessék, láthatják, uraim, mit tesz egy rossz szakvélemény, bár *verba volant*, ezt az egyet elhiszem az alperesnek, ha ugyan igaz: mivel a király tetszésére cselekedve, hastájéki cipőtálpal tetőtől talpig felfegyverezve kimentem a szőlőhegybe megnézni a szüretelőimet, sutba vágták-e a puttonyt, hogy tudniillik jobban menjen a tipi-tapi, és akkortájt nehéz volt nem fosonosonni, ami miatt kiállítottak több szabad íjászt a sorból a mustrán annak ellenére, hogy a kéményeket Ihaj barát furunkulusainak és karbunkulusainak arányait figyelembe véve kellően magasra építették.

⁸ Valószínűleg Thibaud l'Aignelet pásztorról, a korábban említett, összevissza hadováló Pathelin védencéről van szó, aki a per során csak béget, amikor őt kérdezik. Aztán amikor Pathelin kéri tőle a jussát, neki is csak béget.

⁹ Cseles közbetámadás (vívásban).

¹⁰ VII. Károly Bourges-ban kiadott 1438-as rendelete, amely a gallikán egyház pápai hatalomtól való függetlenségét garantálta.

¹¹ A latin mondás, *Non de ponte cadit qui cum sapientia vadit* (Aki okosan közlekedik, a hídról le nem esik), megfordítása, vagyis: *Aki okosan esik, a hídról le nem közlekedik*.

¹² Jean Meschinot 1459-ben megjelent műve. Költészetére jellemzők az abszurd határát súroló szójátékok.

Minek eredményeképpen kágyillóbból bőven termett Artois-szerte azon az éven, ami a puttonyosuttyó uraknak nem kis javulást jelentett, mivel mindenki kardját pihentette ette önmagából kivetkezve a csirgabirkeragut. És nem bánnám, ha mindenkinek szép hangja volna: hiszen sokkal ügyesebben lapátolna, és a sok ide-oda evicke, mely a „bárka” szó etimologizélése során fölvetődik, könnyebben lejutna a Szajrán, mi több, a Molnárok hídjára¹³ hajtaná a vizet, amiképpen Amarra királya hajdanán elrendelte, bár megjegyzendő: a végzésnek mind a mai napig törvényszékrekedése van.

Mindezek alapján kérem uraságotat, hogy hozzon igazságos ítéletet az ügyben, és kötelezze kamatos kártérítésre és a perköltség megfizetésére az alperest.

Pantagruel azt kérdezte:

– Akar még valamit hozzáfűzni?

– Nem, uram – válaszolta Fartapol –, mert mindent elmondtam, és becsületszavamra ez a színtisza valóság.

– Most maga jön, Phingorontau – mondta Pantagruel –, mondja el, amit akar, röviden, de semmi olyat ki nem hagyva, ami a tárgyra vonatkozik.

Phingorontau perbeszéde Pantagruel előtt

Tizenkettedik fejezet

Akkor pedig imigyen szólott Phingorontau uraság:

– Uram és uraim, ha az emberi igazságtalanság peres úton olyan jól látható volna, mint légy a tej színén, a világot, hat ökörrre mondom, nem zabálnák föl a patkányférgek, és javába' élnének-virulnának e földön az orvul megrágott fülek a hallásra: mivelhogy – habár a felperes minden szava színtisza pimasz, és a jegyzőkönyvvel betűről betűre egyezik – a lóláb alatt kisdéd mesterkedések rejtekeznek, fondorlatok és csalfaságok.

Ugyan túrnöm kell-e, hogy pont, amikor békésen kanalizom az estebédi levesemet – ne szólj, fám, nem száj fejem! –, rám rontsanak és avval háborítsanak, ahogy a kufercost¹ a fülembe rivallják, hogyszongya:

*A lé mellé ha bort iszol,
Holtan jössz ki a hant alól?*

Ej, Szűzanyám, mennyi sok nagy kapitányokat láttunk a csatamezőn, amiközben a konfraternitás megszentelt kenyérét osztogattuk, hogy a komák a lakomán méltóképpen valagonázzanak és talpalják az alávalót!

Hanem hát mostanság a világot erőst zilálja az a sok leicesteri gyapjúbála, az egyik dorbézol, a másik felnégyelve ötöl-hatol, és ha a tisztelt bíróság el nem rendeli, éppolyan keserves lesz ez idén is tallózni, mint amilyen keserves mindenkoron a kalászolás. Ha a gőzfürdőbe járul a szegényember, hogy tehénlepénnyel színezzé ki a képes felit, vagy téli csizmát vásárljon magának, és az adószedők vagy őrzáratosok nagy dérrrel-dúrral klistélylövetet vagy telebilifekáliát kapnak a fejükre, attól ugyan mért kellene fogunkhoz verni a pikulát és elverni minden fitty inget-gatyát.

¹³ A Pont aux Meuniers a ma is létező Pont au Change-tól lejjebb volt a Szajrán.

¹ A kufercos vagy kufercos régi tánc.

Sokszor van az úgy, hogy ember tervez, Isten végez, de ha lemegy a nap, minden tehén ízibe' fekete lesz. Ha most azonnal, fényes nappal, napnál világosabban be nem bizonyítom, el se higgyék, amit mondok.

Harminchatban vettem egy német pejlovat, nyírott volt és tarka, se füle, se farka, annál több a gypja, aranyszörű volt, ahogy az aranyművesek megállapították, elég az hozzá, hogy a nótárius annak rendje és módja szerint rátette az *etcetera* záradékot. Nem vagyok én tudós, kérem, hogy fából vaskarikát csináljak, de a köpülőnél, ahol Vulcanus szerszámaikat lepecsételik, az a hír járta, hogy a szózott marhának nem kell tartani a gyertyát, anélkül is megtalálja a boritalt, és akkor is, ha a szenesember zsákjának legmélyén rejtezik körülbástyázva, felpáncélozva jó kis kalamajkavaráshoz szükséges fej- és lábvérttel, hogy jól megpiruljon a pecsenye, mármint a birkafej. Lám, milyen igaz a szólásmondás: „Varázsos a szerelem, ha parázson a tehenem.” Kikértem a tárgyról a tudós urak véleményét, akik oda logikokonkludáltak, hogy nincs jobb, mint nyáridőn olyan pincében kaszálni, ahol dúsan terem tinta-papiros, toll és lyoni bugylibicsak, megez, megaz, megamaz, mert ugyanis ha egy istráng megorrontja a fokhagymát, az üszög legott megmoncsolja a máját, és aztán kénytelen orrvérzésig viszonszájálni az ember, hiába kerülgeti a telebendi álom. No, lássák, ezért olyan drága a só.

Ne higgyék, uraim, hogy miközben a mondott fehércseléd léppel fente be a lapickát, hogy ápolja-apolja a vámszedő emlékezetét, a hurkasziger pedig sarkonforgolódt az uzsorások tarsolyában, nem tudott másképpen védekezni az ember a kannibálok ellen, csak úgy, ha egy halom hagymát vett magához, megtoldva háromszáz petrezselyemgyökérral és némi borjúmiriggyel, ennél többet ér az alkimisták módszere, vagyis jól meg kell dugarozni és pityere-putyora meg kell pörzsölni a papucsol, fölereszteni jó sűrű fésűskagylószósszal, aztán pedig hamarjában keresni egy ürgelikat és a szalonnátt óva, menekítve belebújni.

Ha pedig dufla hatos meg tripla hármas jön ki a kockán, egyes meg soha, tedd a dámát az ágy sarkába, cicomázzad, pityke, csipke, tralala, vedelj, amíg bírsz, de minden szép koturnuson kecskebéka brekegjen, hadd viduljanak a száracsázó vedlőmadarak, arra várva, hogy végre-valahára fémet kalapálva viaszt hevítsenek a serívóknak.

Tagadhatatlan, hogy a szóban forgó hat ökörnek nem volt valami fényes az emlékezőtehetsége, hanem azért skálázni jobban skáláztak, mint akárhány tőkésréce meg kárókatona, és a földijeim, derék atyafiak, mondták is jó reménységgel: „A kis tinók fújni fogják az algoritmust, számíthatunk rájuk, ne féljete.” Ha szélmalom fölé ültetjük a sövényt, a farkas szükségképpen beleesik a verembe, miként erről a felperes is szót ejtett. Hanem bizony ördögtől való fondorlattal a hátunkba kerültek a németek, és istenesen beitták a süveget „*Herr, trinke, trinke!*” és dufla kettes, mert az égvilágon semmi ok kijelenteni, hogy Párizsban a Vámszedők hídján, *jer, te jérce!* úgy rászedték, megbúbolták őket, akár a lápi szaros huputát, hacsak valóságosan fel nem áldozták a prés alól frissen kikerült tintaszivacsos verzálokat és kurzívokat² (és nekem aztán édesmindegy, csak vers ne viruljon a *versón*).

És ha a tusakutyák bagzása közben a piperedámák rohamra fújtak is, még mielőtt a nótárius kabalaművészeti úton fel se fedte a viszonyát, az egészből semmi egyéb nem következik (hacsak a bíróság másként nem minősíti a tényálladékat), csupán az, hogy hatholdnyi szélte-hossza rét három tízakós hordót tölt meg horgonnyal puttonyfúvatlanul,

² A tipográfiai kiemelés fajtái. A verzál vagy verzális nagybetűvel szedett, a kurzív döntve szedett szöveget jelent.

tekintve, hogy Károly király temetésén, az élő gereznára esküszöm, szimpla hatossal lehetett gyapjat nyerni.

És jobbadán minden úri házban azt tapasztalom, hogy mikor madárra megy az ember, és hírrel-névvél, fittyel-fütytel háromszor körbesöpri a kemencét, voltaképpen csak a lőcsét gesbeszti, és – timpanon a kínpadon – ha netán forrónak találja, seggbe fú, de:

*Hamar meglett az ítélet:
A hat ökör engem illet.*

Kérem a tisztelt bíróságot, hogy vegye tekintetbe: hasonvégzés született tizenhétben Szent Vigalmius napján Tambural de Theorbon degenerális ügyében.

Egy percig sem állítom, hogy ne volna megalapozott és méltányos jogfolytonosan vagyonfosztani a szenteltvízivókat, amiképpen azokra a repcetakácsokra is kiszabatik a seggvégghurka-*suppositorium*, akik vonakodnak engedelmessé válni.

Nos hát, uraim, *Quid juris pro minoribus?*,³ mert ugyebár a mindközönségesen alkalmazott száli-frank törvények szerint az olyan tehénszarutörő pattantyúkanóc, amelyik fittyet hányva a foltozóvargák skálázásának, a hímes gregoriánba, dögghaláragálykor köteles éjfélimise-áhitat idején szedett mohával megtölteni azt a búbánatos hímveszejét, mert csak így lehet a bretagne-i módra gacsos-gáncsos nyúvadékolts anjou-i bort megkínpadolni.

Mindezek alapján ellenfelemhez hasonló folyamodványt terjeszttek elő: kamosos kártérítés, perköltség, kelt, mint fent.

Mikor Phingorontau úr elhallgatott, Pantagruel Fartapol úrhoz fordult:

– Van hozzáfűznivalója, uram?

Fartapol úr így felelt:

– Nincs, uram, merthogy én a színtiszta igazat mondtam, és Isten nevére kérem, legyen vége a pernek, viszálynak, mert már igen sokba van nekünk.

Hogyan hirdetett ítéletet Pantagruel a két úr peres ügyében

Tizenharmadik fejezet

Akkor pedig Pantagruel odahívja az elnököket, ülnököket, professzorokat és jogtudorokat, s imígyen szól:

– Nos, uraim, *vive vocis oraculo*¹ hallhatták, mi a per tárgya. Mi a véleményük?

Mire azt válaszolták:

– Hallani hallottuk, de érteni semmit nem értettünk, az ördög vigye el! Következésképp *una voca*² kérve kérjük, méltóztassék ítéletet hirdetni legjobb belátása szerint, és azt mi *ex nunc prout extunc*³ egyetértőleg jóváhagyjuk és megerősítjük.

– Rendben van, uraim, teljesítem a kérésüket – mondta Pantagruel –, habár őszintén szólva én nem látom valami bonyolultnak az ügyet. Szerintem a *regula Catoniana*, a *Frater*, a *Gallus*, a *Quinque pedum*, a *Vinum*, a *Si dominus*, a *Mater*, a *Mulier bona*, a *Si quis*,

³ Milyen jogok illetik a kiskorúakat?

¹ Élőszóban.

² Egyhangúlag.

³ Mind a jövőre nézvést, mind visszamenőlegesen.

Pomponius törvénye, a *Fundi*, az *Emptor*, a *Praetor* és a *Venditor* mind sokkal bonyolultabbak!⁴

Ezután körbejárt egyszer-kétszer a teremben, szemlátomást alaposan végiggondolva a kérdést, szuszogva, nyögve, mint a szamár, amelyet túlon túl megösztokélnek, de hát, ugyebár, méltányosan és részrehajlás nélkül kellett döntenie, majd visszaült a helyére, és kihirdette az ítéletet ekképpen:

– Végiggondolva és átlátva Fartapol és Phingorontau urak peres ügyét, alapos megfontolás után a bíróság kijelenti:

Tekintve, hogy a fennen világotló héliószekere hősleg hanyatol nyárinapfordulójából, meghódítandó a locsifecsegényeket, akiket megpocsékoltak a Róma-klimatikus korvusknokturnusok, mégpediglen olyatén módon, hogy ekvuuszkrucifíálisz erigophallust illesztettek az ágyéktájékukba, a felperes teljes joggal dugarozta a félmeztellábas fehér-cseléd által feldagályosított galesz-gályát, legjobb lelkiismerete szerint leszorítva a megtérítendő pontosan annyi badarmányra, amennyi másfél tucat tehén szőreszála, és amennyi a hámhímezőt is megilleti.

Hasonlóképpen ártatlannak nyilvánítatik a szarnahatudnadenembír következtében előállott lógacsimbókazánuszán ügyben, hivatkozással a szülőföldjén, a Mirebaux-vidéken honos dióviasztekercs-szellenet beillatozta párkesztyűféle határozatra, melynek előzményeként bronzgolyóbisokkal meglazították ama szélfelei vitorlakötelet, amelyhez a lovászinások főistállómesteri utasításra hozzávegyítették a málhanyergelt loire-i zöldségetek és azokat a magyar öltéssel kihímzett karvalycsengettyűket, amelyeket a sógora *pro memoria*⁵ állandóan magával hordott egy szomszédos országbeli kosárban, amelyiken harántpólyás, sávós-lobogós doborpajzs díszelgett, a felső (hegyes) kendermezőben harcos kajdácslövővel.

Hanem mivel azzal vádolta meg az alperest, hogy zajhaborító, sajtupusztító múmia-kátrányozó, és ez, minden hímbálvány ellenére, nem nyert bizonyítást, amiként arra az alperes helyesen rámutatott, a bíróság ezennel és haladéktalanul *more patrio*⁶ három köcsög aludttejre ítéli, amit májusban, augusztus idusán köteles leróni az alperesnek.

Az alperes viszont köteles szénát és csepűt szolgáltatni, eltömítendő a kámzsások összekuszálta, szegyenfoltokkal tarkított kelepcegigát.

Viszály lezárva, illeték nuku, *non sine causa*.⁷

Az ítélethirdetés után mindkét fél elégedetten távozott, ami csodaszámba ment, hiszen olyan a nagy árvíz óta nem volt, de a tizenharmadik jubileumi év előtt nem is lesz, hogy a peres felek egy nyakatekert ügyben hozott jogerős bírói döntéssel egyetértsenek.

A jelen lévő tanácsadók és doktorok pedig még jó három órán át ájultan heverték, és elragadtatva csodálták Pantagruel emberfölötti bölcsességét, mellyel vitathatatlanul szembesülniük kellett e roppant szövevényes ügyben hozott döntése hallatán. S még mindig ott feküdnének aléltnan, ha, Istennek hála, a sok ecettől meg rózsavíztől föl nem ocsúdtak és észhez nem tértek volna.

(Folytatása következik.)

⁴ A római jog legnehezebbnek tartott passzusai. A *regula Catoniana* az eleve érvénytelen ügyletekről rendelkezik. Az utána következő latin szavak jelentése rendre: *Testvér, Kakas, Öt láb, Bor, Ha a gazda, Anya, Jó feleség, Ha valaki, Telkek, Vevő, Prétor, Eladó*. Pomponius II. századi római jogtudós.

⁵ Emlékiül, megemlékezésül.

⁶ Hazai szokás szerint.

⁷ Nem ok nélkül.

Molnár Miklós

KÉPESLAP A HERCEGNŐNEK

Jó anyám fejéből pattan ki a zseniális éca: ne kapirgáljak lusta kézzel napestig a hamuban, hanem utazzak a fővárosba, és arra hivatkozva, hogy engem, Mindszenty hercegprímás unokaöccsét, halálra keres a politikai rendőrség, kérjek menedéket az amerikai nagykövetségen. A számba rágja, mit kell mondanom. Ellát intelmekkel, némi pénzzel meg hamuban sült pogácsával, és bemagoltatja velem a Párizsban élő húga címét.

A selymes arcú Apolló még alig terítette széjjel szépséges hajának aranszálaait a kunvásárhelyi marhalegelők birkaganaj és tehénfos szeplősítette ábrázatára, a hajnal alig mutatta meg magát a halandóknak a város porlepte ablakain át, mikor előtüsténkedek a paplan alól. Átjáratom a pórusaimat pránával, ahogy hét lakattal őrzött bibliámból, Selva Raja Yesudian *Sport és jógájából* tanultam. Fájintos selyemalsót öltök; valamirevaló garabonciás nem vág neki redvás gatyában a világnak. Vasalt ing, velúrzeke, pantalló, fényesre pucolt stibli, magyarán rövidcsizma, széles karimájú fekete nyúlszőr kalap. A bajszomat is megpödrém, ha volna bajszom, de mohtalan a szájam széle. Becsúsztatom a csizmaszárba a rugós késemet, az apostolok lovára pattanok, és a huszadik század második felének egy ütött-kopott napján megkezdem érzelmes utazásomat. Úti célom ugyanaz, mint egykor Yorick tiszteletes úré volt: Francia- és Olaszország. Kétszáz évvel korábban, a tizennyolcadik század második felének egy vélhetően szebb napján Yorick úr, aki semmiféle udvarnál nem virágzott, fogta magát, helyet váltott a doveri postakocsira, s a postahájjal másnap reggel kilenckor elindulván, már délután háromkor, egy tányér csibebeccsínált mellett, vitathatatlanul Franciaországban üldögélt.

Vonatra szállok, de jegyet csak félútig váltok. A törkölypálinka-lehetőleg jegyvizsgáló leleplezi lógási szándékomat. Hogy igazoljam kilétem, kénytelen vagyok előcibálni a személyi igazolványomat, a pártállam általi kisajátítottágomat tanúsító gyűlöletes bárcát. Semmi a világon nem hoz olyan zavarba, mint mikor meg kell mondanom, ki vagyok, noha alig van valaki, aki erről pontosabban számot adhatna, mint én magam. Vajha megtehetném, amit a XVIII. századi Yorick úr, aki föllapozta Shakespeare *Hamletjét* az ötödik felvonás sírásójeleneténél, s ujjával YORICK-nak, a dán király végtelen tréfás, szikrázó elmésségű udvari bolondjának nevére mutatva, így szólt: – *Ez vagyok én!* – A jegyvizsgáló kikapja kezemből a flepnit, és elviharzik, hogy szóljon a kollégáinak.

Minél gyorsabban kereket oldok, annál jobb. Átnyomulok a szomszéd vagonba. Gyors pergésű, ütemes dobolást hallok a mellékhelyiség felől, melynek ajtaján az *Amíg a vonat az állomáson tartózkodik, nem szabad használni* felirat utolsó szavát valaki erre igazította át: *faszt rázni*. Különleges kulccsal, amilyennel a kalauzok is nyitogatnak-csukogatnak, kinyitom az ajtót, éppen csak résnyre. Odabent egy törékeny, középkorúnak látszó, de az is lehet, hogy jóval fiatalabb nő a nyakába túrt halványlila pulcsija és piszkosfehér kombinéja alá vécepapírtekerceket göngyöl az elképesztően karcsú derekára. Fekete csipke melltartója legalább két számmal kisebb, mint a melle, ami emiatt minden pillanatban túlcordulással és kiadással fenyeget. A domború kis fenekén megfeszülő farmer miniszoknya a vékony combnak szinte csak a tövét takarja el. Gubancos szőke hajfürtjei meg-meglibbennek, ahogy forog a saját tengelye körül, és magára tekeri a vécepapírt.

Lábikrája és bokája akár egy gyereké. Csámpásra taposott fekete körömcipője alól olyan hangok pattognak elő, mintha szteppelne vagy dobolna. Lehet, hogy balett-táncosnő szeretett volna lenni, de felsült vele, mert túlságosan nagyra nőtt a melle. Hastáncosnőnek viszont kiválóan beválna; ott nem hátrány a jól fejlett kebel.

Az arca kissé nyútt ugyan, de azért rokonszenves, és egyáltalán nem csúnya. Szép ívelesű orra jó nagy és jó hegyes. Vékony ajka halványlila rúzzsal van kipingálva. Sűrű pil-lájú, borzongatóan villogó zöldeskék szempárja meg se rebben, mikor észreveszi, hogy tágra nyílt szemmel bámulom. – Mit tehetek érted, hercegem? Ne nézz rám, mint a kiszántott egér! – mondja rekedtes alt hangon, olyan arccal, mintha a világ legtermészetesebb dolga volna, hogy az ember lánya vécépapírt tekercsel a derekára a vasúti illemhelyen; itt-ott hiányos a fogazata. – A dobogás... Azt hittem, valaki rosszul van, hercegnő... – makogom.

A hercegnő befejezi a tekercselési műveletet, eligazgatja a ruháját, és kijön a vécefülkéből. Nyelvét végighúzza a szája szélén. – Lola vagyok – nyújtja parázslóan forró kezét. Alighanem lázas. – Pedró – felelem, és szeretném, ha csakugyan Pedró – s ha már Pedró, legyen kövér: *Don Pedró* – volnék. Azt mégse mondhattam – sem a hely, sem az idő nem volt rá alkalmas –, hogy Peer Gynt vagy Philip Marlowe a nevem, pedig sokkal szíve-sebben lennék Philip Marlowe, mint Pedró vagy akár Don Pedró. Eh, mi a név? Mit rózsának hívunk, bárhogy nevezzük, éppoly illatos... – Hajnalban póteroltam Kalocsáról. Másfél évre varrtak be útékaért meg káemkéért – magyarázza a hercegnő. – Én meg éppen... disszidálni akarok – buggyan ki belőlem. – Az oltáron bicikliző rezedás hét-szentségit! Akkor kurvára egy cipőben járunk, hercegem!

Ha kutyának születtem volna, a nőből áradó illatzuhatagból hajszálpontosan ki tudnám szagolni, hogy Lola ki fia, ki borja, hány éves, milyen az egészségi állapota, van-e gyereke, volt-e abortusza, szereti-e a kutyákat vagy fél tőlük, mikor volt utoljára férfival, mit evett az elmúlt huszonnégy órában, keményet vagy hígat szokott-e szarni, hogyan bánnak vele a gazdáik, miként vélekedik a világ folyásáról, és hol helyezkedik el az embernőstények csipkedési rangsorában.

Rágyújtunk. Szó szót követ; Lola hercegnő kiterjeszti fölém a soványka szárnyait, és nógat erősen: szakítsam át énem börtönfalait, tegyem magamat szabaddá! Nem egészen így mondja, hanem úgy, hogy lépjek olajra, de szaporán, mielőtt a flúgos sínbohóc odacsődíti a zsernyákokat, de szavainak ez az értelmük. Amije csak van, mindent rám akar tukmálni: nyakláncát, pénzét, olcsó karóráját, öngyújtóját meg az összes cigarettáját, sőt a bontófésűjét meg a púderosdobozát is – a retiküljébe zsúfolt egész apokaliptikus hóbelevancot. Zavartan szabadkozok: legföljebb egy doboz cigarettát vagyok hajlandó elfogadni. Lola a nyakamba borul. A nádszáltermethez képest aránytalanul nagy mell hallhatóan lengésbe jön. Valósággal megkondul, mint a kecskeméti öreg-templom nagyharangja.

A hercegnő megölel és megpuszilgat, jól össze is nyálazza az arcomat. Pantallómon keresztül finoman megérinti a farkamat a mutatóujjával, és valami varázsalfélét rajzol rá: – Áldás legyen a rózsaaágon, hercegem! Akarod, hogy rózsaoajajat fakasszak belőle *allegro e tempuoso*, és *piccolissimo*ra hervasszam? – *Figyelmeztetek mindenkit, aki kételkedik benne, hogy szó szerint ez hangzott el a hercegnő szájából: a szerzőt nem nyagghatja bizonyítékokért, sem pedig erkölcsi vagy anyagi kártérítésért.*

– Jaj, ne csináld, hercegnő! Dzsuvás lesz az alsógatyám! – dörmögöm érces baritonon.

– Leszopjalak? – kérdezi, és már terelne is befelé a vécébe.

– Most ne. Nincs rá idő. Minden pillanatban nyakunkon lehet a sínbohócbagázs, hogy elrendezze a sorsunkat.

– Ahogy akarod, hercegem. Járj szerencsével, és ne hugyozz rá a karbidra! Aztán küldjél majd egy képeslapot Párizsból és Rómából! *Addio!*

Flepnimet a süsünel hagyva, leugrok a lassító vonatról. Látványosan aláhengeredek a töltésen, aztán föltápáskodok, és leporolom a ruhámat. Egyelőre roppantul meg vagyok elégedve magammal.

Autóstoppal jutok el Budapestre. Újra meg újra átcsócsálom magamban, amit anyám a számba rágott. Jó sokáig gyűjtöm a bátorságot, hogy be merjek menni az amerikai nagykövetségre, vagy hogy egyáltalán el merjek osonni a követség előtt posztoló fakabát mellett. A szabad világ bálványozott héroszának nagykövetsége félelmet gerjeszt bennem: birodalmi ridegség, pöffeszkedés és rosszindulat árad az épületből.

Ekkor már üldözött vad, törvényen kívüli kóbor lovag vagyok. Legalábbis ebbe a tudatba ringatom bele magamat, mint korábban és később is számtalanszor. Azt játszom, hogy lebegek mindenén kívül, totális fenyegetetésben, nevenincs, parttalan iszonyatban.

Fölhaladva végre a nagykövetség lépcsőin, égő orcával, halkan és tétován előadom a portán trónoló titkárnőnek a bemagolt mondókát vagy inkább a mondóka szinopszist. Szívem nem is a torkomban: a nyelvem hegyén dobog. A bácsikámat, aki 1956 novemberében a nagykövetségen lelt menedékre, s egyfolytában ott dekkol azóta is, nem merem szóba hozni – szemérmességemben, a színpadiasságtól való irtózásomban, főként pedig azért, mert megzavarodok a nőtől. Kegyetlenül jó nő, az észbomlasztó nemi vonzás magas lovon fennhéjázó istennője. Giza erre nem készített föl: hogy azzal gyűlik meg a bajom, mihelyt beteszem a lábam az amerikai nagykövetségre, hogy egy közönséges titkárnő látványától fölizzik a testem, lekívánkozik rólam ing és gatyá, bele szeretnék veszni az érzékek óceánjába.

Tizennyolc éves vagyok, nővel az *anyámon kívül* a szó szoros értelmében nem volt még dolgom. Meztelen nőt jószerivel csak pornóújságban láttam, meg apám könyvtárának nőgyógyászati fóliánsaiban. Szülőanyámat viszont naponta láthatom pucérra vetkőzni. Lumpenkörülmények között, vérfertőző nyomorúságban élünk, Giza előttünk kénytelen mosakodni a lakás egyetlen fűthető helyiségében. „Ne bámuljatok, mocskos csirkefogók!” Nem is bámulunk: zavartan lesütögetjük a szemünket. Nagy, telt, fehér mellét sűrű tenyérlapátolásokkal lögyböli, a padlóra tett mosdótál fölé guggol, és hosszasan mossa a fenekét meg a szemérmét. Mindez annyira természetes és mindennapos minálunk, mint egy szlet kenyér megkenése margarinnal.

Évekig jártam Majával, egy kis gimnazista lánnyal. Oszálytársak voltunk; kamaszos egymásba zuhanással néha órákig csókolóztunk. Maja soha nem engedte meg, hogy levetkőztessenem, hegyes kis mellét is alig hagyta megfogdosni. A feszes testű, nyúlánk parasztlány konokul őrizte a szüzességét, így aztán az enyémet is konzerválta. Nem spontán elhatározásunkból történt így, hanem mert ránk erőszakolta tilalmait, fortélyos büntetésekkel illegalitásba szorította gyöngédségünket a halálpárti kultúra. Már ha Majában munkáltak ilyen hajmeresztő spekulációk; nyilván másvalakinek – a majdani férjúrának – őrizgette magát, nem egy felhőzabáló rajongónak. Gyámoltalan voltam, talán félttem is a közösüléstől; Giza éjszaka font, nappal mosott, ám közben markában tartotta a farkamat szakadatlanul: édesanyád rózsafája, te lettél a legszebb ága, nehogy más nő leszakassza, keze között elhervassza... De én azért úgy éreztem: Maja tökéletesen átadja magát nekem, egészen az enyém a csókjaiban, a simogatásaiban, gondoskodó figyelmében.

Nem születtem nőcsábásznak, nem pályázom Casanova vagy Don Juan babérajaira. Kihívóan szép nőekkel nem merek kezdeni, ahhoz túlságosan tapasztalatlan és védtelen vagyok; arcpirítóan csúnyákhoz meg nincs gusztusom. A „nem is olyan csúnyá”-tól a „majdnem szép”-ig terjedő népes középmezőny játékos szeretnék inkább lenni, míg rá nem találok arra a nem szép, hanem emberi, nagyon is emberi arcra, amellyel évtizedeken át együtt lehet élni.

Fenéket *szeretnék*: goromba muszájból, elemi kényszernek engedelmeskedve teszem, amit teszek, úz a tesztoszteron, újra meg újra szabadulnom muszáj a tengernyi mihaszna ondótól, ami termelődik a tökömben. A tesztoszteron teszi, hogy toszik a hím fűvel-fával, nyakra-főre. Hacsak ki nem iratkozik az anyamell és az apafasz körüli huzavonából, hátat nem fordít a nemiség lucskos cirkuszának, és ki nem miskároztatja magát, vagy, ami majdnem ugyanaz, csak valamivel kényelmesebb, föl nem csap szerzetesnek. Vagy pedig soha nem húzza ki fejét az anyja seggéből, megmarad örök gyereknek, aki járatlan a világ csalafinta cirkalmaiban, *unlearned in the world's false subtleties*, ahogy a stratfordi bárd írta volt egykoron...

A homoerotikára kaptatt, önmagába szerelmes fiúka (a szerelemnek ez az egyedüli válfaja, amely teljes viszonzásra számíthat) félszeg tehát a magas pult mögött ülő bomba nővel szemben, állandó készenlétben, hogy a legcsekélyebb kihívásra agresszióval válaszoljon, amit százszor is megbánna utóbb, felbőfögné és újracsócsálná, próbálná kiokádni, széjjelmázolni, másra, például az anyjára háritani, vagy – ha minden kötél szakad – papírra kenni.

Az egymásnak feszülő, de egy rugóra járó kétféle – otthon a suttyomban belécesegetett keresztény, otthonának falain kívül meg az egész béketábort átható kommunista – élethazugság kárvallottja minél inkább szeretne ellenállni a kettős agymételezésnek, annál védtelenebb a mindennél ádagabb és szégyentelenebb maszlaggal szemben: beszopja a Nyugat és a szabad világ minden hullámhosszon sugárzott délibábos blöffjét, mint gácsér a taknyot. Megnézheti magát, ha fölragad a mézzel-mázzal bekent szörnyű légyapírra.

Rettentő ügyefogyottnak érzem magamat, fontoskodó pojácának, aki melodramát kanyarít egy szellentésnyi nihilből. Soha nem kértem még politikai menedéket, gőzöm sincs a dolog etikettjéről és technikájáról. És egyáltalán: kérem! Micsoda gyalázat! Kitevődni a visszautasítás szégyenének! Fölrobbantani, föl kéne robbantani az egész mindenséget, hogy soha senkinek ne kelljen többé felszűlnie visszautasított kérésével, eloldalognia fortyogó szégyenével, hogy ég és föld mind csak az ő szégyenét visszhangozza, a tárgyakban gúny, a tekintetekben erőszak...

A bombázó ridegen végighallgat, majd kategorikusan kikoszoraz.

– Menedéknyújtással nem foglalkozunk, fiatalember.

– Legalább azt mondja meg: melyik követséghez forduljak a problémámmal?

– Azt nem tudom, fiatalember, de fölolvashatok magának egy részletet Széchenyi István *Önismeret* című művéből. „Sem anyai gond, sem atyai intés, sem orvosok és bölcsek tanácsa nem képes a serdülőnek belszemét tökéletesen felnyitni, ők egyedül figyelmet és több megfontolást gerjeszhetnek, és többet-keveset minden ifjúnak saját megismerési processusa tulajdonképp csak akkor fog kezdődni, mikor már valami szembeötlőbb baj történt rajta; valamint a kised is csak akkor fogja fel a tüzet, mikor már megperzselte magát, és a számár is csak akkor lesz kevésbé számár, mikor a jégen már egyszer jól elsikamlott, és derekasan megütötte magát.” Ha jól figyelt, sok mindent megértett. Viszontlátásra!

Jó pár évvel később, minekutána többször elsikamlottam már a jégen, és derekasan meg is perzseltem magam, ismeretségbe keveredek Anikóval, a követségi titkárnővel. Akkor már nem olyan bomba nő, legalábbis nem feszélyez már a bombázósága. Addigra (jaj de keservesen tartott) sikerül leszakítanom a legszebb ágat édesanyám – a *magna mater dolorosa hungarica* – rózsafájáról, sikerül kiráncigálnom nagy magyar farkamat az ő töviskoszorús rózsakezéből. Anikó persze nem emlékszik rám, miért is emlékezne a fekete nyúlászor kalapos süvölvényre, aki szellemi elnyomásról, rendőri üldözésről meg politikai menedékjogról hebegett neki rettentő egzaltáltan; nyilván nap mint nap kellemetlenkedtek nála hasonló alakok. Bennem sincs hajlandóság útba igazítani a nő életemnek erről az igencsak szégyellt epizódjáról, ismeretségünk előbohózataról – egészen addig, míg Anikó lakásán le nem fekszünk egymással. Az ágyban, két szeretkezés között mesélem el a történetet. Majd elpusztulunk neveltünkben, kis híján beszakad alattunk a pamlag.

Megszégyenülten, lilult fejjel oldalgok el. „Jaj, anyám, add el a házad! Látnod, hogy megerőszkolt ez a spiné a süket dumájával?” Nemhogy örülnék, hogy elhessegettek a rettenetes légyapapír közeléből. Egyfolytában attól tartok, hogy követnek. Igyekszem lerázni képzelt üldözőimet, utcasarkokon hirtelen befordulok, átjáróházakon vágok át, kapualjából leskelődök ki. Csak azért is csapok egy görbe gyereknapot! Beülök egy moziba, a pocsék filmnek *Minden kanári ártatlan* a címe. Kimegyek az Állatkertbe, később a Gellérthegyen ógyelgek, azon mélázva, hogy ha most elkapnának a zsandárok, aligha úszom meg, hogy kétkerekű talyigára ne kötözzenek, nagy gúnyolódás közben a Dunába ne taszítsanak, hogy összetörjön a testem, szétzúzódjon a fejem, kifolyjon a vérem, lelkem pedig a mennybe szálljon, hogy elvegye a vértanúság koronáját... Ejjeli villamosokon végállomástól végállomásig utazva, szaggatott alvásdarabokból fércelem egybe az éjszaka rongyszőnyegét. Kurta és zűrös álmaim mélyén egyfolytában ott zakatol Lola hercegnő *molto appassionato* vécépiruettje.

Hajnaltól szétfázottan, reményvesztetten a Keletiben kötök ki. Egész délelőtt a kultúrváróteremben gubbasztok. Föl kéne kapaszkodni, ahogy Hanák Tibor is csinálta, a bécsi gyors alvázára, vagy lecsavarozni a vécében a mennyezetlapot, és elbújni a vagon tetején, de nincs hozzá csavarhúzó; rugós késemmel meg se bírom mozdítani a francos biszbaszokat.

Délben személyvonatra ülök, megint csak félútig veszek jegyet, és simán elbliccelek a végállomásig.

Kunvásárhelyre autóstoppal, éhesen érkezek. Gizát nem találom otthon: magával vitte a lakáskulcsot, Csurgóra utazott, ahol nagyobbik öcsém tanul abban a középiskolában, amelynek a legbujdosóbb magyar volt a névadója; kisebbik öcsém az ország másik felében, Sárospatakon jár gimnáziumba, ahol egykor Csicmóric Zsigát is megrántották németből, görögből és latinból.

Szeretnék levetkőzni és átöltözni. Álkulcsot kérek a barátomtól, Tormás Léliantól, közben beavatom a velem történetekbe. Lélian másnap mindent aprólékosan jegyzőkönyvbe susog a tartótisztjének (de ez majd csak harmincvalehány évvel később derül ki).

Napszállatkor a Vörös Kanári utcán slattyogunk éppen, amikor a rendőrfőnök rám ismer, és mert országos körözést bocsátottak ki ellenem, tüstént le is tartóztat. Be jó, hogy átöltözhettem, s most ünnepi öltönyben, csokornyakkendősen vehetnek őrizetbe! *Beszépkázódnai másként nem is üdörös, úriember ád az ilyesmire.*

A tőzsomszedságunkban levő terrorkapitányságon jegyzőkönyvezik a letartóztatásomat. Csuklómra bilincset kattintanak, kísérőm leállít egy teherautót, föltuszkol a veze-

tőfülkébe, a motorház tetejére, ő maga az anyósülésre telepedik, és beszállít a megyeszékhelyre. Útközben alig esik szó. A sofőr csak egyszer szólal meg:

- Biztos úr, megkínálhatom a fiatalembert cigarettával?
- Nem! – hangzik a vakkantás a rendőrsapka alól.

Este tíz, mire beérünk. A levegő fojtogatóan meleg; tele az ég szepegő csillagokkal. Karaffa százados elvtárs az arcomba köp, és őrjöngve szidalmaz. A rendőrségi fogdán anyaszült meztelenre vetkőztetnek, elszedik és átvizsgálják minden holmimat. Nem kapom vissza a nadrágszíjam, elveszik a cipőfűzőm, cipóm sarkáról lepiszkálják a spiccvasat, fájintos selyemalsómból kiráncigálják a gatyamadzagot. A bajszomat is elkoboznák, ha volna bajszom. Hetvenkét órára szól a letartóztatásom, ezt aláírással kell tudomásul vennem. Parancsra megfürdök, ágyneműt vételezek, és éjjel tizenegykor elnyúlhatok a nekem rendelt magánzárka deszkapriccsén. Eddig tartott a gyufaskatulyába zárt cserebogár érzelmes utazása: a skatulya egyik végéből átért a skatulya másik végébe.

Oly vitathatatlanul nem Francia- vagy Olaszországban csücsülök, hanem a magyar népköztársaság egyik rendőrségi fogdájában a sok közül, hogy ha ma éjjel meg találok halni bélszorulásban, hát a világ minden hatalma se tudná megállítani a *droit bolcheviste* következeit: ballagási öltönyöm, csokornyakkendőm, nadrágszíjam, báli cipőm, ingem-gatyám, ki sem serkent, meg sem pödört bajszom, haló porom – mindenem a halálpárti államra szállna.

Lola hiába óvott tőle, csak ráhugyoztam a karbidra, le is kaptak a tíz körmömről azon melegében. Az oltáron bicikliző rezedás hétszentségít, mostanában aligha fogok képeslapot küldeni a hercegnőnek Párizsból vagy Rómából. Legföljebb annyit tehetek most érte, hogy az ikes igéket egyes szám első személyben úgy ragozom, ahogy ő szokta: „Szarok az ikes igékrel!”

Kornis Mihály

EZEK ITT HATTYÚK ÁM

Az alábbi szövegek Korim művei. A neten olvashatók cím nélkül, piszkozatszerű, nyílt-helyi dolgozatokként, de ellentétben a *Holmi* puritán szerkesztési elveivel, én-blogjában Korim minden írása új oldalon (is) olvasható. Mint verseskötetben a versek. Nem azok, teszem hozzá gyorsan, nehogy vitatkoznom kelljen valakivel, de annyit azért segítségképpen mégis tanácsolnék a *Holmi* olvasóinak: külön oldalra képzeljék ezeket a szövegeket. Adjanak helyet nekik, nézzék meg őket nyitott szívvel, egyenként. Nem úgy tartoznak össze, mint egy életelbeszélés különböző darabjai, inkább úgy, ahogyan egy verseskötetben a különböző dalok. Egyedül állnak, mégis együtt vannak. Egy csapat.

De ezek itt nem versek, hanem hattyúk.

Nem ő állítja. Ő csak kérdezi – a blogja címében, biztosan a kislátó, akiért él, kérdezte egyszer tőle, sejtem eddigi életművéből –, én mondom.

Korimot az úgynevezett életben Zsembery Péternek hívják, de ez aztán rá nem jellemző. Író-partizán, akárcsak Szaniszló Judit, alias Combfiksz, Nesz, a Neszharisnya, akit a

Holmi két évvel ezelőtt először mutatott be a neten található blogírók közül a magyar irodalom off line nyilvánosságának. Zsembery Péterről még nála is kevesebbet tudok, eddig egyszer beszélgettünk, reklámapari szakember, eredetileg angoltanár, fordító, közgazdász is; olvasott, kivételesen művelt, szeplős, vörös fickó – de Korimot, az ő blogger énjét, a szennyezett vizeken úszkálni kénytelen hattyú-költőt összehasonlíthatatlanul jobban ismerem. Ő az egyik kedvenc fiatal – író? költő? Mindegy. Ezért is bírom őt, hogy a szövegei nem akarnak lenni a világon semmik: úgy szépek, ahogy vannak. Besorolhatatlan gyónások. Nagyon keveset árul el magáról és az életéről, de amit ábrázol, ha úgy dönt, arról elmondja, amit tud. Áhítat van benne, nagy nyelvi képzelet, tisztaság a legdurvább pillanataiban is, a valóság szentségének tudása. Meditatív spontaneitás. Szívfájdalom. Úgy, mint Szép Ernőben. Egy szelídek született ember, egzisztenciális tisztánlátással, a dolgok reménytelenségének tudásával, vállalásával és mégse-vállalásával együtt él, játszik, visszabeszél. Mindennapos rogyadozásával olyan édesen játssza meg magát, hogy abban nincsen olcsó, csupán fájó, csak a jelen tudása van benne, valódi, itteni, *ilyen*, ekkora, ennyi. Korim valami ritka fontosat tud a jelen pillanatról szerintem. A magyar nyelvi pillanatról. Hiszen nincsen más. Azt éli, ami épp történik, és éppenséggel arra van szava. És az a szava, ami épp – rettentő! – elhangzik. Fültanú, szemtanú. Engesztel, úgy ír. Azért ír. Ezt tanulom tőle. És könnyed jelenlétet. Még nem tud címet adni, szépirodalmi követelményeknek megfelelően szerkeszteni, de jobban itt van már, mint például én. Ő jön, én megyek. Ajánlom figyelmükbe.

2009. október 13-án, Budapesten

Zsembery Péter (Korim)

AZOK OTT HATTYÚK?

Részletek

Mellém ült egy balerina

Tízéves, piszeorrú. A kezében habos tütü. Mindenhova elhabzik, szertefele, ahogy a Sarah Fergusson ruhája a nyolcvanvalamennyiben. Én vagyok az Andrew herceg. Itt ül a tízéves Fergie és Andy a földalattin, mellig a csipkében a Szent Pál-katedrális felé menet, de egy szót se szólnak egymáshoz. Andy egy olyan könyvet olvas, aminek egy meztelen nő van az elején, Fergie pedig szigorú arcot vágva néz maga elé.

Rosszul kezdődik.

A metró meg a busz meg minden más ingyen van, de az utcára jegyet kell váltani. Meg a házak előtt is állnak jegyszédők. Persze a legtöbb embernek bérlete van, de sokan járnak tömbjeggyel az utcán. A legkevésbé az éri meg, ha az ember minden reggel vesz

egy utcajegyet. Ha átszállsz Pestről Budára, akkor új jegyet kell venned. Persze van átszállójegy. Ha megállsz egy parkban, és leülsz, akkor is új jegyet kell érvényesítened. Különbösen még elkap egy cirkáló ellenőr, aki kivételesen nem egy bolt vagy egy lakóház ajtajában áll, és megbüntet. Persze az ellenőröknek nincs egyenruhájuk. Undercover ellenőrök ők. Simán a legjobb haverod is megbüntethet, ha, miután megittatok egy sört valahol, nem lyukasztasz új jegyet, vagy nem tudod felmutatni a bérleted neki. Egyedül a metrón és a villamoson van némi szabadság. Sokan ezért ki se jönnek néha napokon át az utcára. Csak utaznak állomásról állomásra. Minek nekem az utca? mondják. Metróval is könnyedén eljutok bárhova. Ha én lennék bred, akkor andzselina szomorú lenne, mert odamennék hozzá, megfogdosnám kicsit a száját meg a csöcsét, és mondanám, hogy fani, új never ekcsuli szót fék tic and lipsz ár lájk disz, és asszem először csak valamelyik londoni kérésnkba költöznék, ott már jobban érezném magam, de nem sokára elutalnám a százmillió dollárjaimat egy ersztés számlára, hazajönnék, megvenném a vércseutcat meg egy szőlőt a csobáncon, meghagynék magamnak annyit, amennyiből körbe tudom utazni a világot, és a maradékot odaadnám olyanoknak, akiknek tényleg kell. Még párszor felhívna dzsenifer meg mett meg még néhány haver, hogy hát mért örültem meg, meg ne csináljam már, de aztán csak egy név lennék a hól of fémbe meg jó lenne nekem.

Megettük a csokit.

Kéne az, hogy annyival előrébb van, amennyi az összes utolsó kocka csoki pillanat volt az életbe, és akkor most ötösré érettségiznék, és semmit se csinálnék másképp. Love me two times, I'm going away. Ez szól most. A csajok egymás mellét fogdossák, hogy fú neked tényleg elég nagy. De a tiéd olyan jó picit. Úgy szeretnék ilyen picit, nem cserélünk? hihi. Közben bejön a kutya, és mindenkit képen nyal. Milyen jó, hogy nem kan, mondom. Még itt megbaszná a csajokat. Na nem akartok kimenni? Lehetne csak idézni ilyen igénytelenül, nyitott sliccel, bőfögve állandósult félcentis (fasszal) borostával, túl hosszú hajúan, erős szájszaggal, hogy csak a memória, a ritmusérzék és az ékesszólás legyen vonzó bennem, ahogy elkezdem deklamálni az adott sorokat pontosan, eredeti nyelven, felirat nélkül. De én inkább azt csinálom, hogy főzök. Ahhoz valahogy nem kell emlékezni semmire, mert az az ittlét, a környezet iránt megnyilvánuló óvatos, figyelmes ízé eredményeképp fellépő időbenvalólét, létésidőben helyett létéselőnyben, de ez már hülyeség, olyan, ami mellett azért például bort is inni, meg mondjuk polifoam csövekkel kardozni egy gyerekkel a kertben. Sokkal jobb, mint valahogy megpróbálni műveltnek maradni harminchárom évesen, alig nyolc évvel a felajánlott péhádézés után tökéletesen tudatlanul. És inni a borból, hogy baszdmeg, látod, mennyire van honnan butulni? És különben is jóképű vagyok, nekem könnyen elnézik, hogy napokig nem jut eszembe gondolat egyáltalán.

Ülök a MOM parkban

Azért milyen jó, hogy itt nincs olyan, hogy mondjuk bejön ide valaki, leül ide mellém, és mintha kioldana egy ejtőernyőt, meghúz egy kötelet, és ő is, meg én is, meg még néhányan darabokra szakadunk a robbanástól. Csak arról jutott eszembe, hogy ez az üvegterő milyen klasszul törne szét. Tipikusan nagyvárosi életet élek, pedig tipikusan

falusira vágnék, mondja mellettem egy lány itt a kávézóban. Ha meg falusi életet élnél, nagyvárosra vágnál. Mondja neki a barátjánője. Az út túloldalán egy SZULTÁN KINCSEI és egy VIZIPIPA feliratot nézek. Arra gondolok, vajon ki találja ki abból, hogy szultán kincse, hogy hol vagyok. Kit érdekel.

Ülök a SAVOYA parkban

Ott szokott lenni mostanában a gazdag budai hétévesek születésnap partija. Délelőtt tíztől délig. Így a szülő be tud vásárolni, a kis ünnepelt meg még délután tud játszani a rengeteg ajándékával. Szóval amíg a fiam bulizik, én ülök egy padon a kétszáz méter hosszú Auchan előtt. Csokrokban vannak a padok. Még sose láttam, hogy ezeken a padokon az öregemberek pakolnak a bevásárlókocsijukból a szatyaikba. Mondjuk még sosem voltam a Savoya parkban, az Auchanban. Előveszem a gépemet, hátha tudok írni valami munkát.

– Azt hittem, ismerősöm.

Nekem mondja. Zsíros a haja, nagyon zsíros.

Eltart egy ideig, mire rájövök, hogy nő. Kibolyhosodott vastag cicanadrág van rajta. Püspöklila. Az a szín, amihez a római korban kagylókat kellett gyilkolni. Nagyon sokat. Ő is ül, és egy kerek táskába pakol a bevásárlókocsijából. Öreg, műbőr táska.

– Hogy hova a rossebbe rakták az édesítőszeret ezek. Eldugják mindig.

Erre is csak egy „hümm”-mel és egy udvarias félmosollyal válaszolok. Ő pakol tovább. Illesztgeti a tárgyakat egymáshoz. Van, amit több nejlonzacskóba is becsavar.

– Azt nem értem ilyenkor, hogy bemenne, de mégsem megy be az a rohadt termék.

Ott van az a háromszög alakú nyílás, de csak nem akar bemenni.

Arra gondolok, hogy termék. A rohadt termék. Leírom, amit mond.

– Ennél szélesebb nem lehet. A buszon a szék miatt. Ebbe kell beleférni.

Ühüm, mondom, miközben gépelem, amit mond.

– Ez egy jó táska. Ennek még nem műanyagból van a kereke. Az újaknak pillanatok alatt kifordul a kereke.

Pakol tovább. Írom.

– Laptop? Mi is vettünk, csak vezetékeset. Most vettem hozzá kamerát. A bevészolgálton a rossebbnek sem tudták megmondani, tényleg ez a kicsi-e a telepítőcédjé, de úgy tűnik, tényleg ez az. Mutatja a kicsi cédt. Megvárja, míg ránézek és bólintok.

Pakol tovább.

– Kérhetek egy pillanatra segítséget? Nagyon fáj a jobb kezem. Össze tudnád kötni egy jó erős csomóra ezt a kötelet? Összekötöm jó erős csomóra. Megnyomorodik tőle a papírtörő, de nem baj. Legalábbis nem mondja. Azt mondja: – Na. Erre most rá tudom kötni a szatyrot.

A fehér bogyo

A fehér bogyo a pénz. A kis százsorszépek a hajadban a korona. A hangyák megállnak, megbeszélnek, és aztán sietnek tovább. Eljutottam az aranyrétegig a homokozóban. Te vagy a feleségem, és ők a gyerekeink. Kilapizom a rizst. A rizsát. Kiszorító, mint a Petrocelliben. Jöttek értem. Érted mikor jönnek? Nézd, helikopter. Alagút, kalauzbácsi, kalasolok, bélszínrolló, finomfőzelék, eddmegeles, tesi. Ének, ruszki, töri, föci.

Le vagy löve, tízig számolsz.

Aurélinek mindig is a mániája volt, hogy minden kéznél legyen. Kiskorában szokott rá, amikor kétségbeesett szülei mindent odaadtak neki, amire rámutatott. Így került ágyába a nagypapa ezerkilencszázhetvenhatban, egy pártbizottsági vadászaton szerzett vad-disznótrófeája, az összes Rolling Stones-bakelit, egy Erika márkájú táskairógép, a piros papírsárkány, tizenhét maci, három oroslán, kilenc különböző színű és mintájú gyerekreklaktaró, egy narancssárga vasaló, anya féltett kincse, négy cumi (a reggeli, az esti, a másik reggeli és a piros éjszakai), valamint körülbelül száz matchbox. Ha a fertőzésveszély, illetve a fulladás miatt aggódó szülők eme tárgyak közül akár egyet is megpróbáltak eltávolítani, Aurél erős, mondhatni fülsértő sírással reagált. Senki sem értette, hogy képes ennyi tárgyat számon tartani a gyerek. Szélesebb családi körben az volt az általános vélekedés – persze ezt a szülőkkel nem osztották meg –, hogy a gyerek egyenes úton elég hamar a nagy sárga házban fog kikötni. A szülők azt remélték, hogy a tudományos akadémián. Végül egyik sem történt meg.

Balázs kis dolgokat szeretett. Szerette, amikor a fű megsimogatja a kezét. Bringával átmenni egy locsoló alatt a kánikulában. Ha a kacsakő hetet pattant a vízen. Megnézni egy hídról a lent elmenő hajót, és úgy érezni, hogy a hajó áll és ő halad hátrafelé. Ha sikerült eltalálni, hogy mennyire kell megnyomni a kék nyomós kutat. Levenni a cipőt. Egyensúlyozni a sínen. Balázs szerencsés, hogy ezt mind átélhette, mielőtt megölték. Elsült a technikai találmány, Aurél esze tokja.

Uborkaszезon

Unjuk magunkat a fiammal. Lassan el fognak fogyni a celebek, mert már tényleg senkinek nem lesz gyomra ahhoz, hogy a tévében szerepeljen. Olyan műsorok lesznek, hogy hull a tortán: a tizenöt éves nőgyilkos erőszaktevő sopronkőhidai zárkájában vendégül látja a százhalombattai rémet, a tanyasi testvérpárt, aki agyonverte a nagyapját a házért, az öregasszonyt, aki agyonütötte a szomszédját a főutcán, és – kakukktójás – Kulcsár Attila sikkasztót. A menü: gyíkhús, bocicsoki, dobi, román cigaretta. A tévé-nézés olyan, mintha olvasnék egy könyvet, lapoznék egyet, és hirtelen egy postaládába dobott színes szart olvasnál legalább kétszer akkora betűkkel, de nem lapozhatsz át rajta, legfeljebb elővehetsz egy másik könyvet.

Nyár.

A Városligetben, a tónál három tíz év körüli gyerek ugrál a hínárral teli bűzös vízbe. A tó közepén egy csónakban rockerhajú kertészcsávó idegesen rágyújt. Mellette a kertésznő kibontott, hosszú szőke lobonca lobog a szélben. Ujjatlan topjának alját kis csomókkal köti meg, közvetlenül a hatalmas, kerek, feszes melle alatt. Amikor elkészül a csomózással, mindketten egy-egy gereblyével mindjárt szorgalmasan elkezdik kimerni a vízből a bűdös, zöld hínáros dzsuvát, be a saját lábukra, a csónak aljába. Egy kigombolt rövid ujjú inges ötvenes faszi áll még a parton. Az ingéből kikandikáló hasán villog a nyári nap.

Pecázik.

Túlordalt, az étterem víz fölé nyúló teraszán a külföldi vendégek nyugodtan fogyasztják a hatezer forintos bélszínébédjüket a bűzben, nézik a nagy mellű kertésznököt, ahogy gereblyézi a zöld trutyit, és hallgatják, ahogy a gyerekek olyanokat kiabálnak, hogy bedoblak, gecí, hogy az isten bassza az anyád. Rühösbüdös lettem, bazmeg.

Aztán csend.

Az Ábel rákattant a spáros törpikékre. Az osztályban mindenkinek van törpikéje a spárból. Rémtörténetek vannak, hogy a Marika néninek például már huszonnégy törpikéje van. És ha száz lesz, akkor hoz be, és ad nekik. Meg van olyan gyerek, akinek egyet kivéve mind megvan. Az elmúlt két napban körülbelül nyolc alkalommal ígértem meg neki, hogy ezentúl mindig a spárba járunk. Ma is elmentünk, hogy vegyek öt kiflit. Vettünk egy csomag csirkehúst, három kefirt, három üveg búzasört, egy eperlekvárt, egy doboz csírát és öt kiflit. Kaptunk egy törpikét, és most örülünk. Tudnék főállású apuka lenni. Kíváncsi vagyok, mások hogy oldják meg szabadságra menés nélkül, hogy háromra-négyre a gyerekekért kell menni. Hát most legalább kihozom a tóhoz.

Van kefir, minden rendben

Van bicikli, minden rendben van. Van levegő, minden rendben. Van éneklő bálna az alagútban, minden rendben van. Van zoknim, minden rendben. Van lecsószag. Vigyázz, lét: cső! Bele ne nézz. Meg lehet vakulni.

Most száz évig megint nem lesz ilyen.

Négy esküvőn voltam mostanában, mondta a túl puha csávó a túl keménynek. Ezek közül az egyik volt az én ismerősömé, a többi Abigélé. Mert három nem ismertem senkit. Jézusom. És mit csinálsz a sok ismeretlen között? Hát többfélét is szoktam, felelt a túl puha. Odamegyek a menyasszony apjához, beszédbe elegyedek vele, úgy teszek, mintha nem tudnám, hogy ő ki, mintha tökrészeg lennék, mutogatom neki a csajokat, elmesélem, hogy a vőlegény azt is megbaszta, meg azt is, azt meg egy haverjával, meg még egy haverjával. Csináltam már azt is, hogy megsúgtam a vőlegény haverjának, hogy az előbb szopott le odakint a fehér ruhás kis ribi. De akkor majdnem megverték. Bazmeg! – kiáltott a túl kemény. Hát te voltál az a paraszt az öcsém volt osztálytársának az esküvőjén?! Hangjába elismerés is vegyült, de azért kiabált ott a szűk szaunában. Fú-bazmeg! Majdnem elváltak, bazmeg! A csaj szülei azóta sem beszélnek a sráccal. Mégis vigyorgott. Te egy állat vagy! Az öcséd volt osztálytársának a felesége az a szóke kicscsaj? – kérdezte a túl puha. Hát akkoriban szóke volt, vont a vállát a másik, de most már asszem vörös. Túl jól nem ismerem. Szerinted is jól meg lehetne kúrni, nem? – szólott a túl puha. Azt? – kérdezte a túl kemény, miközben egyenesre feszített karja külső felét nézte. Hát... És itt nem várt vigyor ömlött el az arcán. Agyon, bazmeg. Szénné!

Szívfájdító.

Tudja, János, igazság szerint egy második vagy inkább harmadik fiatalság maga nekem. Ezért sem kell nekem Magával találkoznom, látja, hát a karácsonyi piros üveggömbbel se szoktak stoplis bakancsban futballozni. Maga is tudja a lelke mélyén, hogy nekünk már csak ez a levelezés maradt, és már csak ez a levelezés is bőven elég. Ma itt járt a lányom, csupa szín, lélek, lendület – szerencsémre nem jön túl gyakran, csak a levegőt kapkodom mindig, ha átsöpör a lakáson, mint egy tornádó – kiszedte abból a vadrác macskámból a kullancsokat, megöntözte a magasan levő virágaimat, aztán elmesélte az új kalandját, egy elvált fiatal apukát. Tudja, mire gondoltam, János, miközben hallgattam ezt a csitrit? Arra, hogy Édes Jó Istenem, milyen jó, hogy mi már túl vagyunk azon, hogy fájjon a szívünk. Pedig már ő is elmúlt harminc. Tudom, hogy Maga, János, ezt vitatja, de a lelke mélyén Maga is pontosan tudja, hogy már nem tudna egy lendülettel bevetődni a legmélyebb völgybe, hogy aztán fölszaladjon a túloldalon magasodó hegyoldalon, egészen a csúcsra, ahonnan még nagyobb tántoroghat aztán lefelé. Ráadásul megvolt nekünk is a magunk túrája, nem csak fel meg le, de minden lehetséges irányba, emlékszik, ugye, hát hogyan emlékeznék. Nem is igen írogatnánk mainapság egymásnak, ha annak idején nem nézte volna annyira a lábamat a Margitszigeten, ha nem kért volna fel egy este tizenötször tvisztelni. Fekete-fehérek voltunk, emlékszik, a Maga szemüvegerete az én szoknyám, a Maga nyakkendője, az én hajam, a Maga cipője. Fehér volt a bőrünk és még a fogunk is; akkor még igazán fehér volt minden fehér ing, és fehér volt, bizony, fehér volt a fehérenemű is. Nem, nem kezdem el, milyen jó világ volt az, János. Ha most lennének annyi idősek, akkor ez lenne a jó világ. Maga bő nadrágot hordana, amiből kilóg a kockás klottnadrág-alsója, én meg szürke, szakadt és bő ruhák alá venném a méregdrága, gyönyörű csipkét. Tangát is hordanék. Jól állna, annyi szent. Na de elég ebből.

Jól van ez így, ahogy van.

Egy tengeralattjáróban vagyunk.

Orosz tengerészek állnak sorban egy hosszú, gyengén megvilágított folyosón. A kamera mellettük halad. Sorra látjuk a várakozástól feszült, viaszosan fehér, izzadt arcokat. mindegyik matróz – a tengeralattjáró legénységének tagjai – a nyakát nyújtogatva figyel előre, lesve, hogy mi történik a sor elején. Közeledünk a sorban elől levőkhöz, és ütemes csattogást meg nyikorgást, lihegést hallunk. A kamera az utolsó matrózhoz ér, és arra fordul. Látjuk, egy tiszt a nadrágját gombolva feláll egy ágy mellől. Rögtön a helyére lép a sorban következő, szintén nadrágját gombolva, de kifelé, nem be. A tengeralattjáró felmerül a Duna habjaiból a parlament előtt. Egy kék ruhás nő száll ki belőle. Vidáman szól a mobiljába: Nem fogod elhinni, hogy velem mi történt!

Lassan itt lesz az ideje, hogy induljak tovább valami melegebb helyre.

Ha nem lenne ez az egész, ez lenne. Tavasszal fölbicikliznék ide Északra, ősszel lebicikliznék oda Délre. Tudnék szerezni elég alkatrészt, hogy megcsináljam a bringát, ha baj van. Ha nem ölnének meg vándorló, éhező rossz emberek az úton. Esténként más bringásokkal ülnék a kályha körül a szállásokon. A nagy kaput bezárják éjszakára. Aki kimarad, az féljen. Arról beszélünk, ki mit csinált, mikor még vezetéken jött a gáz, háromezer kilométerről, és azzal fűtöttünk. És azt gondoltuk, hogy ez a normális. Amikor

még minden este több száz liter méregdrága, édes, tisztított ivóvízben fürödtünk. Naponta elautóztunk négy-öt liter benzint. Most világításhoz vagy a Fehér Holló generátorokhoz elmennek az asszonyok kurvázkodni, már egy literért is. Nem mintha bárki is nagyon kívánná ezeket a szerencsétlen, bűzlő női roncsokat, amik ők testápolószagú, pamuttangás, hipermarketben sorba álló rózsaszínű lényekből lettek. Az elején azt se tudták, hogyan kell megrakni egy tüzet, vagy hogy tisztálkodjanak, ha csak egy vagy két liter vizük van. Én király voltam, mondja valaki a közös szobában a szálláson. Egy amerikai cégnek írtam programokat. A szakálla az övéig ér. Eszembe se jutott, hogy lehet még olyan, hogy magamnak kell megtermelnem az ennivalót! Hát normális ez?

A példamondatokat mindenki utálja

Az öreg, összetett, sokszoros alá- és mellérendelő szerkezetek állandóan a kitűnő példamondatokat emlegetik otthon az ő kis határozói mellékmondataiknak és az egyszerű felkiáltásoknak, hogy bezzeg ez, meg bezzeg az! A kiskamasz mondatok pedig hiába basszák be az ajtót, és hiába ordítják böggve, hogy de apa, mért nem veszed sose figyelembe a kontextust és azt, hogy én beszélt nyelvi frázis vagyok, míg ő egy kurva nyelvtankönyvből jön! Az öreg, begyöpösödött a fejét csóválva motyogja, százezredszer is: *Klári elmondta az édesanyjának, hogy Peti virágot vett Katinak. Látod? Így kell függeni. Vagyis így kellene, édes fiam. Vegyél föl szerkezetet!*

Néha átjön

Néha átjön hozzám egy betört, régi bőröv. Vagyis szíj. Abból a mondatból, hogy hol van a szíjam. Csak átjön, megkóstolja a sajtos pirítósomat, iszik egy kortyot a boromból, belenéz a filmembe. Nem szól bele abba, amit épp megpróbálok írni. Néha átjön hozzám egy cigiszagú kéz is. Fájnak az ízületei. Azt mondja, úgy érzi magát, mintha álmában motoroznának vele kesztyű nélkül. Semmim sincs, csak gyümölcslé, amit a gyerekek vettem nem emlékszem, mikor. Ha töltök belőle, egy kupac gombás képződmény loccsan a pohárba. Kérsz vizet? – kérdezem az öreg kezét ilyenkor. Vagy van fekete színű gyógylikőröm még, állítólag csak Mallorcán készül ilyen, tök jó. Tudok még csinálni kakukkfűves teát kamillával, esetleg főzhetek egy kávét is. Tudod, mit? Nem kérek semmit. Mondja. Szégyelli magát előttem. A ráncait. Reumás púpjai is vannak a bütykei mellett. Már biztosan nincs az a punci, amit meg tudna ujjazni. Úgy kijövök a fürdőszobából, amikor itt van, mintha itt se lenne, mintha egyedül lennék. Pedig soha sehol nem vagyok egyedül. Jönnek velem hangok, szemek, nemi szervek, hajak, kezek, hónaljak, mellek, lábak, lapockák, hasak, szájak, sőt még ruhadarabok is mindenhova, akár esik, akár fúj. Még az uszodába is. Megtanultam már velük élni. Ez a kéz is, sokszor észre sem veszem, csak egyszer csak érzem azt a cigiszagot. Amit akkor éreztem utoljára, amikor még hátat tapostam büszkén. Jó, jó lesz, nem kell túl erősen, pedig én azt éreztem, nem tudom elég erősen, rúgtam volna azt a világszéles hátat a kurva nagy, négyéves igyekezetemben. Micsoda büszkén. Most meg már rúgnám, hogy az elsőtől szakadna a vese, a másiktól reccsenve nyaklana furán a fej. Hogy szét tudnék rúgni egy ilyen iszákos, összetört, magányos, hazug hatvanast. Lehet, hogy már nem is bögnék. Pedig még tavaly is bögtém volna, hogy kurva anyád. Most már nem. Most már nem is rúgnék. Még huszonhét.

Plein air

Lekapcsolták a fák a villanyt.

Álmodják, hogy fészket rak rájuk a fecske
meg majd a csíbor is versenyt mászik a bodobáccsal
és ő meg mondja a szomszéd fának, hogy hihihih
ez nagyon csikis, és szurkol a mohó verébnek
hogyan érjen már oda és kapja be
és mikor odaér, áhh, mondja a szomszéd fának
rajtam épp bekaptak egyet – király érzés azért, igaz?

Igaz a faszom, mondja álmodban a szomszéd fa,
aki épp depressziós és nem bírja ezt az egészséget,
főleg ezt a faságot, ezt a gyökerezettségét,
hogyan nem mehet, ahova akar.

Kerthelyiségi fa lenne ő legszívesebben,
pórázta nem ismerő kocsmái kutyák
szabad hugyozására vágyik minden gyökere,
cigifüstre a gázcserenyílásai, és különben is,
évek óta senki nem véselt a kérgébe egy szívet sem.

Ne haragudj, de épp depis vagyok, szól
békülékenyen a szomszédnak, ilyenkor télen ez normális,
és a szomszédjának eszébe jut
ez az egész csak álom, téli álom,
és így nem tud felébredni.

De jó is,
mert ha ébren volna, téli depressziós volna,
erre majd nem felébred, de ő csak egy fa,
hát hogyan ébredhetne már fel?
Az némi aggodalomra ad okot,
hogyan mostanában, ha azt mondja nekem valaki,
hogyan jó estét, arra én általában azt válaszolom, hogy köszönöm szépen.

A sors jegye

Ma is kapott egy sorsjegyet. Mondtam neki, ne higgye, szerencsejáték-függőt akarok
belőle nevelni, abba fogjuk hagyni ezt, hogy te mindig kapsz sorsjegyet, mert rászoksz
az örökös sorsjegyezésre, és aztán nem fogsz tudni leállni vele. Csak egy utolsó, Apa!
Nem vagyok rászokva!

A város olyan, mint az erdő. Csak vannak benne házak. Kicsit elrontják. Rohadjon le
minden ház. Ki kéne őket vágni. Mókusék dögöljenek meg. Galambék is. A gyermek-

telen varjú házaspárról nem is beszélve. Gyúccsuk fel az egészet rühbe! Fessünk színeket minden sarokra! Etecsük télen a lifti őzeket.

És ha csak nagy baj nincs, van egy lakásom. Mármint van a banknak egy lakása, amiben én lakom. Jóval drágábban, mintha bérelném, de a földhivatalban a bank neve mellett az én nevem is ott van a tulajdoni lapon. Kétezernegyben néztem ki ezt a két ablakot úgy, hogy nem tudtam, kié. De tudtam, hogy nekem ez kell.

Lakást tehát nem kell többet venni. Még földet akarok.

Még gyerek vagyok neki

A kutyámmal megyek a tó mellett, ahol nyáron vannak pucér nők is. Meg pöcsüket lógató öreg faszik, akik csípőre tett kézzel forognak a nap felé. Vén napraforgók. Kinek kell a ti száraz szotyitok? De most hideg van, nincs nap. Fúj a szél. A kutyám szaladgál. Jön szembe egy férfi. Kabátja nyitva. Zöld kabát, tetszik. Kicsit military. Piros a keze a hidegtől. Csak egy póló van a kabát alatt, nem normális. Megszólít. A fasza félmerev. Kié ez a kutya? Enyéem. A tiéd? Az enyéem. A férfi nem néz rám, sírós a hangja. Rángatja a fejét. Olyan az arca, mintha fájna neki valami. A kabátja tetszik. Az az erős zöld anyag. Vadászos. Katonás. Bélelt. Ez a kutya? Igen? A tiéd? Az enyéem. Ilyen kutya ez? Az én kutyám. Még gyerek vagyok neki, ő meg felnőtt, de be van állva. Vagy megszökött a bolondokházából. Biztos tiszta tűnyom a karja a jó kabát alatt. Mi lenne, ha megrugdostnám, és leszedném róla a kabátot? A kutya szaladgál. Csupa fontos dolga van lent a jéghideg víz mellett, meg a bicikliúton, kell mindenfélét szagolgatnia. Lépek egyet hátra. Mi lenne, ha megrugdostnálak? – kérdezem hangosan. Mi? Mi van? Értette, látom. Csak megijedt. Én is megijedtem a saját hangomtól. Semmi, mondom. Te hülye fasz drogos köcsög. A kurva anyád! Ügyetlenül, talppal szállok bele a combjába. Ó tántorogva hátrálép. Te beállt fasz, köcsög, buzi drogos fasz! Újra megrúgom. Hátrál tovább. Csak nyög, nyávogós hangon. A kutyám odafut hozzám. Szaladgál körülöttünk. Nem ért semmit. Kurva anyád! Rohadt drogos köcsög! És elfutok. Gyere, kiabálok a kutyának. Az ott lohol körbe-körbe a drogos körül. Gyere már!

Elvesztette

Benne vagyok a felhőben, az ez a köd.

Már csak egy kicsit kell felfelé menni, hogy felülhessek a tetejére, és lógázhassam a lábam. Ki kéne már menni egy borotvával, és lekaparni ezt a sok ősz borostát a fákról. A Zsilett borotválkozógel harminc százalékkal könnyedebb siklást biztosít a hagyományos borotvahabnál, nemrég tanultam a tévéből. Arra is gondoltam, hogy sok pénzt lehetne keresni egy internetes temetővel. Ahol örökre megőrizném a halottak blogját, gmailes inboxát, iwiwes és facebookos adatlapját és a nevükre kidobott google találatokat. Rendesen navigálni kéne az utak és parcellák között, el lehetne olvasni a sírköveket, és díszíteni lehetne a sírokat. Persze fórumozni is meg twitterezni meg mindenlőfaszozni is lehetne

rajtuk. *Peter has suggested a dead person you might know. Kati has commented on your dead relative. Krisztián has tagged a grave of you. Five more dead people waiting for you to confirm their death and start mourning.*

Elvesztettem ma egy sajtot. Vagy a boltban, vagy az uszodában. Ha Beckett lennék, most erről hosszú oldalakat írnék, és nem lenne jó olvasni. Körülbelül úgy érzem magam, mint egy kísérleti egér a beckett-i labirintusban, csak Beckett hőseinek annyival könnyebb, hogy őket Beckett írta, míg engem én írok. *Úgy érezte, elfogyott a lendülete.* A maradék narancslével bevette a C-vitamint, pár gyors harapással eltüntette a kiflit, amin nem volt, csak vaj. Sajnálta azt a sajtot. Szép sajt volt. *Elgondolkodott, facsarjon-e még?* Aztán kinézett egy sarkot a szobájában, és ahová a kabátjával betakarózva odafeküdt. Reggelig csukott szemmel feküdt, makacsul. Azt gyakorolta, tudna-e tényleg semmire sem gondolni. *Nem tudna.* Minden és mindenki legó. Az autószerelő játékból szerel, az útépitők játékból úthengereznek. Néha valamelyik útépitő aláfekszik, és kiabál, hogy ááá! És derékből kitépődik mindkét lába. Akkor jön a mentőhelikopter, beillesztik az útépitőt a felhúzó hordágyba, és közben ilyeneket mondanak, hogy ez az, bari. Felhúzom! Vigyázaaaaa! Induluuunk!

Drrrrrrrrr (helikopterhang).

Aztán a kórházban műtét van, és:

- Nővérke! Hozza be az izét! A vért!
- Igenis, doktor úr!
- És a beteghordók őőőőőm őőőőőm őőm – orvosig tolják a hordágyat.
- Mutassa a torkát!
- ÁÁÁ.
- Fáj valami?
- Á, már semmi.
- Hogyhogy? Akkor mért jött ide mentőhelikopterrel?
- Mert hoztak, de már jól vagyok. Visszadugták a lábam.
- Aha.
- Nem megyünk helikopterezni egy kicsit?
- Nem, bari. Én most az izét, az úthengert akarom vezetni.

Életforma

Naponta többször meg szoktam halni. Ha olykor meg nem is halok, néhány súlyos sérülést naponta összeszedek. Tegnap például a kisföldalatti alagútjában a fal mellé simulva próbáltam megúszni a száguldó szerelvényt, de ott kevés a hely, beestem a kerekék alá, aztán kitépett végtagokkal, összezúzott koponyával haldokoltam egy darabig. Utána középen, az egyik oszlop mellé álltam be. Akkor már a fiam is mellettem termett. Együtt éltük át azt, hogy szembe is jön a sárga vonat. Szerencsére, ha a fiam is velem van, ő sosem hal meg. Szerencsés vagyok, halhatatlan a gyermekem. Múltkor is megmaradtunk, mikor az uszodában kiestünk egy hajóból, a tenger közepén. Meg-

beszéltük, hogy nem hisztizünk, hanem tapossuk a vizet, és fenntartjuk magunk. Azt játsszuk, ki bír minél tovább hanyatt fekvé lebegni a víz felszínén. Végül nem jött egy cápa sem, viszont arra járt egy mentőhelikopter. Asszem, úgy is volt, hogy őt még kihúzták, de én pont végleg kimerültem, és lesüllyedtem, megnyugodva, hogy ő megúsza.

Most, hogy az összes biciklim tönkrement, már nem halok meg biciklivel. De amikor bringával járok, akkor átlag négyszer-ötször meghalok reggelente és legalább ugyanennyiszor esténként is hazafelé. A legrosszabb, mikor sikerül a gonosz taxisnak, és úgy loccsan ki az agyam a szembejövő villamos lökhárítóján, hogy látom a sűrke cuccot, amint távolodik velem a villamos. Én meg csak fekszem ott a flaszteron, amíg át nem megy rajtam egy IFA konvoj. Az is nagyon rossz, ha túszejtés van a munkahelyemen, napokig éheznek és szomjaznak a kollégáimmal, mindenkinek kijönnek a rejtett tulajdonságai. És van, hogy megpróbálom letámadni az egyik túszejtőt, a Gáborral vagy a Krisztiánnal, de nem járunk sikerrel, kivégeznek minket a tetőterazon. Úgy, hogy ledobnak, és a tévékamerák veszik, ahogy zuhanunk. Mondjuk, sokszor van az is, hogy cserbenhagyok, és amikor megjönnek az álarcos fegyveresek, lemenekülök a földszintre a hátsó lépcsőn, aztán napokig szerepelek a Mokkaiban meg ilyenek.

De az sem túlzottan jó. Nem könnyű így élni. Sétáltatom magam, mintha a kutyám lennék. A múltkori Normafa–Dömös után most Csillaghegyről mentem el Dömösre. Nem feltétlenül volt elég, de elég jó volt utána egyből lemenni úszni az új Sportmaxba, aminek a kinti medencéjét látom innen a kertből, ha lábujjhegyre állok, és véletlenül épp négyszázharmincas a lábam. A szaunában két dagadt nő. Nem dagadtak, hájasak. Olyanok, mint két állandóan aggódalmaskodó harmincöt éves apuka valamelyik lakóparkból, lízingelt autóban, akik négy éve minden második héten megbeszélnek a haverokkal a focit, de aztán minden alkalommal rájönnek, hogy feltétlenül haza kell menniük a tévé elé zabálni valami sósat. Ezeknek a csajoknak vékonyabb a hangjuk, és a mellükön gumírozott textil, meg nem olyan szőrösök. De amúgy pont olyanok. Képzeld, indul egy új műsor. Ilyen éttermes. Egy étterem indulása. Ilyen celebek is lesznek benne, meg ilyen nagyon híres séfek. Tényleg? Nahát. Locsolj le.

Rákod van?

Nos tehát van egy rosszindulatú bőrdaganat a hátamon. Azért az tök jó abban, hogy rákos vagy, hogy ez most tulajdonképpen olyan, mint amikor a foresztet seggbe lövik a foresztgampban, és hazamehet, de nem is igazán sérült meg, meg ilyenek és tök jó. Tök izgi lehet, hogy rákos vagy, de nem fogsz belehalni, meg ilyenek. Figyelj, kérdeznék valamit, de csak ha nem bántalak meg. Nem bántasz. Nem adunk nevet a rákodnak? Nem tételeződik át, vagyis nagyon nehéz lenne belehalni. Nincs napra menés mostantól többet, és még a vécére menéshez is százas napvédőt kenek magamra. Még két hétig lesz rajtam, akkor leműtöttek. De addig is jól lehet azon szórakozni, hogy például, ha köhögök, a szobatársaim egy emberként kezdenek el kiabálni, hogy áttét! Áttét! És hát ezúton üzenem mindenkinek, hogy a doktor néni azt mondta, hogy most már gyerekeket is sokszor találunk a legdurvább, halálosfajta bőrrákkal. Ennyi. Na, rákom van. Kész.

Macskasír

Állok, vagyis hajlok, és egy ásóval söpröm félre a havat egy téglalap alakú területen. Az anyám szipog, az anyám faszija meg hümmög a fagottszerű hangján. A döglött macska, anyámék egynapos halottja kussol. Bent fekszik a dobozban az előszobában. Én a kertben ások. Vagyis először ügyesen felvágom a gyeptéglákat, és kiszedem őket. Úgy esik belőlük a hóra a föld, mintha vér lenne. Esik a hó is. Szolidan, takarékos, professzionális mozdulatokkal ások, hogy ne zavarjam a családot gyászában. A gyeptéglákat jobbra rakom, a földet meg balra szórom. Anyám szipog, anyám faszija meg hümmög. Egész nap attól félttem, hogy most este, a temetésen, itt lesz a halott állat, itt lesz anyám meg az anyám faszija, aki majd hümmög, én pedig nem fogok tudni kikaparni egy öt centi mély gödröt se. Így is lett. Forralom a fazék vizeket, és öntöm egy helyre, aztán vakarom a fagyos sarat, de hát nem enged az ásonak. Anyám azt mondja, a hó miatt. Nagyjából három ásónyom mély lesz a macskasír. Ügyelek arra is, hogy szép szögletek legyenek az alja sarkai. Aztán jön a macska: anyám faszija kiveszi a dobozból. Már merev, mondja. Mindketten megpusztilják. Én is megsimogatom. Anyám betekeri egy régi, értékes abroszba, amit még a déditől örökölt, minden ünnepi évéskor elmondta ezt vagy ő, vagy a Mami, azért tudom. Szia, Orlandó, mondom halkán, és megsimogatom a nem tudom, mit. Kesztyű van rajtam. Anyám faszija nyögve beteszi a macskát a gödör alá. Várunk. Drága kicsi cicám, szól anyám megremegő hangon. Drága cica, cica! Visszaszórom a földet, és visszateszem a gyeptéglákat. Kis füves halom marad ott. Ráhalmozok némi havat, hogy a szomszéd néni ne tűnjön fel.

Az üres papírdobozt széttépem és kidobom.

Reggel hat harminckor kelek. Szerdán és pénteken azért, mert kedden és csütörtökön nálam alszik Ábel, és viszem az iskolába. Hétfőn, csütörtökön és pénteken azért, mert hátha futok egyet. A háromból egyszer futok, a többiben nem tudok visszaaludni, elkezd járni az agyam. Megeresztem a vizet, megkenem a lekváros kenyeret, hét körülre Ábelt felébresztem annyira, hogy bele tudjam tenni a kádba, kezébe adom a kenyeret, hét tizenötökor kiszedem, hét huszonhárom körülre felöltözik, hét huszonhét és harminc körül már szinte futnunk kell a buszhoz, hogy a figyelmeztető csengőre beérjünk. Utána hazajövök, és bringával bemegyek dolgozni. Egész nap be vagyok zárva egy szobába, egyre kétségbeesettebben nézem, ahogy megy az idő, és még mindig, még mindig, még mindig. Még mindig nem találtam semmi olyat, amitől kiabálva körbeszaladgálnék, hogy kurvajó, kurvajó, kurvajó. Próbálok nem arra gondolni, hogy ki a hibás. Próbálok nem félni, a félelem az elme gyilkosa. Próbálok nem gondolni arra, hogy noha csak hetvenezer forintom marad havonta megélni, de legalább a kétszázazret, amibe a gyerek, a bébiszitter, a gáz, a villany, az ADSL, a hozzá kötelező vonalas telefon, a mobil, a közös költség, a törlesztőrészlet és az előtakarékoság kerül, ki tudom belőle fizetni minden hónap tizedikéig. Ezért fontos, hogy itt legyek. Ezt csinálom este fél nyolcig, nyolcig. Ha nyolc után is ezt kell csinálnom, akkor ideges vagyok, mert kilencig szeretek odaérni az uszodába. Ötszáz méter az tíz oda-vissza, az kilenc perc. Háromszor ötszázat úszom gyorsan megállás nélkül, utána egy oda-vissza hát, egy oda-vissza mell, egy oda-vissza gyors, mindegyik sprintben, és ilyen hármából csinálom hármat vagy négyet. Utána nyújtok, és még tíz percet ülök a szaunában. Fél tizenegyre érek ide föl, tizenegy tízig elkészül a tésztám, szinte mindig tészta, szinte mindig mással. Szinte

mindig fussili. Nem tudom, mért. Azt olyan jó rászúrni a villára. Majdnem éjfélre kész vagyok az evéssel. Kinyitom a gépemet, és arra gondolok, hogy de jó lenne írni. Meg arra, hogy milyen jó volt gyerekek lenni. It's a holiday in Budapest, it's tough, kid, but it's nice, it's a holiday in.

Jön a sötét

Arra gondoltam, miközben néztem egy bringás sárvédőjére matricázott Nagy-Magyarországot, amire rá volt nyomtatva két angyal is, akik egy címert tartottak, hogy lehet, hogy a legtöbben nem is tudják, hogy ez egy térkép. Azt gondolják, hogy ez egy ilyen furcsa forma, ami egy matricásnál elbaszódott sablon miatt lett ilyen, és így terjedt el az autókon, és aztán divat lett, és ez egy klassz dolog, ez a furcsa országjel. Hogy a matricás tulajdonképpen először ki akarta kúrni az egész elrontott sorozatot a szemétre, de benne volt vagy egymilliónyi vinil meg festék meg munkaóra, és inkább nem csinált vele semmit, csak ott hagyta a műhely sarkában, és aztán a gyereke, amikor megkapta az Opel Aszkonát, akkor poénból fölragasztott egyet, és a haverjainak is megtetszett, és ők is ragasztottak, és aztán már csak pár év kellett, és divat lett ez a furcsa országjel. Meg arra is gondoltam, hogy az milyen lenne, ha az osztrákok között terjedne el az, hogy az egész Habsburg Birodalmat fölragasztják a hátsó ablakra. Mondjuk az osztrákok gazdagok, és nagy kocsijuk van, és talán ráfér a kombik hátsó ablakára. Meg az milyen lenne, ha az oroszok Szovjetuniót nyomnának fel a Lexus dzsipjeikre. Vagy a hollandok egy olyan Hollandiát, ami eltart New Yorkig. Hánem?

Elementem lángost enni, és helyette találtam egy hamburgerest, ahol a hamburger pontosan úgy nézett ki, mint a plakáton. Az íze is olyan volt. Arra gondoltam, tők sok pénzt keresnék azzal, ha árulnék rendes, tisztességes „Amerikai Hamburger” típusú hamburgert csalamádéval ilyen nagy, kerek zsömlében, aminek valahogy fényes volt a teteje. Menübe kértem a hamburgeremet, kaptam hozzá fél liter kólát meg sült krumplit. Röhögtem, hogy évek óta nem ittam kólát. Öreg lehetek már, mert az egészről, úgy, ahogy van, az jutott eszembe, hogy még életembe nem ettem ilyen szart. Aztán meg az, hogy nem kéne ilyesmit enni egyáltalán a rákossal, mert izéket kéne ennem, csírákat.

Szar, hogy nincs már koripálya, az állatkertbe csak nem mehetek ki ebédidőben medvét nézni korizás helyett. Tök jó napom volt, ki tudtam lógni félóra ebédidőben medvét nézni, ettől mindjárt jobban vagyok. Ha van mit néznom, mintha kicserélnének. Nekem egy kis medvenézés is elég, hogy egyensúlyba legyek. Pécssett a Mézes Mackó nevű helyen ötvenféle hamburger volt. Micsoda ötlet! A lakótelepen a srácok azon versenyeztek, hogy ki evett már többfélét.

Világos van még, mondja a gyerek, de csak ténymegállapít, nincs ereje meg kedve sem *akarni* többet ma már. Aztán befordul, mindig átfordul, ahogy én is szoktam, elhelyezi a párnát a vállánál, kicsit olyan gesztussal, ahogy egy nagyon nagy nevű, nagyon tehetséges, világhírű, fiatal hegedűművész az álla alá beilleszti a nagyon drága, tizenharmadik századi, cremonai eredetű hangszerét, aztán teljesen pucéron, már meglehetősen részegen és kokaintól igencsak zsibbadó arccal játszani kezd egy kis Vivaldi-darabot a borotvált puncijú rajongójának, aki most épp egy párnát tart a borotvált testrésze előtt, és csillogó szemmel nézi őt. És már alszik is.

A repülésről

A repülés nem mondható nehéz tudománynak. Gyermekkorunkban levetkezünk csupaszra, s a szüleink által a legsűrűbb csalánosba dobott mecsbokszung, magyarán matchboksung után eridünk. Növekedvén, osztán következhetnek a komolyabb gyakorlatok. Mondjuk uszodába indulás alkalmából fürdő*nadrágunk* rendszeresnek mondható otthon hagyása. Az olyan nőkbe való beleszeretés hajlandósága következik később, akik a legegyszerűbb esetben is minimálisan lesbikusság okán számunkra nem elérhetők. Mikor aztán végeérhetetlen viszontagságok, főként évtizedes hazudozások után végre rájövünk, nem csak mi lehetünk leszarva, akár bokszszákként, akár plüssmaciként használva, hanem bárki, aki erre alkalmas, akkor már magunktól értődően emelkedünk el a földtől, és eredünk neki nagy magasságoknak.

Aczél Géza

VÉNEK

az első foszforeszkáló emlék dédmama kimosott kék kötényének vászonillata a nyári konyha alacsony székén körötte a földön megannyi túlélrett körte ahogy nehéz sárga darazsak tömege zümmögölte a szűk kánaánt de az idill mögött a kisgyerek szemébe azért dőlt a hiány a lassú mozdulatok árvasága s a ráncok mögül pinchideg érzések kényelmetlen szele a nyitott ajtón pedig hiába volt minden szépen fölsöpörve kiért a doh eleje s hálátlan módon nem csábítottak a mesére nyíló vézna karok most az öregségben nehéz kimondani de megüresedett széke ha nem is lett ünnepi alkalom valahogy fesztelenebbül mozogtam a kis ablak előtt mikor kivitték a közeli nyárfásba egy sápadt délelőtt őszinte méla gyászban ám a lelkekben dúlót történeket finom megérzésekkel még nem vigyáztam s egyáltalán nem is tudtam mi a gyász vak gödrök fölött a múló zokogás vagy alaktalanul a csend mely a napi praktikák közben is alattomosan bekerít s hiába nyagगतod fáradt szülédet verbálisan sem adja törékeny öledbe a kint inkább elfordul zavartan ne botorkálj még a süppedő avarban csakhogy az időspirálban magától kezd szűkülni a feszta s hogy serdülő lábakkal gazos homokbuckákon a kisállomásra nagypapa elé szaladtál vagy szádban még nagymama barackleváros tarkedlijének elvándorolt íze mind valós élménnyé felhevítve ha a lét törékeny értelmén elmerengsz mivel rövid ideig lehettél csak tudatlan kisgyerek s a múlás nyomasztó érzése keskeny melledet hamar megülte balgán már kerested a pillanatot mely a komor véget hegedülte s a rácsodálkozásból át is fordult benned valami perverz vágy szenvedni a közelgő halált de alaktalanul mivel kik eddig voltak legalul csak a családi szótárban lebegtek te még egyszer sem adtál nevet a készülőt betegnek ki egyre közelebből érint nem éppen közlékeny atyám ugyan felsorolta néha néhány elporzó testvérit majd belemélyedt fásultan az újságotvasásba a múlás lírája inkább anyámra volt kiosztva de ahogy nőtt körötte is a halottak bokra mint szép túlélrett virág bezárult s a nehéz válaszok helyett a sort inkább tapintatos

félelemmel megelőzte egy marék gyorsított por lett belőle mielőtt megszokhattam volna őszülő haját aztán sorban mindenki odaát s apám maradt egyetlen akin szorongva leshettem miként esik szét vegetáló darabjaira egy fölépült biológiai konstrukció miben végre a közelség s a szellem volna jó ha végső bölcsességünkig kitartana de mire a beszélgetésekhez nekiültünk már tárva volt a múlás ajtaja s megereszkedett benn minden mi szeretnivalóan emberi zaklatott lélekkel lehetne most horrorisztikus helyzetekbe kezdeni magunkból tépkedve a gyökeret csakhogy a rákésülés elhárított gesztusa már régen megeredt izmaidban is visszanyúlsz emlékeidhez s ami még felderít a végzet sűrű fátylával be van vonva megfordult irányjelzőkkel gyászolsz naponta s talányosan elfogyó testvéred nehéz lakmuszod mire rájössz a magány fölfelé építkeznek s ha elhasznált fejed fölött a közös sorsok ernyője már nincsen ott csöndben kezd kihűlni a világ szólhatsz még bölcseket kíváncsian okos gyerekekhez s ha alkatod olyan pesztrálhatsz még virgonc unokát de hát – korábban úgy tűnt csak a fogak és a szemek ízületeken a csikorgó bilincs s az alattomosan duzzadni kezdő visszerek netán a táplálkozás megannyi anomáliája mikor a kívánt ízeknek hiába eredsz utána valami előbb-utóbb lefékez estefelé csöndben már kerülni kezded az egészet s a hús söröket magadban titkon végigszámolod s egyszer csak fásultan beúszik lelkedbe a legsivárabb tutaj az unalom rezzenetlen tekintettel hosszan nézel ki a homályos ablakon a mozgó alakzatokból pedig nem vársz senkit a visszautak járhatatlanok süppedt temetők vannak arra és sok légies úton átmentett halott zsgorodó testeddel a koordinátába tanácstalanul beleállsz hiába volt nyüzsgés körötted nyomasztó élményeddé válik a hiány de valahogy a vég mégsem hiányzik

Babiczky Tibor

FEJADAG

A gesztenye már mind lehullt.
Bekopogtat most a múlt.
Kezében kenyér, kérek-e?
Ez itt a mások élete.

Ez itt az öröm. Ez a vágy.
Ez nászi, ez halottas ágy.
Fájdalom, mit a szív érez,
míg hozzászokik a vérhez.

Szem gyönyöre, ha vizet lát.
Kisvendéglőben rizses rák.
Üres poharak, kocsmapult.
Előttem mindez elvonult.

Elöl mennek az öregek.
Faágra dobnak kötelet.
Gyerekek billegnek hátul.
Szemük fehérje sárgul.

Üres a kamra. Nincs kenyér.
Homlokot támasztó tenyér.
Felnézek. Köröttem senki.
Újra tanulok szeretni.

Darányi Sándor

SZENT LÁSZLÓ KÓRHÁZ

A járványkórház termeit
túlharsogja a Fradi-pálya.
Az alkonypír, örök tavaly,
beleolvad az éjszakába.

Hársfák alatt piheg a szél.
Vas lombok rozsdája pereg.
Mondókájukkal szeliden
már csak a tücskök éberek,

s a parkolón, hol hűl a tér,
egy foltos macska ballag át –
csecsemő altatja az őt
ringató, elgyötört apát.

APÁMNAK

Marad a kétségbeesés, és Teherán
árnyas utcái. Folyton összerokadsz és elveszel,
de végre nem cserélnék senkivel:
a dolgok rendje ez. Talán az álom
teszi, ha izgatottan ébredek,
mert nem tudom, merre keresselek,
csak vagy bennem, akár a fulladás,
s ha utolérlek, nem lesz semmi más.

ÉJI FOLYÓ

Mint éji folyókon a fények,
az élet lassan ellebeg –
tarka neonból díszkíséret,
nincs benne semmi rettenet.

Alámerülő kocsonyákból
minden nap egy-egy méter, és
foszforeszkál, akár a távol:
halkan loccsanó számvetés

felette a fekete mennybolt,
a vízzel egybeolvadott.
Mint kit egy csillag összerombolt,
nem vagy, és már én sem vagyok.

Vladimir Nabokov

JELEK ÉS JELKÉPEK

Hetényi Zsuzsa fordítása

1

Négy év óta immár negyedszerre szembesültek azzal a problémával, hogy mivel is ajándékozzanak meg egy gyógyíthatatlanul zavarodott elméjű fiatalembert a születésnapján. Nem vágyott semmire. Az emberkéz alkotta tárgyokban vagy a gonosz darázsfészket látta, ahol olyasféle rosszindulatú tevékenység vibrál, amely egyedül az ő számára érzékelhető, vagy a durva vigaszt érezte meg, amelynek nem tudta hasznát venni elvont világában. Miután elvetették jó néhány olyan árucikk ötletét, amely megbánthatta vagy megijeszthette volna (például mindenféle szerkentyű tabunak számított), szülei egy tetszetős és ártatlan apróságot választottak, tíz kicsi üvegkancsóban tíz különböző gyümölcszelét egy kosárban.

Születésekor már régóta házasok voltak, eltelt húsz év, és mostanra eléggé megöregedtek. Az asszony színtelen, szürke haját nagyjából frizurába rendezte. Olcsó fekete ruhákat viselt. Ellentétben más, hasonló korú asszonyokkal (mint Mrs. Sol, a szomszédjuk, akinek arcát beborította a rózsaszínű és bordó-lila festék, és a kalapja egy patakparti virágcsomó volt), ő meztelen fehér arcát mutatta a foltokat felfedező tavaszi fény-

nek. Férje, aki odaát elég sikeres üzletember volt, most teljesen a bátyjától függött, Isaactól, aki már majdnem negyven éve itt élt, és tősgyökeres amerikai lett belőle. Ritkán találkoztak vele, és gúnyosan csak úgy emlegették, „a Herceg”.

Minden balul ütött ki azon a pénteken. A metrószerelvény két megálló között elvesztette életadó áramát, és egy negyedórán át semmi más nem hallatszott, mint a szív kötelességtudó verése és az újságok zizegése. A busz, amelyre át kellett szállniuk, hosszasan váratta őket, és amikor egy örökkévalóság múlva megérkezett, zsúfolásig tele volt zajongó iskolás kamaszokkal. Zuhogó esőben mentek föl az intézethez vezető barna ösvényen. Ott ismét várniuk kellett, ám fiuk helyett, aki csoszogva szokott bejönni (szánalmas, rosszul borotvált arca tele pattanásokkal, komor és zavarodott), egy ismerős ápolónő jött be végül, akit nem kedveltek, és derűsen elmagyarázta, hogy fiuk ismét megpróbálta eldobni az életét. Már jól van, mondta az ápolónő, de egy látogatás felkavarhatja. Olyan nyomorult munkaerőhiány volt az intézetben, és olyan könnyen elkeveredtek vagy összecserélődtek a dolgok, hogy úgy döntöttek, nem hagyják ott az irodán az ajándékukat, majd legközelebb elhozzák.

Az asszony megvárta, hogy férje kinyissa az esernyőt, azután belekarolt. A férfi állandóan a torkát köszörülte, azon a bizonyos rezgő hangon, amely mindig arra utalt, hogy felzaklatta valami. Megérkeztek az utca túloldalára, a buszmegálló védelmébe, és a férfi becsukta az esernyőt. Pár lépésre tőlük egy hajladozó és csöpögő fa alatt pici, félholt, tolatlan madár reszketett gyámoltalanul egy pocsolóban.

A hosszú úton a metróig nem váltottak egyetlen szót sem, és ahányszor az asszony ránézett férje öreg, reszkető, az esernyő fogantyúján összekulcsolt kezére (a kidagadó erekre, a barna foltos bőrre), úgy érezte, könnyek szöknek a szemébe. Ahogy körülnézett valami mást keresve, ami elvonja figyelmét, enyhe megdöbbenést érzett, az együttérzés és csodálkozás elegyét, amikor észrevette, hogy az egyik utas, egy sötét hajú lány, akinek piszkos lábán pirosra voltak festve a körmök, egy idősebb asszony vállán zokog. Kire is emlékeztet ez az asszony? Rebeka Boriszovnára, akinek a lánya hozzáment az egyik Szolovejcsik fiúhoz, Minszkben, sok évvel ezelőtt.

Amikor legutóbb megpróbálta, módszere az orvos szerint a találékonyság mesterműve volt, és sikerült is volna neki, ha egy féltékeny betegtársa nem gondolja azt, hogy repülni tanul, és nem lép közbe. Valójában lyukat akart hasítani a világán, és ki akart szökni rajta.

Tévképzetek rendszerét egy tudományos folyóiratban megjelent alapos cikk tárgyalta, de az asszony és a férje már sokkal régebben megfejtették. Hermann Brink azt mondta rá, hogy „referenciális mánia”. E rendkívül ritka eseteket az jellemzi, hogy a páciens mindenről, ami körülötte történik, azt képzeleli, hogy az burkolt utalás, amely az ő személyére és létére vonatkozik. Minthogy magát sokkal intelligensebbnek tartja másoknál, a valós embereket nem tekinti az összeesküvés részének. A jelenségekkel teli természet árnyékként követi, bárhová menjen is. A csillagaival bámuló égbolton a felhők lassú jeleket küldenek egymásnak, hihetetlenül részletes információkat, amelyek rá vonatkoznak. Amint leszáll az éj, az ő legtitkosabb gondolatait beszélük meg a fák, sötét jelbeszédük kézjeleivel. A kavicsok, foltok vagy fénypamacsok alakzatokat formálnak, és ezek valamilyen borzasztó módon üzeneteket hordoznak, amelyeket fel kell fognia. Titkos jel minden, és mindennek ő a témája. Némely kéme csak szenvtelen megfigyelők, mint az üvegek síkjai vagy a mozdulatlan tócsák; mások elfogult tanúk, mint a kirakati kabátok, legszívesebben meglincselnék; ismét mások, mint a csapból folyó víz és a vi-

harok, az örületig hisztérikusak, igazságtalanul ítélik meg, és groteszk módon félreértelmezik tetteit. Allandóan résen kell lennie, élete minden percét és mozzanatát arra áldoznia, hogy a dolgok hullámzását dekódolja. Még a száján kilélegzett levegő is megjelölést kap, és katalógusba kerül. Ha legalább csak a közvetlen környezetére korlátozódna az általa kiváltott érdeklődés... de sajnos nem ez a helyzet! Ahogy távolodunk, a vad pletykák özöne egyre terjedelmesebb és szószátyárabb. Hatalmas síkságok fölött vonulnak vérelemzékének milliósorosra nagyított árnyképei, és még távolabb kibíratlanul szilárd és magas hegyek gránitban és nyögő fenyvesekben összegzik létezésének végső igazságát.

2

Amikor előbukkantak a földalatti dübörgéséből és fülledt levegőjéből, a napvégi üledék már az utcai lámpák fényével vegyült. Az asszony halat akart venni vacsorára, ezért átadta a kosarat a zselés kancsókkal férjének, és hazaküldte. A férfinak a harmadik emeleten jutott eszébe, hogy napközben odaadta az asszonynak a kulcsát.

Némán leült a lépcsőre, és némán állt föl úgy tíz perc múlva, amikor megérkezett az asszony, aki nehezen szedte a lépcsőket, ajkán halvány mosollyal rosszállóan csóválta a fejét, hogy milyen buta. Amikor beléptek kétszobás lakásukba, a férfi azonnal a tükörhöz lépett. Hüvelykujjával maszkhoz hasonló grimaszba húzta szét a száját, és kivette reménytelenül kényelmetlen műfogsorát, majd elszakította a nyál hosszú agyaráit, amelyek hozzá kötöttek. Amíg az asszony megterített, orosz nyelvű újságját olvasta. Nem hagyta abba az olvasást, miközben gyér táplálékát ette, amelyhez nem volt szüksége fogra. Felesége ismerte kedélyállapotait, és ő sem szólt.

Amikor a férfi lefeküdt, az asszony a nagszobában maradt kopott kártyáival és a régi albumokkal. A sötétben eső csilingelt a kopott szemétdödrökön a szűk udvaron, az egyik szelíden fénylő szemközti ablakban fekete nadrágos férfi feküdt hanyatt egy rendetlen ágyon, látszott feltartott fedetlen könyöke. Az asszony leengedte a rolót, és szemügyre vette a fényképeket. Kisbaba korában jobban csodálkozott, mint a legtöbb baba. Az album egyik gyűrődéséből a lipcsei német szobalányuk és kövér képű jegyese esett ki. Minszk, a Forradalom, Lipcse, Berlin, Lipcse, egy ferde homlokzat homályos képe. Négyévesen egy parkban: durcásan, szégyenlősen ráncolva homlokát elfordul egy kíváncsi mókustól, ahogy bárki más idegennel tette volna. Róza néni, egy kapkodós, esetlen, zavart tekintetű idős hölgy, aki rossz hírek, csődök, vonatszerencsétlenségek, rákos daganatok reszkető világában élt, amíg a németek a halálba nem küldték mindazokkal az emberekkel együtt, akikért aggódott. Hatéves, ez akkor volt, amikor csodálatos, emberkezű, emberlábú madarakat rajzolt, és álmatlanságban szenvedett, akár egy felnőt. Az unokatestvére, aki most híres sakkozó. Megint ő, nyolcéves lehet, már nehéz megérteni, fél a tapétától az átjáróban, fél egy könyvben lévő képtől, pedig csak egy idilli tájat ábrázol, egy sziklás domboldalt és egy levelét veszett fán lógó kocsikereket. Tízéves: abban az évben hagyták el Európát. A szégyen, a száanalom, a megalázó nehézségek, a csúf, gonosz, visszamaradott gyerekek, akikkel abban a speciális iskolában volt együtt. Aztán jött az életében egy olyan időszak, amely egybeesett egy tudógyulladás követő hosszú lábadozással, amikor azok a kis főbiái, amelyeket szülei makacsul egy csodás tehetséggel megáldott gyerek hóbortjainak tekintettek, logikus kölcsönviszonyban álló illúziók sűrű gubancává szilárdultak össze, s ettől kezdve a fiú a normális tudat számára végképp hozzáférhetetlen lett.

Az asszony elfogadta ezt és még sok más is. Végére is az élet nem más, mint annak elfogadása, hogy egyik öröm a másik utánvész el, sőt, itt nem is az öröm tűnt el, hanem a pusztá remény, hogy valami jobbra fordul. A fájdalom végtelen hullámaira gondolt, amelyeket neki és férjének valamilyen oknál fogva ki kellett állniuk; a láthatatlan óriásokra, akik elképzelhetetlen módon kínozzák a kisfiúkat; arra a felmérhetetlen mennyiségű gyöngédségre, amelyet a világ tartalmaz; ennek a gyöngédségnek a sorsára; vagy összetörök, vagy kárba vész, vagy örületté alakul át; mocskos sarkokban magukban motyogó elhagyott gyerekekre; a gyönyörű gyomokra, amelyek nem tudnak elbűjni a gazda elől, és kénytelenek gyámoltalanul végignézni, ahogy görnyedt majomárnyékának nyomában szétronsolt virágok maradnak, ahogy közeledik a sötétség szörnye.

3

Már elmúlt éjfél, amikor a nagyszobából meghallotta, hogy a férje felnyög, és hamarosan be is támolygott, hálóinge fölött a régi szőrmegalléros kabátjában; sokkal jobban szerette, mint a szép kék hálóköntösét.

– Nem tudok aludni – jaidult föl.

– Miért? – kérdezte az asszony. – Miért nem tudsz aludni? Olyan fáradt voltál.

– Nem tudok aludni, mert haldoklom – mondta a férfi, és lefeküdt a díványra.

– Nem a gyomrod fáj? Felhívjam Szolov doktort?

– Csak orvost ne, csak azt ne – nyögte. – Az ördögbe az orvosokkal. Sürgősen ki kell hoznunk onnan. Különben majd mi felelünk érte! Mi felelünk! – ismételte meg, és ülő helyzetbe hörögte föl magát, mindkét talpát a padlóra támasztva összeszorított öklével verte a homlokát.

– Jól van – mondta nyugodtan az asszony. – Holnap reggel hazahozzuk.

– Kérek egy kis teát – mondta a férfi, és visszavonult a fürdőszobába.

Az asszony nehézkesen lehajolt, és fölvelt pár kártyalapot és fényképet, amelyek a díványról a padlóra csúsztak: kőr bubi, pikk kilences, pikk ász, Elsa és a bestiális barátja.

A férfi felélénkülve jött vissza, és hangosan beszélni kezdett:

– Mindent kiterveltem. Átadjuk neki a hálószobát. Egyikünk vele tölti az éjszaka egy részét, másikunk itt alszik a díványon. És váltjuk egymást. Legalább hetente kétszer megnéztjük egy orvossal. Nem érdekes, mit szól hozzá a Herceg. Amúgy nem sok szólnivalója lesz, mert így olcsóbban is jön ki.

Megcsörrent a telefon. Nem szokott ilyen kései órán csöngeni a telefonjuk. A férfi bal lába kicsúszott a papucsból, és most a sarkával is, lábujjaival is kotorászott utána, ott állt a szoba közepén, és tátott szájjal, mint egy gyerek, fogatlanul rámeredt a feleségére. Az asszony szokta felvenni, mert jobban tudott angolul.

– Charlie-val szeretnék beszélni – szólt bele egy lány fakó, vékony hangon.

– Milyen számot hívott? Nem. Téves szám.

A kagyló finoman visszakerült bölcsőjébe. Az asszony öreg, fáradt szívére tette a kezét.

– Hogy megijesztett – mondta.

A férfi fürgén elmosolyodott, és azonnal folytatta izgatott monológját. – Amint megvirrad, elhozzák. A késeket egy bezárt fiókban kell majd tartani. Még legrosszabb pillanataiban sem jelentett veszélyt más emberekre.

Másodszor is megszörrent a telefon. Ugyanaz a színtelen, nyugtalan fiatal hang ke-reste Charlie-t.

– Rossz számot hív. Megmondom, mi a baj. Az O betűt tárcsázza a nulla helyett.

Leültek váratlan, ünnepi, éjjeli teájukhoz. A születésnap ajándék ott állt az asztalon. A férfi hangosan szürcsölt, kipirult, poharát időnként körbe-körbe mozgatta, hogy a cukor jobban felolvadjon. Kopasz fején, egy nagy anyajegy mellett feltűnően kidagadt egy ér, és noha borotválkozott reggel, ezüstös borosta csillogott az arcán. Miközben az asszony töltött neki még egy teát, föltette a szemüvegét, és újra alaposan szemügyre vette a fényes sárga, zöld, piros kis kancsókat. Esetlen, nedves ajka fennhangon betűzte a hangzatos címkéket: sárgabarack, szőlő, ringlő, birsalma. Amikor a vadalmához ért, újra megszörrent a telefon.

1948

BERLINI KALAUZ

Dunajcsik Mátyás fordítása

Reggel meglátogattam az állatkertet, most pedig egy kocsmába lépek be éppen barátommal és régi ivócimborámmal. A kocsmá cégéréen égszínkép alapon fehér kiírás: „LÖVENBRÄU”, melyet egy kacsintó oroszlán képe kísér, mancsában söröskorsóval. Leülünk, én pedig vízvezetékcsövekről, villamosokról és más fontos dolgokról kezdek beszélni neki.

1. A csövek

A ház előtt, ahol élek, gigantikus, fekete cső fekszik a járda külső szegélyén. Néhány lábbal arrébb, ugyanabban az irányban hever egy másik, majd egy harmadik és egy negyedik – az utca még tétlen, öntöttvas zsigerei; várják, hogy egy nap majd leeresszék őket a föld mélyére, az aszfalt alá. Az első pár napon, miután tompa döndülésekkel lerakodták őket a teherkocsikról, kislányok szaladgáltak rajtuk föl és alá, vagy négykézláb másztak keresztül e körkörös alagutakon, ám egy héttel később már senki sem játszott körülöttük, helyette sűrű hó kezdett hullani; most pedig, mikor a kora reggeli lapos, szürke fényben az utcára lépek, gumihegyű sétabotommal félénken vizslatva a járda alattomos jégzománcát, mindegyik fekete cső tetején egyenletes, friss hószalag fut végig, míg annak a szájánál, mely a sarokhoz a legközelebb fekszik, a belső homorulatban úgy ragyog fel egy még épp kivilágított villamoskocsi tükörképe, mint valami világosnarancs hóvillám. Hajnalban valaki az „Otto” nevet írta fel ujjával a szűzhó vakító szalagjára, én pedig arra gondoltam, milyen szépen is illik ez a név, a két gyöngéd mássalhangzót közrefogó puha o betűkkel, a csövön végignyúló hallgatag hórétéghez s a két oldalnyí-lás között tátongó torkolatokhoz.

2. A villamos

A villamosnak alig húsz éve lehet hátra, utána eltűnik majd, ahogy a ló vontatta omnibusz is eltűnt. Már most úgy érzem, valami antik, divatjamúlt báj lengi körül. Mindene egy kissé trottyos és rozoga, és ha egyszer-egyszer, mikor egy túl gyorsan bevett kanyar miatt leakad az áramszedő a vezetőkről, a kalauz pedig, vagy akár valamelyik utas, kihajol a szerelvény korlátján, felnéz, s kissé megrángatja a zsinórt, amíg az áramszedő a helyére nem kerül, mindig arra gondolok, hogy a régi idők bérkocsisa is biztos elejtette olykor az ostorát, megálljt parancsolt négylovas fogatának, s elküldte érte a bakon mellette ülő, hosszú libériás fiút, később pedig metsző trombitaszóval verte fel a falvakat, melyeken tovasuhant a macskaköveken zörögve.

A kalauznak, aki a jegyeket adja, igen szokatlan keze van. Olyan finoman dolgozik, akár egy zongoristáé, ám ahelyett, hogy nyegle, izzadt és apró körmű volna, a jegyárus keze olyan érdes, hogy amikor a tenyerébe pénzdarabot tesz, és véletlenül meg is érinted ezt a tenyeret, mely úgy tűnik, kemény, kitines kérget növesztett az idők során, valamiféle erkölcsi feszengés vesz rajtad erőt. Hihetetlenül mozgékony és pontos ez a kéz, dacára a durva és zömök ujjaknak. Kíváncsian figyelem, ahogy megragadja a jegyet széles, fekete körmével, két helyen átlukasztja, belekotor bőrtárcájába, némi aprót halász ki belőle, azonnal visszacsapja a tárca fedelét, és megrántja a csengőzsinórt, vagy hüvelykujjának egyetlen lökésével kinyitja a kis ablakot az első ajtón, hogy kiadja a jegyeket a külső peronon utazóknak. És mindeközben rázkódik a kocsi, a folyosón álló utasok ide-oda dülöngélve lógnak a kapaszkodókon – az ő kezéből mégsem esik ki egyetlen érme sem, egyetlen jegy nem tépődik el. Ezekben a téli napokban az első ajtó alját zöld függönnyel takarják el, az ablakokat befelhőzi a fagy, a járda szélén eladó karácsonyfák sorakoznak minden megállónál, az utasok lába zsibbad a hidegtől, és néha szürke, horgolt gyapjúkesztyű borítja a kalauz kezét. A vonal végén az első kocsi leválik, átsorol egy mellékvágányra, megkerüli a másik kocsit, és hátulról közelíti meg. Van valami, ami alázatos nőstényre emlékeztet abban, ahogy a másik kocsi az elsőre várakozik, amíg az első, hím szerelvény apró, sercegő szikrákat eregetve elgurul hozzá, és a párjául szegődik. Nekem pedig (túl a biológiai hasonlaton) eszembe jut, hogyan fogták ki a lovakat Szentpéterváron úgy tizennyolc évvel ezelőtt, és vezették körbe a kék, hordóhasú omnibusz körül.

A lóvontatású omnibusz eltűnt, és eltűnik majd a villamos is, a huszonegyedik század húszas éveinek habókos berlini írója pedig, aki korunkat kívánja megfesteni, egy technológiai múzeumba kell majd elzarándokoljon, hogy találjon egy százéves, esetlen, sárga villamost a maga ósdi, kovácsoltvas ülésével, és a régi öltözékek múzeumából kell előásnia a fényes gombú, fekete kalauzunifist. Aztán hazamegy majd, és ezek alapján összeállítja leírását a régi idők Berlinjéről. Minden, a legapróbb részlet is értékessé és jelentéstelivé válik a keze közt: a kalauz tárcája, a hirdetés az ablak fölött, az a különös, rángató mozgás, melyet talán déd-dédunokáink képzelnek majd hozzá – minden megnemesedik és igazolást nyer majd, pusztán a régisége miatt.

Azt hiszem, valahol itt rejlik az irodalmi alkotás értelme: hogy úgy fessünk le mindennapi tárgyakat, ahogy azok az eljövendő idők jótékony tükrében látszanak majd; hogy megtaláljuk mindazt a körülöttünk lévő tárgyakból áradó gyöngédséget, melyet majd az utókor helyez beléjük és értékel igazán azokban a távoli időkben, amikor a mi lapos, hétköznapi életünk minden csip-csup ügye különleges és ünnepi kalanddá változik: amikor valaki, aki napjaink legközönségesebb kabátját viseli, úgy fog festeni, mint aki elegáns maszkabálba készül.

3. Munka

Íme, itt vannak mindazok a mesterségek, melyeket megfigyeltem a zsúfolt villamosról, ahol mindig akad egy-egy együtt érző asszony, aki átadja nekem a helyét – miközben igyekszik, hogy ne bámuljon meg túlságosan közletről.

A kereszteszöndésnél, a vágány mellett fölszedték a járdát; mellette négy munkás püföl felváltva egy vascölöpöt, hatalmas kalapácsokkal; mikor az első lesúlyt, a második már ereszti is lefelé a maga szerszámát süvítő, pontos íveléssel; aztán a második kalapács is rárobban a cölöpre, de már emelkedik is az ég felé, ahogy ritmikus egymásutánban a harmadik, majd a negyedik is utána zuhan. Én pedig hallgatom ezt a ráérős kopácsolást, mint egy öntöttvas harangjáték négy, szüntelenül ismétlődő hangjegyét.

Egy fiatal, fehér sapkás péklegény suhan el mellettünk a triciklijén; van valami anyagi vonás ezekben a lisztes képű fiúkban. Arrébb teherautó csörömpöl, tetején sorokba rendezett, smaragdfényű üres üvegek ládáival a vendéglőkből. Egy hosszú, sötét vörösfenyő titokzatosan vonul az utcán, szekérrre fektetve. A hegye lágyan rázkódik, míg a földtől nehéz, rossz zsákvászonba bugyolált gyökérszete óriási, bézs színű bombához hasonló gömböt formál a másik végén. A postás, aki épp az imént helyezte táskája száját a kobaltszín postaláda alá, fölerősíti a táskát, mire titokban, láthatatlanul, sietős zizegéssel beleürül a doboz tartalma, a postás pedig bekattintja a táská négyszögletes száját, mely immár tömött és nehéz a levelektől. De a legszebbek talán mégis a tetemek, melyek krómsárgán, rózsaszín pöttyökkel és arabeszkkel hímezve fekszenek halomban az egyik teherautón, és a kötényes, hosszú nyakvédővel ellátott bőrcsuklyát viselő férfi, aki a hátára veszi őket, hogy a szemközti hentes vörös boltjába szállítsa terhét.

4. Éden

Minden nagyvárosnak megvan a maga ember alkotta, földi Édene.

Ha a templomok az Evangéliumról beszélnek nekünk, akkor az állatkertek minden biztonnal az Ótestamentum fennkölt és gyöngéd kezdetét idézik eszünkbe. Az egyetlen szépséghiba ebben, hogy e mesterséges Éden rácsok mögé van szorítva, bár az is igaz, hogy ha nem volna elzárva, a legelső utamba kerülő dingo a torkomnak esne. Mégis Éden ez, már amennyire emberileg lehetséges, és nagyon is jó okkal történt, hogy a Berliini Állatkerttel szembeni nagy hotel éppen arról a bizonyos kertről nevezték el.

Télidőben, mikor a trópusi állatokat eldugják a látogatók szeme elől, leginkább a kétélűtekek, rovarok és halak házait tudom javasolni. A félhomályban úszó terem kivilágított üvegtárlói úgy sorakoznak egymás mögött, mint Némó kapitány tengeralattjárójának kajütablakai, melyeken keresztül a hajós az Atlantisz romjai közt tekerőző tengeri lényeket figyelte. Az üveg mögött villódzó rajokban átlátszó halak cikáznak csillogó uszonyaikkal, vizinövények lélegeznek, és, az egyik homokpadon, ott fekszik egy élő, skarlátvörös, ötágú csillag is. Innen ered hát a hírhedett embléma – az óceán legmélyéről, az elsüllyedt Atlantisz sötétjéből, mely réges-rég annyi felfordulást nézett végig, míg olyan alkalmi utópiákkal és más haszontalanságokkal múlatta az időt, melyek ma oly sokunkat tesznek nyomorékká.

Ó és semmiképp se hagyjuk ki az óriásteknősök etetését! E méla, ősi szarukupolákat a Galápagos-szigetetről hozták ideig. A kétszáz font súlyú dóm alól ráncos, tömpe fej és két teljesen használhatatlan mancs csúszik elő, afféle öreges körültekintéssel, mintha

lassított felvételen. Aztán kinyújtva vaskos, szivacsos nyelvét, mely valahogy egy beszédhibás idióta képét idézi fel, ahogyan szörnyeteg monológját bágyadtan az utcakőre öklendezi, a teknős belenyomja fejét a zöldséghalomba, és rendetlen majszolással nekilát a nedves leveleknek.

De az a dóm fölötté –, ah, az a dóm, az a kortalan, fényesre koptatott, tompa bronz, az idő ragyogó, súlyos rakománya...

5. A kocsmá

– Hát elég szegényes kalauz lett ez – mondja szokásos ivócimborám komoran. – Kit érdekel, hogyan szálltál fel a villamosra, és látogattad meg a Berliini Akváriumot?

A kocsmá, ahol ő és én ülünk, két részre van osztva, egy nagyobbra és egy valamivel kisebbre. Az utóbbi közepét biliárdasztal foglalja el; van néhány asztal a sarkokban; a bárpult a bejáratnál szemben áll, mögötte üvegek sorakoznak a polcokon. Az ablakok között tartókra szerelt újságok és magazinok lógnak a falon, mint a papírzászlók. A kocsmá távolabbi végéből széles folyosó nyílik, melyen keresztül apró, zsúfolt szobára látni, zöld heverővel a tükör alatt, melyből pepita mintás viaszosvászonnal borított, ovális asztalka nyúlik ki, szilárdan megállva a heverő előtt. Ez a szoba a kocsmáros szerény lakásának részét képezi. Bent a felesége, fénytelen szemmel és nagy mellel, épp egy szőke kisgyermeknek meri a levest.

– Teljesen érdektelen – állapítja meg a barátom újra, gyászos ásitás kíséretében. – Mit számítanak a villamosok meg a teknősök? És egyébként is, merő unalom az egész. Egy unalmas, idegen város, ahol még az élet is drága...

A mi helyünkről, innen a bár közeléből az ember egészen tisztán ki tudja venni a heverőt, a tükröt és az asztalt a háttérben, a folyosó túloldalán. Az asszony leszedi az asztalt. A gyermek figyelmesen lapozgat egy haszontalan fogantyúra szerelt képes újságot.

– Te meg mit nézel ott? – kérdezi a társam, majd lassan, sóhajtva megfordul a súlyosan nyikorgó széken.

Odaát, a tükör alatt, a gyermek még mindig egyedül van. Viszont most éppen a mi irányunkba néz. Onnan beláthatja az egész vendéglőt – a biliárdasztal zöld szigetét, az elefántcsont golyót, amihez tilos nyúlania, a bárpult fémes csillogását, két kövér teherautósofórt az egyik asztalnál és minket a másiknál. Régóta már, hogy hozzászókkott ehhez a látványhoz, és már nem fél tőle. Mégis, van valami, amit csak én tudok róla. Hogy bármi történjék is vele elkövetkezendő életében, örökké emlékezni fog erre a képre, melyet gyermekkorának minden egyes napján látott a kis szobából, ahol a levest ette. Emlékezni fog a biliárdasztalra és a kabát nélkül érkező vendégre, aki csontos, fehér könyökét hátrahúzza ütötte meg a golyót a dákóval, és a kékszürke szivarfüstre és a hangzavarra és az ingem üresen lifegő, jobb karjára és a sebhelyes arcomra és az apjára a bárpult mögött, ahogy éppen egy korsó sört csapol nekem.

– Nem értem, mit nézel – mondja a barátom, ahogy visszafordul felém.

Tényleg, mit is! Hát hogyan értethetném meg vele, hogy éppen most láttam meg egy másik ember leendő emlékeit?

Tóth Mária

ZACC

A zaccból nem lehet kigyógyulni. Aki egyszer megkapta, abba beleköltözik, az ínyére tapad, a kezéhez ragad. Ahogyan reggel éhomra felhajtom az első török kávét. A dolgot elsietni nem lehet, mert a kávéfőzésnek technikája van, no és persze ceremóniája. Már este odakészítem a tűzhelyre a tengeri homokkal teli tepsit, arra helyezem majd reggel az ibriket. Ez a török kávé várakozásának az ideje, mert a tepsi alatt a láng takarékláng, azon a homokon kell majd felfornia a rézibrikben a víznek. Ülök az ágy szélén, és várakozom. Szellőzetlen lakás, rajtam lenge, reggeli selyempongyola s a még testszagú ágyneműk illata. A nap nincs beeresztve a szobába, annak még nem jött el az ideje. Amikor a múlt század közepén Bukarestbe vetődtem, ha kávéra hívtak az őshonos román nők, hallani sem akartak arról, hogy feltárják előttem a konyhaajtót. Ami ott végbement, az titok és szertartás. Készült a török kávé.

Először nagyon meglepődtem, amikor a lelkekre kötötték:

– És most gondoljon, kisasszony a kávéra...

Ültünk a félhomályos szobában, vékony bársonyfűggönyök szorították ki a fényt a lakásból. Halkan buktattam ki ajkamon a szavakat:

– Már miért kellene a kávéra gondolnom?

Az őshonos román nő egészen közel hajolt hozzám, s a lelkekre kötötte:

– Mert kapcsolatba kell lépnie a kávé szellemével, hogy jó zaccot rajzoljon ki nekünk...

Abban benne lesz a mai nap s az egész jövőendő. Érti?

Nem értettem.

Engem most avattak be a kávéjósulásba. Addig a napig sose hallottam róla.

A román asszony hirtelen felugrott, és kicsörtetett a konyhába. Tálcan vitte a tányérkán lévő, finom vonalú csészeket is. Nagyon hamar visszatért, hanyatt vetette magát a fotelban, és a tálcára mutatott.

– Ez a kájmák... – így, kájmák, vagyis a kávé habja. Ez rém fontos a zacc kirajzolásában, ez mutatja meg az arcokat, a számokat.

Főzöttem én a török kávét, de nem bukkantam rá a főzés lényegére és titkára. Arra egy őszeleji napon a tengerparton, pontosan Mangalia Neptunon jöttem rá. Az uszodából kijövet bebuktunk egy kávébárba. A kissé pocakos, bajuszos török főzte a török kávét. Nem titokban, hanem kiteve a szemlélődők kíváncsi tekintetének. Egy nagy, kerek tálca alatt pislákol a láng, a tepsi fevénnyel, tengerparti homok s azon a rézibrik. Minden kávénak külön ibrik, azok is rézből valók. Hát így tértem én haza, Bukarestbe a kávé készítésének módszerével. Magamban szelíden szidtam a román őshonos nőket, a bestiákat, akik viszont őrizték a titkukat.

Reggelente azért kinézek a konyhába, mert a kávé habja az első felbugyborékolásból tűnik elő. Pillanatokig látható, nem tovább. A bukaresti nők érzik a kájmák idejét, ők aztán sose vétik el.

Amíg átváltoztam majdnem őshonossá, tapasztaltam, hogy a szenvedélynek illata van, s a török kávé fogyasztása nálam szenvedéllyé lett. A török kávé a legerősebb, mert

az fő a leghosszabb ideig, s abban marad benne a tömény hab. A cikóriakávét, amit szülőhelyemen, Aradon ittak, tejjel felöntve, jó az emésztésnek, de nem mozgat meg semmit az ember agyában, a presszókávét tejszínnel cukrászdai élvezkedés. A török kávéhoz szertartás járul, és idő szükséges hozzá. Úgy bizony. Amíg kilesem a török kávé felfővését, leszedem a kájmákat, összpontosítok, múltra, jelenre, jövőre gondolok, szexuális álmaim kapcsolatba lépnek a zaccal, különben sose lesz rajzolat belőle.

Egyszer az Orient Expresszen, a hálókocsiban egy román asszonnyal utaztam, aki táskájában, szalvétába göngyölve egy csészét vitt ki Párizsba, egy bojár csontú herceg-asszonyhoz, aki a zaccból képes kiolvasni a jövőt is. A hölgy azt kérdezte tőlem: „Magácska bukaresti?” Akkor már annyira belejöttem a zaccból való olvasásba, hogy felcsattantam: „Nem, kérem, én regáti vagyok, sok magyar él Bukarestben, s ők azt hiszik magukról, hogy bukarestiek, aki viszont belebetegedett a zacc szenvedélyébe, az többé már nem bukaresti, hanem tósgyökeres regáti...” A román nő leplezetlen kíváncsisággal bámészkodott rám, s a végén kibökte: „Mond valamit, de én erre még sose gondoltam.”

Bécs, Budapest híres volt a kávéházairól, ahová a múlt században hamar betört a presszókávét. Bukarestben, a Nestorban, a Kapsában rövid időn belül domináns lett a cukrászdai részleg. Kávét nagy csészékben szervíroztak, és keserű ízű lötyty volt. Azt csak kihozták, kifizették és érintetlenül otthagyták. Regátban a jó kávé szalonokban főtt. Kiérződött az illata az utcára is.

A Regát a két világháború között a régi királyságot jelentette, ahol a szalonokban napszámra folyt a kávéjósítás. S a mi jó királyunk, első Mihai itt élt és itt él ma is közöttünk, velünk. Mindvégig. „Uralkodócsontjai vannak” – mondják a jó románok, s a helyzet lényege, hogy nincs királyság, és van királyság. Minden nemzeti és ortodox ünnepen ott ül, áll az államfő mellett. Pontosan, időre befut, és elfoglalja a helyét. Neki adták Bukarestben az Erzsébet-palotát, megkapta a Peles-kastélyt, Soborsint s amellet minden vagyonát. Ma az állam leggazdagabb embere. Mihai király csavargó, kóbor kutyákat szelídített maga mellé, s azokkal spacírozik. Néha mögötte lépdél a veje, Radu herceg, a volt színész. Néha fellépnek a legnagyobb tévéadóknál. Az ura mellett ott ül Anna királynő, aki sose tanult meg románul, ez nem fért a fejébe. Olykor imígyen szól az urához: „És akkor, Michel, én most hány éves vagyok?” És első Mihai király szelíden, türelmesen, nagyurasan a tudára adja, hogy bizony közel jár a kilencvenhez. S én biztos vagyok benne, hogy ott, az Erzsébet-palotában, a palota szobáiban ők is török kávé isznak, s a király leborítja a csészéjét, nyitott tenyerét rajta pihenteti. Most száll bele a karma, most rajzolódik ki a jövő, elvégre Regátban vagyunk. A Regát túlélte a kommunizmust. Volt és van. És lesz. A Regát zaccos kávé itat velünk, és formálja a jövőnket, belőlünk pedig embert formál. Mert a regáti nő nem akar ki. Már reggel, otthon is rúzszt ken fel az ajkára, meghúzza a szemöldöke vonalát, így telik meg az arca enigmatikus kérdésekkel. Néha az is eszembe jut, ha kislány koromban, este, végiglentünk az aradi korzón (még csak az volt az igazi, hullámzó felvonulás), ott díszlegett a fűzöt viselő tiszték enyhén kifestett ajakkal. Párizsból csöppentek haza, direkt a Saint Cyrból. A román fiatalemberek ott avatódtak tisztékké, valamennyien úri családok sarjai voltak. S ezek mind egy szálíg az aradi kávéházakban csak úgy foghegyről odavetették: egy török kávé lesz, kájmákkal, érti, kérem...? Erről nem mondtak le, mert ők is regátiak voltak. Arad kiruccanás volt számukra, átmenő két világ között. Aradon volt a hadtest, de nekik nem volt sok közük hozzá.

Emlékszem, az aradi Notre-Dame-ban reggel tejet ittunk, délután méregerős angol teát. Oda kávé sose került be, az köznapi volt, plebejus szokás. Én valahányszor bele-nézek a friss csészébe, telve vagyok naiv félelmekkel, mint egy iskolás diák, s ez valami-képpen hasonlít Sartre fojtogató szorongásaira. Minden friss zacc kezd, visszakanya-rodás a nullához, no meg a naphoz meg a számokhoz. A Regátban nem jósolunk zacc-ból negyedikén és kilencedikén. Ez valahogy eljutott a regátiakhoz a japánoktól, akik respektálják és félik ezt a két számot, de különösen a négyet. A japán szállodákban ilyen számú szoba nincs. Ezt még kérdezni sem illő és szabad.

Regát külön vidék Románia térképén, entitása van, és igen, külön és különleges klímája, ami kedvez a kájmák felfutásának. Ott, Regátban egyáltalán nincs szél, csak ritkán, télen krivec van, ami a Duna felett tömörülő, Európából hozott szélkóválygáso-kat ellökdösi a Nagy Román Síkságra, s mintha egy zsák száját bogozná ki valaki, neki-esik Regátnak. Az őshonosok nem esnek kétségbe, hanem felkiáltanak: na végre, itt van a krivec! Még csak ez táncoltatja meg a világot, rátamad az emberekre is. Aki nem áll jól a lábán, az földhöz vágódik. A regáti magyarok így énekelnek: Dunáról fúj a szél, ha Dunáról nem fújna, ilyen hideg nem volna... Hangja is van a krivecnek, ez pedig sikol-tás. És ezekben a napokban soha nem fő török kávé, a regátiak tudják az okát, de titok-ban tartják. A krivec kifújja a kávézacc aljáról a jótékony szellemeket, akik egyébként mutatkoznak, feltárukoznak. Amúgy, év közben, itt, Regátban enyhe szélmozgás van, az fodrozza lágyan a vékony bársonyfűgönyöket. Ezt a félhomályt szereti a legjobban a török kávé, ez hoz békességet rá. Tavasszal a Regát megtelik a Bärágán szagával, a por, az ecetfák meg az alacsony, levéltelen akác-fák illatával. Ilyenkor illan be a nagy városba a kontyot bontott bogáncs odörje, üzenete. A bogáncs a beláthatatlan mezőkön terem. Tengerszámba. Román írók regényeket is írtak erről a természeti jelenségről, s mindenik címében benne foglaltatik a bogáncs. Ilyenkor esik jól a semmibe elnézve, kávézgatni. Nem emberek szemébe nézni kutatva, nem tárgyakat fixírozni, csak a sem-mibe meredni. Mert a zacc szenvedélyében sose lakozik értelem, ott csak valami vadság él, ami őserő, ami váratlan, s ez bizony a szív szüleménye. Én már tudom, hogy egy valódi, igazi, regáti nő nem lép ki reggel az utcára anélkül, hogy ne bámészkodott volna bele a zaccba. A rajzolatokból kiviláglik, hogy mit várhat el a mai naptól, s miként se-gíthet magán. Aki kapcsolatban áll a zaccal, az tudja, hogy hol a napi csoda kulcsa. Én hiszek abban, hogy minden embernek személyes kapcsolata van Istenhez, és Krisztus valóra vált tettekkel felel is nekünk, hol büntet, hol jutalmaz. Ez aztán a zacc olvasatának konkrét tanulsága.

Évekbe telt, amíg valódi, regáti nővé lettem, s amíg rájöttem: nem mindegy, hogy ki keveri és darálja le a török kávé. Föltűnt nekem, hogy Bukarestben a legfinomabb porkávé az örmény mesterek darálják. Nagy őrlőmasinák voltak, előttem lemérték a kávé, bedobták a gépbe, egy grammal se daráltak le többet. Amikor átvettem a papír-staniclit, még meleg volt és illatozott. Ahány örmény üzletébe beléptem, a masina mindenütt egyforma volt. És még valami fontos, az örmény kézzel hajtotta, oda áram nem jutott soha. Ezek a furcsa masinák primitívek voltak, de egyedi módon daráltak.

Amikor Örményországban jártam, Jerevánban, a bulváron éppen olyan odór hőzöngött, mint Bukarestben az örmény kereskedők üzlete táján. Bementem, és nagyot néztem, éppen olyan masinát láttam, mint Bukarestben. Egy örmény költő nő kísért, aki elme-sélte, hogy ezeket a masinákat az örmények Törökországból hozták. Úgy felpörögtek Muszadag után, hogy jól kitoltak az ellenséggel: ellopták a kávédarálóikat. Egy ilyen

darálót az örmény család aztán sose ad ki a kezéből. A költőnő jót nevetett: „Mi maradtunk az Araráttal s a törökkávé-darálókkal.” Így lett aztán a török kávé örmény unikum. A török kávé titkát ma immár az örmények őrzik. Belülről, kifelé.

Amikor egy román nő felém fordul:

– Iszunk egy jó török kávé? – én erre a kérdésre rögtön boldogan igent mondom, és nélkül rohanok a budoárba, mert tudom, hogy mi vár rám: egy regáti kávéjósítás. Lefordítjuk a csészéket, s amíg várjuk, hogy a zacc szelleme kegyes legyen hozzánk, az alaposan kipingált nő behozza azt, ami zárja a kávéjósítást: kistányéron dulcsáca (de csak egyetlen kanálka) és mellette egy pohár hideg víz. Aztán csak ülünk egymással szemben, s a vendéglátó végre felemeli a csészémet, közelebb húzódik hozzám, és elkezd közölni velem, mit üzen ma nekem a karmám.

Finy Petra

KÖD

Az erdőben bármi megtörténhet
Főleg, ha köd csorog le a fenyőfák
Grafitfekete törzseiről
És minden körvonalat kiradíroz

Most is itt lépkedünk a folyékony fehérben
Látszólag ketten
De valójában egyként
Érzem, ahogy a véred a testemben forog
A te szemeddél látom a levélcsontvázakat
Melyekről az eső leette a húst
Az én kezemmel tapintod a szikla ölében a mohanyákat

Lábnymból is már csak annyi van
Míntha egy ember sétálgatna csak

Aztán egy szajkó vészhangja belevág a levegőbe
Áthasítja a ködöt
Minket is félbetép

És mi ismét ketten vagyunk
A saját bőrünkben
Mely ezután mindig bő lesz kicsit
Pont annyira félreszabott
Hogy ne essen benne jól az élet

KARÁCSONY

Diót hámozok
Törékeny héja kezemben
Loccsan szét

Zavar a karácsony
Zavarsz te is
És a tárgyak, amikkel feldíszítettük életünk

Tekintetem ide-oda turkál
Mibe köthetnék bele
Kezdem is a veszekedést

Te csak nevetsz
Bár mosolyod olyan halvány
Mint egy fehér ívű hókifli

Jókedved feldühít
Dióval kezdelek el dobálni

Egy téltől éhes mókus csodálkozva
Néz be az ablakon
Nem érti, hogyan
Hajíthatom el ilyen könnyedén
A kincset érő termést

AGANCS

A szarvasok már készülődnek
Jég repesztette patáikkal pépesre tapossák
A sárga téltemetőket
A virágok szirmai szakadt karként
Integetnek az ázott földön

De a vezérszarvas sehogy sem tudja megvívni
Szokásos tusáját
Pedig úgy harcolt volna
Ám az agancsaira akadt

Bíbor csipkebugyi
Az összes hímet elijesztette
Hiába toporgott kihívóan turkálva lábával
A penészillatú avart

G. István László

HÍD-TRIPTICHON

Tanácsstalan az ég, még nálam is
tanácsstalanabb. Amin át lehet
látni, abban úgy telik az idő,
ahogy kettős pohárfalon törhet a
fény. Előbb csillog benne, ami messze,
csak aztán, ami közel van. Nekem
az ég nem utam. Nem mintha
átvágva a táblák közt, cipőm
széle, mint az életlen sarló, elfekszik
a kalász, nem mintha átvágva szárnyam
lenne, hiába hasítom utam.
Átvágva táblák közt szakítom a teret,
a sár feldagad bennem, ahogy megyek,
egy percre föld alatt rohadok, biztosan.
Aztán a szél visszaszív, föld felett
átvágok a táblák közt, ennyi az utam.
Tanácsstalan az ég, mert nincs hova
átvágni benne, tanácsstalan a pohár,
mert én forgatom.

*

A kiel-boatban kormányos nélkül,
egyedül indultam, gúzs helyett
villa fogta az evezőt, a tulipán
kifelé állt, mikor a stégnél, ferdén,
hogy beférjen, becsúszattam a lapátot.
A belső lapáttal ellöktem magam
a stégtől, minden húzás és forgatás
ezentúl oda-vissza mozgat. Irányt
csak úgy tarthatok, ha háttal, gurulva,
hol közelebb, hol távolabb maradok.
Pattog a melegtől a hajó széle, zizeg
a motorcsónakhang a vérben, mintha a víz

keringése volna. A spiccnél jobb lapáttal balra fordulok. A hajó orra oldalt a sodrásnak egyszerre céloz és alább csúszik, mint mikor a vér a testben lemerül. Úgy érek át, hogy közben egy nagyobb erő lenyom a spicc alá, a lábtartóban céltalan feszül a láb, tolja, amíg még súlya van.

*

A város felett átívelő híd
pillérjeiben átklutyog a víz,
külön alagút, amiben a sodrás
még egy utat lel, velem merőlegesen.
Mintha lengő karja volna a hídnak,
fél útig emelkedik a járda, a
láncív fordított templom-
boltozat, a teret fölülem kizárja.
Alul a víz, elforgatott út, mintha
úgy néznék egy arcot, hogy nézése
merőlegesen szétfújja a szél a száját,
orrot, szemet, ami marad, csak a bőr
rezgése volna, bőrfelszín, arc nélkül
integet. Nekem vonzza a szemem a
száj, orr, szem nélküli arc, minden
túlpart, ahogy a szerelmesek
idejének árapálya, nemzedékiramlás,
fáradt napok egymásutánja, ilyen.

BATÁR ATTILA ÉS KEMÉNY ISTVÁN 1990-ES BESZÉLGETÉSE (II)

BATÁR ATTILA: Mi Ravasz Karcival boldogok voltunk, amikor megláttuk az első orosz katonát, hogy ennek vége, ezt megúsztuk. Ezek után elmentünk a Jókai utcába, az eredeti lakásra, megnézni Évát, él-e még. Éva beteg volt, de élt, mindenki jól volt, mindenki boldog volt. Akkor visszamentünk a jezsuitákhoz a holminkért, hogy véglegesen visszatérjünk a Jókai utcába. És amikor mentünk át a Rákóczi úton, ott az EMKE mögött, „Davaj, igyi szudá” – jöttek az oroszok, és igazoltattak. Sőt el is vittek. Karcsinak valahogy sikerült lelépnie, de engem elvittek, kivittek Gödöllőre, ahol Gyuszival, Ravasz öccsével találkoztam.

KEMÉNY ISTVÁN: Őt is elvitték Gödöllőre?

BA: Igen, valahonnan máshonnan, és mi ott nagy ovációval összeborultunk, azon a szar helyen. Onnan tértem vissza valamikor májusban.

KI: Elvittek januárban, és májusig ott voltál?

BA: Igen. Na hát nem egészen így volt. De nem tudom, hogy ebbe belemenjek-e.

KI: Hát persze, engem érdekel.

BA: Ja, ha érdekel.

KI: Nem csak történelem van, én is itt ülök.

BA: Látod, ezt nem tudtam. Először is hat napig tartott, amíg kivittek bennünket Gödöllőre. Nem azért, mert olyan messze van, hanem mert olyan bizonytalan volt, hogy mi történik velünk. Én nagyon magabiztos voltam, mert én ilyen főellenálló vagyok, föl vagyok írva egy listára, nyilván – minden orosz katona kezében van egy lista –, és látják, hogy ott a nevem.

Valahol ott az EMKE mögött beteltek bennünket egy pincébe. Azután elvittek a Rákóczi útra. Ez mind egy-egy nap története. Ott is betettek egy pincébe, és akkor onnan néhányan megszöktek. És világos volt az oroszok számára, hogy ezt egyedül nem lehetett végrehajtani. Lőttek a szökevények után, talán meg is sebesítették egyiket-másikat, de mégis sikerült a szökés. Úgyhogy ők keresték a segítőt, mert legalább két ember kellett ahhoz, hogy föltuszkoljon egy embert oda a magasba, a világítóaknán keresztül. Fenyegetőztek, felállítottak mindenkit – hát ez elég kísérteties volt, mert tizedelésre ítélték bennünket. Nem tudom, ki volt az az orosz katona, egyenruhában, aki tört magyarsággal beszélt hozzánk, rajta keresztül kommunikált az az orosz parancsnok, aki tizedeléssel fenyegetett meg bennünket. Ez bizony szörnyű élmény volt, hogy sorba állítottak minket, és el kellett indulnunk, és rákerül-e az emberre a sor, tizedik lesz-e, lőnek-e vagy nem. Lőttek az elején, de utána már nem.

KI: Szóval senkit sem lőttek le?

BA: Én azt nem tudom megmondani, mert lőni lőttek. Voltak halottak is az utcán. De hogy ez még azokból maradt ott, akik előbb megszöktek, vagy ez már a tizedelés eredménye volt, azt nem tudom. Mindenesetre ez az elején történt, utána nem tizedeltek. Én nem kerültem be a tizedikek közé, nyolcadik voltam. De elég volt az nekünk. Akkor innen vittek ki Kistarcsa felé. Különböző fészerekben aludtunk éjjel, vagy nem aludtunk, csak vártuk a reggelt. Nem adtak hat napon át semmi kaját, se vizet, úgyhogy az ember azután már egyre kevésbé törődött az oroszokkal meg a fogsággal, hanem az éhséggel. Emlékszem, ahogy mentünk sorban, még hó volt az úton, és akkor találtam a hóban egy nagy malomkerékszerű tárgyat, abban megbotlottam, és kiderült, hogy csokoládé. Valószínűleg a németek hányhatták el, nekik voltak ilyen csokoládéik. És aztán szétvertük valahogyan az út menti kilométerkövön. Emlékszem, egy ökölnyit kaptam, vagy maradt meg nekem, ami viszont adott egy kis erőt egy időre.

Közben az út mellől mindenhol elzavarták a népet. Amikor mi vonultunk a falvakon át, amikor egy kis vizet, kenyeret vagy bármit akartak adni a parasztok, az oroszok lőttek. De volt azért mulatságos része is a vonulásnak, mert az oroszok mindig számoltak. Állandóan számolták, hányan vagyunk, és mindig rosszul számoltak, vagy mindig másképp számoltak. Ha kiderült, hogy kevés az ember, mert szerintük mondjuk 820 embernek kellett volna lennie a csoportban, akkor bárkit beráncigáltak a falukból. De ha kiderült, hogy 830 személy van, akkor az utolsó tízet elcsapták, szabadon engedték. Szóval mire a végén az ember erre rájött, akkor már mindenki a menet végére akart jutni. De énnekem nem sikerült a végén leszakadnom. Pedig sokszor voltunk már a

végén, legalábbis azok, akik rájöttünk erre a lelépési lehetőségre. Végül is elvánszorogtunk Gödöllőre, ahol a premontreiek gimnáziuma volt átalakítva fogolytáborrá. És ott állítólag 30 ezer ember elszorogott. Lehet, hogy igaz, de elég nehéz elképzelni, mert 30 ezer ember elég sok. Igaz, sűrűn voltunk. Nagyon rossz volt, mert tettenes hideg volt. Mégiscsak január volt, és nem meleg január. Az épület ablakai ki voltak törve. Nem volt hol aludni, csak a tantermekben vagy a betonfolyosókon. Ott guggoltunk. Egymásra dőltünk, egymás combjára ültünk, úgyhogy ketten szemben egymással, és aki eldőlt, az odafagyott a betonpadlóhoz. Végül is úgy sikerült megúsznom a fagyást, hogy fölmentem a padlásra, és ez valami örült nagy vívmány volt, mert fagerendán tudtam aludni. Az már meleg volt. De ami a legizgalmasabb volt, hogyan tanult meg az ember alkalmazkodni ilyen hirtelen. Egy ilyen élehetetlen fráter, mint amilyen én is voltam, csak csodálkoztam, hogy tudnak ezek az emberek beszélni, nevetni – egyáltalán hogy tudnak élni. Hát miért nem öli meg őket a gyűlölet? Érted? Az a megaláztatás, amiben részesítettek. Hogy bírnak jönni-menni? És akkor láttam embereket, akik találtak ott abban a semmiben – mert mindenütt hó volt –, találtak egy kis követ. Majd összeraktak egy kis tűzhelyet. S amikor találtak egy kis fadarabot, már tüzet is raktak, és melegedtek. Vízet melegítettek, mosakodtak, krumplit főztek. Honnan szedték mindezt? Szóval az a méreg, ami bennem volt, hogy ezeknek az embereknek most mindnek föl kéne lázadnia és meghalnia. Így állva meghalni. Aztán láttam, hogy nemcsak ez a változat van, hanem itt is lehet egy kis életet kialakítani. Rá kellett jönnöm, hogy vannak emberek, akik ugyanúgy élnek, mintha otthon volnának a lakásukban. Már berendezkedtek. Ekkor akadtam össze a Gyuszival, aki nem volt olyan mafla, mint én, és aki rögtön mondta, hogy menjek vele. Cipelni kellett az ennivalót a kocsikról az épületbe. Leszedni, bevinni, amivel a jónépet etették. A jónép az nem szükségszerűen mi voltunk, hanem egyrészt az orosz őrség, másrészt pedig a magyar tisztikar, akiket ott elég jól tápláltak.

KI: Szóval miért adtak nekik enni?

BA: Hát mert az oroszok azért mégiscsak az egész világot valakin keresztül intézték. Kin keresztül? A meglévő, a régi garnitúrán keresztül. Átvették azt a régi rendszert, ami ebben az esetben a tisztikart jelentette, és ezért ezt a tisztikart etették. Azonkívül bratyiztak velük. De ez úgy látszik, nem az első eset, hogy a régi rendszert átveszik. Aztán voltak a ruszinok, akik közül sokan tudtak magyarul, és azok a kisoroszkok voltak végeredményben a kápók. Kápószerűségek. Ez a kettős volt jól ellátva – az oroszokon kívül. De mondom, Gyuzsi, élelmes ember lévén, rögtön rájött, hogy ide kell bevágódni, és vinni kell az ennivalót. Ami vagy egy marhát jelentett, vagy egy fél marhát, ami alatt az ember összerogyott. Legalábbis én. De már a többiek sem voltak olyan jó állapotban. Aztán kenyeret is lehetett vinni, és arra Gyuzsi tanított meg, hogy úgy kell vinni, hogy az ember megfog egy vekni kenyeret alulról, és akkor ráraaknak az oroszok még hatnyolc kenyeret, és az ember ezt viszi, odamegy a pincéhez, és ott bedobja. De úgy dobja be, hogy a legalsóból gyorsan letöri a két végét, a serclit, azt zsebre dugja, és úgy megy a következő adagért. A marhákból nem nagyon lehetett letörni semmit, mert fagyottak voltak, de a kenyérből lehetett. Úgyhogy egy kis kenyérállományunk volt, aminek egy részét az ember megette, más részét pedig el lehetett cserélni. Mindenki cserélt. A szerencsétlen dohányosoknak volt a legrosszabb, mert ők a kenyerüket cserélték el dohányra, ami nem tett jót a szervezetüknek. Pénzért is lehetett venni dolgokat, mondjuk, kint a kenyér tegnap még 1 pengő volt, akkor itt mondjuk 1000 pengő is lehetett. Mert volt, aki még azt hitte, hogy 1000 pengőnek lesz értéke. Ez az infláció úgy ment, hogy tegnap

1 pengő, holnap 1000 pengő, holnapután 100 000 pengő – és aztán már nem is volt. És aranyóráért is lehetett kapni egy darab kenyeret. Aztán az aranyórákat az orosz öröknek is odaadták cigarettáért. Itt olyan csencselés folyt, mint a börzén, hogy az ember túlélje a fogságot. Én azt mondtam, hogy én ezt nem bírom ki. Ugyan tanultam ezektől az emberektől, meg a Gyszitól is, hogy meg lehet élni, hogy be lehet rendezkedni, de énnekem csak azon járt az eszem, hogyan lehetne megszökni. És megpróbáltam. Egyesekkel össze is bratyztam. Hordók voltak az udvaron, és a terv szerint bemásztunk este, takarodókor, amikor be kellett volna menni a gimnázium épületébe. És ehelyett bemásztam én is a többiek között egy hordóba. Nem tudom már, hányan voltunk, négyen vagy hatan. Arról volt szó, hogy megvárjuk az éjszakát, és akkor elkezdünk szökni. Nem sikerült. Nem én voltam az első, ez volt a szerencsém. De mindjárt az első beleakadt a dróthálóba, amit fölemelt, de reflektoroztak az oroszok, és azután lőttek. Úgyhogy ketten ott is maradtak. Szerencsénk volt, mert nem jöttek rá, hogy a hordóból jöttek, úgyhogy az éjszakát átvészelttem ott a hordóban. Másnap reggel, mikor az emberek jöttek ki abban a nagy tömegben az épületekből, több ezer ember, én simán kimásztam, és közöttük eltűntem. Aztán végül is más módon tűntem el a gödöllői táborból. Volt akkor egy kalapom, és az mindig a fejemen volt. Csak akkor vettem le, amikor ettem. A kalapomból ettem, abba tették a borsót, mert csak borsót kaptunk. Meg – bocsánat – kenyeret és cukrot. Szóval ebből a kalapból ettem. De egyik alkalommal, ahogy a latrinára mentem, ami akkor csak egy nagy gödrön keresztülfektetett gerendákból állt – ami tele volt szarral –, a gerendán állva megcsúsztam egy...

KI: És beleestél?

BA: Nem, a szarba nem estem bele, de a kalapom igen. És ez rettenetes volt, mert így lehetett látni, hogy van hajam. Olyan sok hajam nem volt akkor sem, de mégis volt. És akkor elkaptak, hogy menjek a tisztítóba. Bekerültem a tisztálkodóba, és ott megkoptasztottak. Mindenkit vittek tisztálkodni, lekoptasztani, de nekem sikerült eddig megúsznom. Fürdetés közben a ruhákat is fertőtlenítették. Közben a kápók mindent elvettek mindenkitől. Eközben még össze is estem, mert beteg voltam. Úgyhogy mikor én a tisztításból kikerültem, akkor külön raktak mint beteget, és aztán kiderült, hogy járványos beteg vagyok, úgyhogy engem el is különítettek. És mint ilyet teherautóra raktak, és elvittek Apcra.

KI: Milyen volt ez a járványos betegség? Vérhas?

BA: Az. És elvittek Apcra. Apc – ez a Mátrai Erőmű közelében van. És ott egy uradalomnak a különböző mezőgazdasági épületeibe voltak betelepítve a különböző betegek. Különböző jellegű betegek különböző épületekbe. Én abban az istállóban feküdtem, ahová bedobtak, ahol mindenki járványos beteg volt. Ott mindenféle nemzetiségű volt: román, német, magyar, ruszin. Én akkor már nem tudtam enni, mert bement – kiment. Nem is evett az ember, mert csak bűdösödött tőle. Mellettem viszont egy német volt, egy wehrmachtos, balra tőlem pedig egy egyetemista, akit futólag ismertem. S ez a német állandóan duruzsolt a fülembé, hogy szökjünk, szökjünk. Én mondtam, hogy fölkelni sem bírok, nemhogy szökni. Mindenesetre a fülembé tette a bogarat. De vele nem akartam szökni. Egyrészt egyenruhában volt, másrészt nem tudott egy szót sem magyarul, rögtön lebuktunk volna. Ellenben ezt az egyetemistát fölpiszkáltam, aki a bal oldalamon feküdt, hogy lógjunk meg. Közben rettenetes jelenségek voltak, mert megőrültek az emberek. Elkezdtek hisztérikusan ordítani. Tényleg elvesztették az eszüket. És ami a legrosszabb volt, hogy az orvos minden este bejött, végignézte az embereket,

és időnként benyomott egyeseknek egy-egy injekciót. Én nem akarom azt mondani, hogy ő ölte meg az embereket, de ezek az emberek rendszerint másnapra halottak voltak. Ki kellett vinni őket. És az volt az érzésem, hogy ha még itt maradunk egy pár napig, akkor mi is sorra kerülünk. Tehát azt mondtam, hogy menjünk. Úgyhogy el is határoztuk ezzel a fiúval, hogy megszökünk, én kinéztem a terepet. Azon a reggelen, amikor elhatároztuk, én felzabáltam a kenyeret, nem törődve azzal, hogy mi lesz. Mégis addig is van erőm, a teát is megittam, és kimentem. Megbeszéltük, hogy én megyek elsőnek, ő jön utánam. Ez nem volt olyan zárt fogolytábor, miután csak hullajelöltek voltak ebben a táborban. De orosz őrség, az volt, körülállták a tábort. Azt viszont már kiszimatoltam, hol állnak. És szerencsére volt egy nagy szalmakazal, úgyhogy nekem csak odáig kellett eljutnom valahogy. Bár már hetek óta csak mint hulla feküdtem, azt sem tudom elképzelni, hogyan tudtam lábra állni. Ezért akkor az utat kúszva tettem meg, mert nem tudtam menni. Azután mégiscsak felálltam. Hogyan? Nem tudom. És én nemcsak hogy lábra álltam, hanem futottam egészen a szalmakazalig, és mögé bújtam. A lényeg az volt, hogy a szalmakazal az őr és közém kerüljön. Szóval meg kellett várni, amíg le-fel jön, és engem ne vegyen észre. Én már a szalmakazal másik oldalán voltam, és vártam a barátomat, aki nem jött. Hogy miért nem jött, hogy meggondolta magát, vagy nem tudott jönni, nem tudom. Órákig vártam ott, de aztán elkezdtem kúszni, mert örökké nem várhatom. Úgy kellett kúszni – beszámítva az őrnek a föl-alá járkálását –, hogy a szalmakazal mindig közénk kerüljön, tehát cikcakkban. És egy idő után, hogy elindultam, már fölállhattam. Nagyon kalandos volt onnan elszökni, mert először is fogalmam sem volt, hol vagyok, később tudtam meg, hogy ez Apc közelében volt. Azt sem tudtam, merre van észak, merre van dél. Gondoltam, én csak megyek, Magyarország azért nem olyan ritkán lakott, hogy előbb-utóbb ne találjak valami falut. Szerencsém volt, mert egyszer belefutottam favágókba vagy valami ilyesféle helyi lakosokba, akik figyelmeztettek, hogy vigyázzak, mert oroszok vannak a közelben. Tényleg, nemsokára láttam az orosz őrjáratot a völgy másik oldalán. Ott masíroztak dalolva, és kiabáltak oroszul, hogy egy, kettő, három, és nem hallották az én mocorgásomat. Na, ezt megúsztam. Azután egy kisebb házat láttam, ahová elindultam, és a két ajtó közül az egyikben beléptem. Kiderült, az ott lévő magyarok mondták, hogy ha a másik ajtón megyek be, ott voltak az oroszok. Erre eltűntem. Sorozatban volt ez, hogy szerencsém volt, megúsztam. Végül is már annyira fáradt voltam, hogy amikor megláttam valami kunyhót, bementem. Olyan nagyon kevésbé melegítő kunyhó volt, se ajtaja, se ablaka, de hát mégis, nem esett rám a hó, és nem fújt át a szél, és ott megpihentem. Ebben a kunyhóban az a szokásos álom jött rám, hogy én olyan fáradt vagyok, most itt elalszom, és meg fogok fagyni, és itt fogok meghalni. Hogy honnan volt erőm felállni, nem tudom, ilyenkor dolgozik az emberben valami soha nem látott tartalék, ami fölállított. És ott hagytam a kunyhót, és továbbmentem. Beértem egy faluba. A faluban gondoltam, hogy megyek majd a paphoz, mert ugye a pap az jó ember. Hát a pap úgy kirúgott, hogy innen gyorsan tűnjek el. A háziasszonyával rúgattott ki. És miután nagyon bűdös voltam, az egyetlen hely egy parasztembernél volt, aki azt mondta, hogy a disznók közé mehetek, de itt a házban ne maradjak – nagyon bűdös vagyok. Az ól meleg volt. Úgyhogy most már mégis lakott helyen voltam, ahol valamennyire le tudtam pihenni. Persze a vérhasam továbbra is működött. Mégis, elkezdtem enni. Azután elmondta ez a parasztember, hogy merre van az állomás, hogy arra kell mennem. Mentem én, de már nem volt jártányi erőm sem, és akkor egy háznál, már bent a faluban, megálltam, és kértem az ott lakókat, hogy adjanak valami ennivalót. Nyilván látták, hogy ez szökevény – mert

már akkor kopasz voltam, se kalapom nem volt, semmi nem volt. Próbáltam a sálammal lekötöni a fejemet, hogy ne lássák. Ez a család mégis befogadott. Az asszony lemosdatott, a szartól megtisztított, mert már oda volt száradva a combomra. Véres voltam, véresre dörzsöltem magam, a combomat, menés közben. Adtak új ruhát is. Hát amilyen paraszti ruhájuk nekik volt. Az enyémet eltűzelték. És adott nekem az asszony – most is emlékszem arra a borsólevesre, amit adott, ami olyan finom volt, és ami persze azonnal átfolyt rajtam, de azért egy bizonyos százaléka megmaradt. És attól elindultam, és elmentem az állomásra. Az állomáson nem voltam egyedül, voltak magyarok is meg oroszok is, de azok valahogy nem törődtek velem, mert az nem az ő reszortjuk volt. Őket csak az érdekelte, ami órájuk volt bízva. De amikor bejött a vonat, és mindezek a furcsa emberek, akik hol innen, hol onnan szöktek meg, megpróbálták fölmászni a vonatra, akkor elkezdtek lövöldözni, mert nem akartak senkit fölengedni. Ez orosz katonavonat volt. Más úgyse járt. De nem lehetett lelőni minden embert. Felkészítettem egy vagonhágcsóra... Ezek mind tehervonatok voltak. Úgyhogy nekem is sikerült valahogy fölkapaszkodni az alsó hágcsóra, és ott volt valaki, aki fölhúzott, úgyhogy ezt megúsztam. El is mentünk Hatvanig.

KI: Az akkor már jó volt.

BA: Hát Hatvan az nagyon jó volt, mert úgye elkerült az ember a fogolytáborzónából. Hatvanban boldog voltam, mert majd jön egy vonat Pest felé. De háromszor vittek el az ottani oroszok munkára.

KI: Az állomásról?

BA: Az állomásról. Háromszor kellett megszökni.

KI: Rémes.

BA: Míg végül, minden szökés után... mert mindig visszamentem, mint az ámokfutó, vissza az állomásra. És megint ugyanaz történt, mint előbb, hogy jöttek a vonatok, és az oroszok lövöldöztek, nem lehetett fölszállni. Én akkor, nem is értem, hogyan, mert már az ember semmivel nem törődik, egy újabb orosz katonavonat jött be, és én másztam föl rá. Erre jött egy orosz katona, az pofon vágott, és lerúgott. Ezután jött egy másik orosz katona, aki, azt hiszem, valahogy a nyakamnál fogva megfogott, kinyitotta – a teherkocsiknak vannak azok a hátsó fékezőfülkéi – annak az ajtaját, de előbb szalmát tett be, és engem rátett a tetejére. Majd rám is rakott szalmát, és becsukta az ajtót. És ott állt, amíg a vonat el nem indult.

KI: S azzal elmentél Pestre?

BA: Azzal elmentem, de nem Pestre, ez a vicc, hanem Pécelre. Mert a vonat csak Pécelig járt.

KI: De neked ott volt a rokonság.

BA: Igen. Nekem ott volt a nagybátyám. Úgyhogy azon kívül, hogy valami seggfej magyar ott igazoltatott az állomáson, nem volt semmi baj. Én akkor már otthon voltam, és azt mondtam ennek az igazoltató palinak, hogy én itt lakom, meg itt vannak a rokonnaim. Ugye mégis ismerős voltam ott, ő se tudta jobban, lehet, hogy nem is volt odavalósi, de azért okvetetlenkedett, én mindenesetre mondtam a nevemet, és rémlett neki. És én mindent pontosan tudtam, úgyhogy elmehettem az állomásról. Elengedett. A mi családunk nem lakott már ott, de a nagybátyám igen. Akire hivatkozva a Ravaszék próbáltak átszökni. Úgyhogy én a nagybátyámhoz mentem, és ami a legfurcsább volt, hogy az anyám nyitott ajtót.

KI: Még ott volt az anyád?

BA: Igen, ott volt az anyám, ő nyitotta ki az ajtót, és rémülten odaszólt a nagynémnek, hogy valami kéregető jött. Nem ismert meg, hát nem mondom, 45 kiló voltam. A 64 se volt sok, amivel kezdtem. De a nagyném felismert, beengedett, és mondta anyámnak, hogy ez a te fiad, és én beestem a lakásba, lefektettek, doktort hívtak. Az sem volt kellemes, mikor a doktor mondta fölöttem, hogy hát ez ugyan nem éli túl. Még egy-két napig elhúzza, de menthetetlen. De azért megmentődtem valahogy. Aztán bejöttek az oroszok hozzájuk. Beszállásolták őket, minket meg kirúgtak. Szóval egy tortúra volt. A nagybátyámat elvitték, az új kommunista vezető többször is lefogta. Mindenféle váddal illetve, ami nem volt igaz, de a nagybátyámat végül tényleg elvitték. Bevitték a Fő utcára, és ott agyonverték.

KI: De miért?

BA: Nem lehet tudni. A vád az volt ellene, hogy a nyilasokat szolgálta. Erre a bizonyíték a következő volt: Hogy mikor '44-ben mindenki elmenekült, őt mint nyugdíjas főjegyzőt megkérték, intézze az ügyeket. Na most az igaz – ugye, mindenben van valami igazság –, hogy valamilyen lisztszállítmány érkezett, és a lisztszállítmányt kiutalta, osszák szét az emberek között. És ezen az ő aláírása mellett szerepelt a nyilas pecsét is. És ez azt jelentette, hogy ő tulajdonképpen a nyilasok alatt volt vezető. Ezt tudom, mert ezeken a tárgyalásokon jelen voltam. És aztán bevitték a Fő utcába. És Csilléry név volt, ezt már egész másképp ítélték meg. És megölték. Amikor a feleségével, a nagynémemmel együtt bent voltunk megnézni a látleleteket, láttam az ütések nyomait. Ebbe halt bele. Hát ez volt a története a szerencsétlennek. Ő volt az, akit az egész családból kінézték, ő volt az, aki a népi írókon keresztül németellenessé vált. Hát persze hogy ő...

KI: A többiek elmentek Nyugatra?

BA: Persze. Ezek után a legkülönbözőbb oroszok jelentek meg a nagybátyám házában. Voltak, akik rendkívül gyanakvóan néztek rám, nyilván a kopaszságom miatt, hogy ez valami menekült. Iszonyúan kellemetlen helyzetet teremtettek, anyámmal együtt el is kellett mennünk időlegesen, amíg ott voltak ezek az oroszok. Azután jöttek olyan oroszok, akik barátságosak voltak, akik leültek, és rögtön inni kellett velük iszonyú mennyiségű vodkát. Ők pajtásnak néztek bennünket, ilyen ivóhaveri alapon. Most iszunk, holnap meg lövöldözünk. Végül egy kapitány jött, aki úgy nézett ki, mintha a cári hadseregből jött volna. Elegáns volt, méltóságteljes, gyönyörű, ahogy díszbe volt felöltözve, és több nyelven is beszélt. Az unokatestvérem kommunikált vele franciául. És írást is adott, hogy ezt a házat nem lehet bántani. Miután ezt a papírt fölmutattuk, az oroszokkal nem volt semmi bajunk. Aztán később elmúltak ezek az állapotok. Ellenben problémák voltak az ottani kommunista párt vezetőjével, aki azután a nagybátyámat is elvitte. Ez a kommunista vezető, aki klasszikusan végigfutotta az összes lehetőséget. Először nyilas volt, és mint olyan, Pécelnek az ura. Aztán német katonaruhában jelent meg, SS-ruhában. Később ő volt az első, aki mint vöröskatona az új nemzeti hadsereg egyenruhájában vette át a hatalmat, majd a kommunista pártnak lett a vezetője. Aztán letartóztatták, mert kiderült a múltja. De ez nem is volt olyan lényeges, hanem kitudódott róla, hogy zabrált, a fél falu lakosságától elhordott különböző holmikat, amiket a kútjába rejtett. Ez aztán kiderült, és az is, hogy komoly vagyont rabolt össze. Gondolom, nemcsak a kútban voltak elrejtve, amit megtaláltak, hanem máshol is. Szóval ez volt Pécelen a helyzet ezekben az időkben, amikor én ott voltam, és a nagybátyámat elvitték. Aztán májusban fölöttem Pestre, beiratkoztam az egyetemre, és elkezdtem tanulni.

KI: Én ott hagytam abba, hogy megszöktem mint politikai fogoly a Vörösmarty utcai skót misszió épületéből, és az utcán talákoztam a bátyámmal, aki hazavitt. Neki külön-

leges papírja volt. Ez nem az én történetem, hanem az övé, de igen érdekes. Halálfejes légió volt a papírján. Alá volt írva – nyilas idők voltak –, mit tudom én, hogy hívták, aki a magyar főparancsnok volt Budapesten, és a német főparancsnok. Ezzel a papírral lehetett közlekedni. Később nagyon rossz üzlet lett, mert mikor átmentünk a mi lakásunkba a Fő utcába, útközben megálltunk a Lánchíd pesti hídfőjénél, ahol valamelyik háznak a kapujában ott állt Rittenberg Pál és Szabó Miklós, aki az Angol–Magyar Bank ügyésze volt, akik ugyanilyen egyenruhában voltak, mint a halálfejes légió, és várták az oroszokat. Mire mi hazamentünk a Fő utcába, ők megvárták az oroszokat. El is vitték őket. Rittenberg Pál, azt hiszem, meghalt fogságban. Szóval ez a halálfejes légió nem volt jó üzlet. A bátyám viszont hazavitt engem, akkor én körülbelül negyven kiló voltam a fogság viszontagságai miatt. Jártányi erőm azért volt, mert mentem az utcán, mikor ő szembejött. És a mi lakásunk már le volt bombázva. Vagyis nem volt lebombázva, hanem az ablakok, ajtók, ilyesmik hiányoztak. És akkor ott volt egy dézsa, abban a dézsában megfürdettek engem – a bátyám és a szeretője. Ez olyan bonyolult dolog volt, de mind-egy, a szeretőjének a történetét nem mondom. Szóval abban a dézsában megfürödtem, és befeküdtem egy ágyba. Éjszaka aknát kapott a ház, és az akna úgy esett, hogy a bátyám légnyomást kapott, a kezét meg összetörte egy téglá. De aztán a keze rendbe jött. A légnyomás azonban legalább néhány napra – néha egy életre, de legalább néhány napra – kikészítette. És nem lehetett már ott maradni akkor. De még mielőtt nem lehetett maradni, egy embert úgy vágott oda a légnyomás, hogy koponyaalapi törést és agyrázkódást szenvedett. De azt nem tudtuk mi megállapítani, mi, laikusok, hanem arról volt szó, hogy el kell őt vinni a Szent Anna Kórházba. Tudod, hol van a Szent Anna Kórház? Ott a Batthyány térral és a Gyorskocsi utcával szemben.

BA: Ja, igen.

KI: Igen. És akkor senki sem akarta ezt vállalni. Én meg olyan örült voltam, hogy vállaltam. Ott volt egy férfi még, és ketten hordágyon elvittük a Szent Anna Kórházba. Hogy én hogy tudtam vinni egy hordágyat abban az állapotban, nem tudom. Valami abnormis volt. És azután visszamentem oda, és reggel elmentünk a Nádasdiékhöz, akiről volt szó az előzőekben, akik a Hunyadi János utca 11.-ben laktak, ami sértetlen volt. A bátyám és én odamentünk.

BA: De a bátyád már nem volt abban az egyenruhában?

KI: Nem, akkor már civilben volt, hála istennek, de nagyon rossz állapotban. És ott volt a Nádasdi András és a felesége és az após, Laczek Misán Rudolf. És ott a bátyám és a Nádasdi felesége között viszony szövőődött. Ő lett aztán a bátyám felesége.

BA: Az lett a felesége, az az osztrák nő?

KI: Igen, a Judit. És ott laktunk a Hunyadi János utca 11. alatti óvóhelyen. De azért én nagyon hamar magamhoz tértem, talán másnapra már vagy még aznapra. És elmentem ugyanabba a Szent Anna Kórházba. Orvostanhallgató voltam, és ott kisegítő lettem. Volt ott egy morfinista orvos, a Szentklárai, amellelt dolgoztam. Egyébként nem nagyon dolgoztam, hanem mászkáltam. Nagyon izgalmas idő volt január 12. és február 15. között. Ez egy hónap. És az alatt én jártam a Szent Annába, a régi lakásunkba, ahol, mondom, ajtó-ablak hiányzott, de viszont ott rengeteg lekvár volt meg nem tudom, micsoda, ilyen félretett dolgok. Azokat átcipeltem a Hunyadi János utcába. Aztán a Corvin téren egy ló megdöglött, és akkor vittem haza lóhúst. Szóval állandóan szállítottam az óvóhelyen keletkező új családnak azt, amit lehetett. Ruhaneműt meg mindenfélét. Szóval állandóan kint voltam.

Ez nagyon furcsa, és ez már bennem volt a letartóztatásom előtt is, hogy a rendetlenség, az boldogság is. Szóval ugye én abszolút németellenes voltam, be is voltam csukva, világos, hogy ez nagyon kétes értelmű dolog, de azért reggeltől estig csak a kaland volt. A kaland, az érdekes. Szóval egyfajta boldogság és állandó halálveszély, ugye, mert végeredményben szökött ember voltam. Le is lóhettek volna. Mindegy, de legalább izgalmas volt. És volt értelme ennek az életnek: volt feladat, volt célja, egyértelmű volt.

Ez tartott február 12-ig. És hát azt lehetett tudni, nemcsak hogy vége van ennek a dolognak, hanem egész konkrétan az volt, hogy február 11-én ott megmondta valaki, nem tudom, hogyan tudta meg, hogy a németek kitornek. Ma éjszaka fognak kitorni. És akkor tudtuk, ép ésszel lehetett tudni, hogy ez a kitorés nem sikerülhet, és holnap reggeltől jön a szabadság. És a németek elmentek. Mert valami német volt ott abban a házban is, valami német tiszt vagy német ember. És ők elmentek, és az éjszakát azzal vártuk, hogy reggel jön a szabadság. Hideg volt, napsütés, hó. Álltam a ház előtt, és jöttek nagyon elegáns egyenruhában nagyon jó külsejű oroszok. S én olyan boldog voltam. Boldog voltam. Ezek elit alakulatok voltak. Azóta sem tudom megmagyarázni, hogy hogy lehettek ennek a Sztálinnak elit alakulatai. Vagy egyáltalában hogy voltak olyanok, akik... Na mindegy, szóval ezek elit alakulatok voltak, és tény az, hogy akkor, azon a délelőttön minden nagyon szépnek látszott. És akkor én megmondtam Juditnak és Nádasdi Bandinak, hogy én most hazamegyek. El is indultam. Még valamit ettünk, mert volt valami sütés-főzés óvóhelyi szinten, azután elindultam Albertfalva felé, mert világos volt, hogy ott azon a részen már minden híd föl van robbantva, és nem lehet átmenni, de gondoltam, hogy ott lehet. Mert ott már régen bent vannak az oroszok, biztos csináltak maguknak kiegészítő hidat, mint ahogy tényleg volt is. És elindultam, és mentem végig a budai Duna-parton. Hát az a látvány azért nem volt mindennapi. Halottak. De az érdekes, hogy a döglött ló sokkal megrázóbb, mint a döglött emberek. Na jó. Szóval ott mentem. És akkor, mondom, az volt, hogy a látvány rémületes volt, de enyhítette, hogy sütött a nap, és tél volt, és olyan hideg. Az szép, a téli hideg. És valahol Albertfalva határában... Azért kellene naplót vezetni egy életen át, sose vezettem naplót. Mert ugye, ha még másnap fölírtam volna, hogy hol volt ez, na mindegy. Valahol Albertfalva határában, de akkor már esteledett, elfogtak, és betereltek valami helyre sok mással együtt. De még messzebbre lett volna az a pontonhíd, ha egyáltalában volt pontonhíd. És sorra kihallgatták ezeket az egyéneket, akik közül én az egyik voltam, és betereltek egy emberhez, akinek megmondtam, hogy most micsoda hülyeség, én nagy ellenálló vagyok. És akkor ő rögtön megbízott azzal, hogy szervezzem meg azonnal a kommunista pártot. Budán. De mondtam neki, hogy „Ne haragudjon, én nem kommunista vagyok, hanem kiscgazda”. Azt mondta. „Az mindegy.”

BA: Én pedig, ugye, amikor meggyógyultam, Pécelről bejöttem Pestre, és ez volt májusban. 1945 májusában. Egy ideig még bejártam onnan Pécelről, de aztán beköltöztem Pestre, jobban mondva Budára. Pasarétre. Én rögtön az első napokban beiratkoztam a műegyetemre, ami akkor szabad volt. És a már előbb említett Weiss Csoszival ott találkoztam újra, akivel aztán jobban is maradtam. Őt is fölverték akkor az egyetemre. No most az egyetemre akkor gyalog kellett menni. És én a Pasaréten laktam, a Pasarétról elmenni a műegyetemre reggel, majd a Pasarétre visszajönni. És különösen ott az Attila utcában, ott a Horváth térnél, ott volt a legbüdösebb. Tehát lényegében ott egy búzfolyosón mentem végig, amely, ugye, lovak és emberek, halottak halmaza – egyes helyeken úgy egymásra hányva a várbeli ostrom emlékeként. Az egyetemről igazában tulajdonképpen ez maradt meg a fejemben, ez a „büdi”, azon kívül, hogy nagyon jó

érzés, hogy járok az egyetemre. Amit nem sikerült '45 előtt elintéznem. És ebben volt diadalérzés is. Volt az, hogy most, ugye, megváltozott a világ, úgy-ahogy, de mégis annyira, hogy én most a polgári életet fogom élni. Ugye nekem és sokunknak másoknak nagy jelentőségű volt az a könyv, *A Thibault család* – Martin du Gard –, és ugye ez az örök példakép a két közötti különbség, Antoine és Jacques sorsa. Akkor ez volt az Antoine-periódus, mert minden rendben van, legalábbis nagyjából rendben van, és lehet egyetemre járni, lehet építésznek lenni, és ez lesz az életem. De persze ez nem ment olyan egyszerűen, mert rögtön kitört a perpatvar már az egyetemen is, emlékszem, a padokon állva kiabáltunk egymásra, és ezt politikai vitának neveztük. Én az első időben megpróbáltam, vagy azon gondolkodtam, hogy belépek a kommunista pártba. El is mentem oda, és körülnéztem, és ki is jöttem rögtön, hogy ez nem nekem való. De ezt kétszer is megcsináltam, hogy biztos legyek a dolgomban, hogy nem véletlen volt. És ez nem az én esetem. Egy ideig nem is mentem semmiféle politikai eseményre, pártba, mert beletemetkeztem a tanulásba, hogy építésszé váljak, és közben próbáltam mindenféle munkát végezni, amit most az előbb még kérdeztél is, hogy dolgoztam-e kőműveseknél. Elfelejtettem, igen, dolgoztam ebben az időben is mint kőműves. Többek között a Ravasz Karcsi anyjának a lakását hoztam rendbe. Falaztam, meg amit kellett, mert belövés érte a házukat, amelyik nem volt messze a miénktől. Tehát ezt tudtam közben csinálni.

De ahogy múltak az idők, egyre kevésbé éreztem azt, hogy polgári életformát lehet élni majd Magyarországon. És ilyen viaskodás volt bennem, mert egyszerre jelentkezett mind a kettő, hogy mégis meg kell próbálni felépíteni ezt az országot, másrészt pedig hogy ez nem fog menni. A „nem fog menni” úgy is fölmerült, hogy el kéne menni innen, de az, hogy mégis láttam valami reményt, az visszatartott attól, hogy elhagyjam Magyarországot. Azt mondtam magamban, hogy ez végül is egy sansz, amivel élni kell. És így tulajdonképpen elvettem az elmenetel gondolatát. Bár ez '45-ben, már '45-ben foglalkoztatott.

KI: Ha mentél volna, Évával mentél volna?

BA: Igen, majd erre is akkor... Mindenesetre Évával akkor még úgy volt, hogy majd összeházasodunk, és ez egészen addig így volt – kb. '46 februárjáig –, amíg ott nem hagytam őt. Tehát a polgári életmód összefüggött az egyetemmel és Évával, aki mégis polgári életmódot akart élni, és teljesen benne volt ebben az én koncepciómban; és abba az életmódba, amit elképzelttem, ő nagyon jól belefért. Amíg ez volt előttem mint elérendő cél, addig Évával jóban is voltunk. Mindenfélét próbáltam, hogy pénzt szerezzek. Valami könyvkereskedésbe akartam belépni ott a Kossuth Lajos utcában azzal a pénzzel, amit esetleg össze tudtam volna szedni, mert hiszen még örökségről is szó lehetett. Mindenesetre még ezen keresztül is meg akartam alapozni anyagilag is a polgári életet. Ahogy azonban egyre inkább úgy éreztem, hogy itt nem lehet szemlélőnek lenni, úgy vettem el a házasság gondolatát, mert ebbe az életmódba Éva nem illett bele. Aztán kezdtem az egyetemet is elhanyagolni.

Úgyhogy én '46 februárjában végeredményben másfél évet végeztem el az egyetemen, bár az egész nem tartott egy évig. De az akkori rendszerben, a háború után, másfél évet el tudtam végezni, és ez később nagyon jól jött, mert ennek alapján tíz év múlva folytatni tudtam az egyetemet.

KI: Most van nekem egy kérdésem. Ezt a válást nagyon gyorsan intézted el, és ez döntő pont volt. Tulajdonképpen hogy történt? Lehet, hogy nem tudsz többet monda-

ni. Ha nem tudsz többet, akkor nem. Szóval hogy miért hagytad ott az egyetemet, és miért szakítottál az Antoine-féle polgári élettel?

BA: Nem tudom, hogy tudok-e válaszolni, de megpróbálom. A legelső elkeseredettséghez képest, amikor nem akartam semmiről sem tudni, hanem beledobtam magam az egyetemi életbe, a tanulásba – változást jelentett először is az a fölismerés, hogy van remény ebben az országban valamiféle demokratikus világot teremteni. Ez nem válasz a kérdésre, mégis fontos, mert ez itt tartott. És ez egyben valami lemondást is jelentett arról a polgári életformáról, amit elképzeltem előtte, amit ugye Franciaország jelképezett. Mert hiszen tudtam ugyan, hogy a világ azért változik, meg elkezdődött a földosztás, de azért alapvetően nem változott meg, és nem fog megváltozni az elkövetkezendő években. De még volt más oka is annak, hogy reményeket láttam az ittlétre. Ez pedig az, hogy elkezdtem az Aladár bácsiékhöz járni. Akikkel én '44-ben megismerkedtem – Aladár bácsival is meg Jucival is, különösen október 15. után, nem a georgizmuson keresztül kerültem közel, hanem más utakon. Például a '44 októbere utáni bujkálások közepette. És '45 után mint rajzoló – mert dolgoztam Sós Aladárnak –, tehát az én kapcsolatom vele a georgizmus mellett más módon is kialakult. No most ez a kör, amiről majd beszélünk később részletesen, a Georgista Kör, illúziót keltett bennem. Azt, hogy itt van azért egy más világ is. És abban élni, georgistának lenni – az életformává vált. Minden szombat délután az összejöveteleken húsz-harminc ember is megjelent. Éreztem, hogy itt egy nagyobb csoport van, és hogy az ember nincs egyedül. Nem úgy van, hogy csak egyedül barátság létezik. És ez nagyon kedvemre valót mutatott, amiben jó lenni. És a georgizmus maga is célokat jelölt ki a számomra, tehát volt valamiért küzdeni. Ez átmeneti periódus volt aközött, ami még Franciaországban volt, vagy ami polgárit jelentett itt. Azzal a különbséggel, hogy itt ez nemcsak egy magányos, egyéni, a világtól elfordult polgári élet volt, hanem hogy a polgári életbe sokan mások is beletartoznak. Sőt, még valami mozgatóerő, cél is van. S most, ahogy ez folytatódott, egyre inkább azt éreztem, hogy ezt valahogy radikálisabban kell csinálni. És akkor az, hogy van is egy csoport, amihez tartozik az ember: tehát nincs egyedül, másrésztől meg rengeteg a feladat, amit el kell végezni – a félfedalizmusnak a felszámolása, nemcsak azt jelentette, hogy itt lehet maradni, nemcsak azt jelentette, hogy lehet csinálni, hanem hogy van egy csoport, van egy ideológia, ha úgy tetszik, aminek a segítségével el is lehet végezni a feladatot. Ez nagy változás volt. S ez valahol februárra ért meg bennem, '46 februárjára. Akkor azt mondtam, most nem lehet polgári életformát élni, most nem erről van szó, hanem most csinálni kell a forradalmat. S ez azt jelentette, hogy otthagytam a műegyetemet, s végeredményben szakítottam Évával. Nem olyan patetikus módon, hanem szép lassan elaludt a kapcsolat. Ő bekerült az egyetemre, elment a bölcsészkarra, új baráti kör alakult ki körülötte, kezdett élni. És én hagytam, hogy menjen, és szépen lassan kihűlt. Megbeszéltük, hogy ez nem nekünk való dolog.

KI: Az anarchizmus ebbe nem játszott bele?

BA: Az anarchizmus később volt. Az anarchizmus valamikor '46-ban tavasszal és utána alakult ki. Nem tudom pontosan. Erre majd vissza kell térnem, de ez egy harmadik szakasz. Az első szakasz csak az építészet önmagában, a második szakasz a georgizmussal együtt, de még polgári élet, és a harmadik szakasz: amikor ezen túl kell lépni. Persze ezek nem olyan éles fejlődésbeli váltások, hanem az ember átcsúszott az egyikből a másikba. Az anarchizmusnál az volt a lényeg a számomra, hogy a georgizmus egyedül mint közgazdasági elmélet nem elég, hanem ahhoz kell társadalomtudomány, társada-

lompolitika, politikai nézet is. És ekkor jött be Hajnal, akit akkor én még nem ismertem, de elkezdtem olvasni a *Történelem és szociológia* című tanulmányát. Aztán '46 őszétől bekerültem a bölcsészkarra, és ott mindjárt Hajnalt hallgattam. Ez először úgy jelentkezett, hogy ki kell szélesíteni ezt a nézetrendszeret. De ez még nem jelentett radikalizálódást. Amikor elkezdtünk összejönni, akkor még Kolossán meg rajtad kívül, ha jól tudom, Márkus és Ravasz is benne volt ebben a csoportban. Azután látszott, hogy a csoport kettéválik, és lesz egy jobboldali meg egy baloldali csoport. És amikor elkezdtünk újra összejönni, akkor már Márkus és Ravasz kimaradt, és először te meg én meg Kolossa, aztán Jónás meg a többiek kezdtünk külön összejárni. Ebben a folyamatban én veletek mentem és nem Márkussal – akinek pedig nagyon nagy hatása volt rám –, ez azt mutatta, hogy én egyre radikalizálódtam, és egyre inkább valami erőszakosabb módon akartam megváltoztatni a világot. És mikor az anarchizmus szó először fölmerült, akkor ugrottam rá, és úgy fogadtam, mint ami a szívemből jött. Ami részben folytatást jelentett a nihilizmus és az orosz regényírók olvasása után.

A múltban a nihilizmus volt – a jelenben viszont, ebben a helyzetben, az anarchizmus a megoldás. A radikalizmus valahogy valamilyen értelemben mindig jelentkezett, '44 márciusától kezdve, de ebben az esetben, az akkori körülmények meg a saját türelmetlenségem oda vittek, hogy a kommunista párt nem, de az anarchizmus igen, azt nekem találták ki. És evvel azután aktív részese lettem ennek az anarchista körnek. Nálunk rengetegszer jöttünk össze. Ez aztán már '46-ban és '47-ben volt. Nem tudom pontosan megmondani, de '45 végén elkezdődött nyilvánvalóan, mert már '46 elején szakítottam Évával. Tehát ez már előbb elkezdődött. Mert ebben az anarchista világban Évának már nem volt semmi szerepe. Valahogy így.

KI: Most én mondanám magam, mert valahogy ezek a dolgok összetartoznak. Szóval lényegében ugyanaz történt. Hát persze hogy két egyed különbözik, voltak eltérések. Kezdem azon, hogy a nyolcadik gimnáziumban elhatároztam, hogy orvostanhallgató leszek. Tehát nyolcadik elején vagy közepén, ez mindegy. És nagyon jól emlékszem, akkor már rengeteget olvastam. Azt gondoltam magamról, hogy én irodalmi dolgokban tehetséges vagyok. Nem akartam író lenni, de azt gondoltam, nekem nagyon könnyen megy valamit megírni. És az olvasás természetesen elsősorban verseket, regényeket és novellákat jelentett, de olvastam közgazdaságtant, filozófiát és történelmet is. Ez ugye feltétlenül bölcsészpálya felé terelt volna. Az orvosi pályát több okból választottam. Az egyik az volt, hogy olvastam biológiai könyveket is, nem olyan nagyon nívósakat, de ez mindegy. Alexis Carreltől *Az ismeretlen embert*, vagy olvastam Huzella Tivadar könyvét, amelynek a címét elfelejtettem. Ő szövettanprofesszor volt. Vagy olvastam egy Buday nevezetű ember *Orvosi alkattan* című könyvét, ami olyan tankönyvfélének készült az egyetemre. Szóval a lényeg az, hogy már olvastam ilyen dolgokat, másrészt pedig határozottan éreztem is, az újjamban éreztem, hogy ez a dolog, hogy a test dolgai nem csak úgy érdekelnek, hogy könyvekben van szó arról, hogy a test hogyan befolyásolja a lelket vagy viszont, hanem hogy énnekem ehhez érzékem van. Tehát nagyon erős vonzódásom volt a pálya iránt. A másik pedig a racionális meggondolás volt. Az, hogy ha én bölcsész leszek, akkor ugye tanár leszek. Az én nem akarok lenni, az hülyeség. És hogy író leszek-e vagy sem, az nagyon kérdéses, mert író az az ember, aki megél az írásból, akinek sikerei vannak. Hát hol van az megírva, hogy énnekem ez sikerülni fog? És az orvosi az egy rendes polgári pálya. Jacques és Antoine erősen hatott rám is, nagyon nagy szerepet játszott ezekben az években. De talán nem gondoltam arra, hogy Antoine-

féle pálya lesz, bár elég kézenfekvő, mert Antoine is orvos a regényben. Szóval hogy úgy mondjam, választottam egy polgári pályát. Mert végeredményben mehettem volna én is építésmérnöknek vagy vegyészmérnöknek vagy bármilyen polgári foglalkozásra, de ez külön vonzott. És az első évben orvostanhallgató voltam. Egészen '44. március 19-ig tartott ez az idő. Nagyon szorgalmas is voltam. Mindig mindent megtanultam, és az összes gyakorlaton részt vettem, mert ugye van kémiai gyakorlat, fizikai gyakorlat és még nem tudom én, milyen – anatómia, arra is jártam. A boncteremben is remekül éreztem magam, pedig sok ember mondja, hogy milyen megrázó számára, mikor hullát kell boncolni. Nekem nem volt megrázó, nekem érdekes volt. Egy tárgyat hanyagoltam el, a fizikai-kémiai praktikumot, de ezt csak mellesleg mondom. Ami úgy állt elő, hogy engem nem vehettek föl az orvosi egyetemre, mert ahhoz négy keresztény nagyszülő kellett, és nekem csak kettő volt. Tehát én azt választottam, hogy beiratkoztam a bölcsészetre fizika-kémia szakra, és fölvettem az összes orvosi tárgyat. Beírták az indexembe, és vizsgáztam belőlük. Mint olyan ember, aki fizikai-kémikus akar lenni, de érdeklék a biológiai tárgyak.

BA: Ezt nem tudtam.

KI: Igen. Egy olyan tárgy volt, amit utáltam, ez a fizikai-kémiai praktikum volt, mert ez tényleg csak a vegyészeknek kellett, míg az összes többi kellett az orvosoknak is. Úgyhogy ezt a fizikai-kémiai praktikumot hanyagoltam. Ezzel szemben a kémiai gyakorlaton úgy éreztem magam, hogy ez nekem való. Ez az egész dolog: kémiai gyakorlat, anatómiai gyakorlat, azokon nagyon jól éreztem magam. És délelőtt voltak az előadások, délután meg a gyakorlatok általában, és az előadásokra is kezdtem járni, de kiderült, hogy ezek holt unalmasak, mert felolvassák a tankönyvet. Úgyhogy akkor délelőtt mindig az egyetemi könyvtárban ültem nagyon szorgalmasan, tehát nem a lányok után futkostam, hanem a könyvtárban ültem. Délután aztán részt vettem a gyakorlatokon, és utána lehetett moziba menni, ha akart az ember.

Ez tartott március 19-ig. Utána nyilvánvaló, hogy nem lehetett tanulni, mert az idők nagyon zűrzavarosak voltak, és azok sodortak engem is, arról már beszámoltam. És azonkívül nem is volt egyetem. No most '45-ben azután még mindig nem volt egyetem egy jó ideig, és ezt az időt használtam ki arra, hogy elmentem Szabolcs-Szatmárba meg Pest megyébe földosztást szemlélni és ilyen dolgoknak a tanúja lenni. Mikor újból elkezdődött az egyetem, akkor még mindig az volt...

BA: Ez mikor volt?

KI: Nem tudom, lehet, hogy csak szeptemberben. De az is lehet, hogy májusban, ezt most már nem tudom pontosan.

BA: Mert az építészet májusban elkezdődött.

KI: Igen, lehet, hogy májusban elkezdődött. Szóval akkor már újra egyetemi hallgató akartam lenni. De az egész dolog meg lett rendítve attól a rettenetesen nagy kihagyástól. Márciustól májusig több mint egy év telt el, és nyári szünet mindenképpen volt, tehát másfél év telt el úgy, hogy nem lehetett tanulni. És nagyon nehéz egy fiatalnak ilyenkor szorgalmasnak lenni. De közben egész idő alatt ez a forradalom, ez borzasztóan fontos volt nekem.

BA: Egy pillanatra hadd térjek vissza az orvosira. Milyen orvos lettél volna, mit gondoltál, mi leszel?

KI: Belgyógyász. Biztosan tudtam, hogy belgyógyász szakorvos leszek, vagyis praktizáló belgyógyász óhajtottam lenni. Gyakoroltam is a keszthelyi kórházban és másutt is.

A Matolay-klinikán, az sebészet volt. És úgy éreztem, hogy az ember ráteszi a kezét a beteg hasára, és azonnal tudja, miről van szó. Szóval ez nagyon nekem valónak tűnt. De közben állandóan forradalmár voltam. Ez, hogy én forradalmár vagyok, tizenhét éves koromban valahogy kényszerképzetté vált bennem. Nyilvánvaló, hogy nem vagyok alkalmas forradalmárnak, egyáltalában nem az az ember vagyok, de az ember becsap-hatja önmagát. No most olyan nagy dicsőség nem jár azzal a gondolattal, hogy az ember titokban forradalmár. Tehát nem volt alkalmam kiábrándulni sem abból, hogy én erre alkalmas vagyok. Az, hogy az utcán az ember vignettákat ragaszt, meg ilyen dolgok, nem győzhetek meg sem arról, hogy jó forradalmárnak lenni, sem arról, hogy nem jó. Ezek olyan kis dolgok voltak. A radikális társadalomátalakítás igény maradt. Ekkor jött be az én életembe egy döntő fordulat, az anarchizmus, Kolossának ez a szövege az anarchiz-musról, az állam nélküli társadalomról. És ennek rabja lettem. Nálam ez volt a döntő forduló. '46 márciusában hagytam abba az egyetemet. Jól emlékszem, szép tavasz volt. Sütött a nap, és a balkonon tanultam, azt hiszem, biokémiát, Besnard-t. Azt hiszem, azt tanultam. S az nagyon érdekes, mert a biokémia halálosan érdekes tantárgy. Abban az időben különösen, mert akkor kezdődött ez a biokémiai forradalom, ami azóta már messze túl van a csúcson. Szóval akkor voltak az első tudományos eredmények ezen a téren, a harmincas évek közepétől kezdve, és ez a Besnard-könyv két vastag kötet volt, nagyon vastag, az biztos. Ezt abszolút izgalmasnak találtam. Ott ültem a balkonon, és olvastam a Besnard-könyvet, amiből vizsgázni kellett volna. És azt mondtam, hogy én ezt úgyse fogom csinálni. Na most ebben az anarchizmusnak döntő szerepe volt, mert olyan szemléletet ad, amely minden kérdésre megoldást nyújt. Ez tévedés volt Kolossa részéről is, az én részemről is és a te részéről is, de akkor ezt a tévedést még nem láttam. Ehhez még hozzátartozott az, hogy elmentem, ha jól emlékszem, '45-ben Márkus Pistával Gyüirere részt venni egy ilyen falukutatásban, amit ő csinált. Én ott nem sokat csináltam, inkább azt figyeltem, hogy ő hogy csinálja. Szóval nem voltam nagyon aktív. Valamit talán tevékenykedtem.

BA: Egy pillanatra. Gyüre – az hol volt?

KI: Gyüre, az a Nyírség. Az ugyanaz a vidék, mint Szatmár megye.

BA: De mi együtt mentünk el akkor oda.

KI: Te nem, te akkor, mit tudom én, egy napig ott voltál, utána visszajöttél.

BA: Nem, én mentem tovább.

KI: Ja, igen. És aztán mentünk ugyancsak falukutatásra Galgamácsára. Az is még olyan falukutatás volt, amiben én nem igazán vettem részt. De ez már '46-ban volt, amikor már szakítottam az orvosi egyetemmel, mert mondtam, hogy '46 márciusában szakítottam. Ja, én azért vágtam bele a te mondókádba, mert énnálam tényleg úgy volt, hogy az anarchizmus volt a döntő fordulat. No most itt nagyon érdekes tények jelentkeznek. A Hajnal-féle szociológia is ennek volt a része. Kolossa olyan hajnaliánus dolgokat vegyített bele a szövegébe, amik slágvortok voltak. Ez nem felolvasás volt, hanem előadás slágvortok alapján. Akkor az nekem már nagyon ismerős volt. Én azokat tudtam, amiket ő Hajnalból vett át. Tehát Hajnal nagyon erősen hatott rám, és Hajnalból ki lehet hozni egyfajta anarchizmust, mert ő ugyan inkább konzervatív demokrata volt... Ő demokrata volt őszintén, nagyon mélyen. De a tradíció tisztelete azt hozta magával, hogy ő olyan demokráciát akart, amely a tradíciókat tiszteletben tartja. És akkor joggal mondom, hogy konzervatív demokrata volt. Igen ám, de az ő egész szociológiáját úgy is lehetett olvasni, hogy a történelemben mindig szerepet játszik a hatalom, és az a rossz

benne. És mindig vannak jogok. Az emberek azonban ki tudnak bújni a hatalom nyúge alól, vagy azért, mert két hatalom keresztezi egymást, vagy valamilyen más okból. Tehát végeredményben a Hajnal-féle könyvekből és tanulmányokból le lehetett vonni anarchista következtetést. És én hajlottam arra, hogy ezt levonjam, és ezt Kolossa is megtette. Kézenfekvő volt, hogy ez zseniális fordulat. Az az érdekes, hogy Bibó István is ezt vonta le Hajnalból, mert ő is, legalábbis teoretikusan nagyon szelíd módon anarchista lett. Tehát Bibó biztosan nem helyeselt volna semmiféle olyan gondolatot, hogy bárhol bármilyen államfőt fölrobbantson valaki. Ezt különben mi sem tisztáztuk soha, hogy akarunk-e robbantani vagy sem. Ez nem volt benne az elképzeléseinkben. Mindenesetre Bibó nem akarta volna, hogy erőszakkal valósítsák meg az államnélküliséget, illetőleg a hatalomnélküliséget, ő is ezt a következtetést vont le Hajnalból. No most az a vicc ebből az egész dologból, hogy nekem nagyon fontos volt, hogy ezt megmondjam. És ezt megmondtam Havasnak is abban a rosszul sikerült interjúban, de nem tudom, hogy ő mennyire értette meg ezt akkor. De leírták, és ami le van írva, azt könnyebb megérteni, mint ami élőszóban hangzik el. Szóval amikor neki beszéltem, akkor közben végiggondoltam. Vagy előtte... Szóval a Pikler bácsitól és a Sós Aladártól abszolút liberálist must hallottam. Mert ők olyan liberálisak voltak, mint Hayek vagy Milton Friedman. Azzal a különbséggel, hogy Hayekben vagy Milton Friedmanben egy büdös szó sincs arról, hogy földértékadót kell bevezetni. Ez az egyetlen pont, ahol eltérés van. De akár a külkereskedelemről, akár a vámokról, akár az állami beavatkozásról, akár a nyugdíjról, társadalombiztosításról legyen szó – minden közgazdasági kérdésben, ami fölmerült –, ők szélsőliberális állásponton voltak, attól az egy földértékadótól eltekintve. És az mind meggyőző volt számomra, amit ők erről mondtak, és az is államellenesség, ugye, mert ha az állami beavatkozást a minimumra korlátozzuk, akkor szintén abba az irányba haladunk. Szóval a Hajnal-féle szemléletből is az állam korlátozása következett. Ezek mind találkozhatnak az anarchizmusban, kivéve azt az egy pontot, hogy Kolossa átvette Lenin *Állam és forradalom*-jából azt, hogy minden állam az uralkodó osztály szolgálatában álló erőszakszervezet, ami ugye nyilván nagyon egyoldalú, és mivel egyoldalú, nagyon téves nézet. És azt is, hogy minden államot erőszakkal kell megdönteni. És kézenfekvő volt a számomra Kolossát hallgatva az a gondolat, hogy igen, Magyarországon '45-ben megdöntötték a horthysta államot, és a kommunisták még ennél tovább akarnak menni mindenféle téren. De hogy tulajdonképpen a kommunisták is csak egy államot akarnak létrehozni, a kommunista államot. És a következő lépés, hogy meg kell dönteni erőszakkal a kommunista államot, és akkor jön a nagy szent anarchia.

Na most mindezek, amiket én itt mondok, összefüggnek azzal, hogy az ilyen gondolatvilághoz még hozzájön az, amit olvasott az ember, a francia regényeket és nemcsak regényeket, hanem értekezéseket is. És Franciaországban mindenki baloldali volt, és mindenki a kapitalizmus és más hasonló dolgok ellen volt – már nem a nép, hanem az írók. Úgyhogy számomra mindaz, amit a kommunisták mondtak a nyugati országokról, hogy ott minden csak a kapitalizmus szolgálatában áll, és hogy ott azokban az országokban is forradalomnak kell lenni, és meg kell dönteni az államot, ezek mind olyan végiggondolatlanul éltek bennem. Nagyjából elfogadtam magamban anélkül, hogy az olyan egészen buta szövegeket, melyek az akkori *Szabad Népb*ben benne voltak, élvezni tudtam volna. Mert azt akarom megmagyarázni magamnak, hogy egymással ellentétes ideológiák éltek bennem, és nem is vettem észre, hogy ezek ellentétesek. És még ráadásul tolsztojánus is voltam. Tehát a tolsztoji értelemben abszolút szegénypárti, és

abszolút olyan, hogy minden kiváltságnak ellene kell lenni. És ugye a liberális gazdaságtannal, amit őszintén vallottam, ez tökéletesen összeegyeztethetetlen, hiszen egy liberális jól tudja, hogy gazdagok nélkül nem megy az egész dolog. És jövedelemkülönbségeknek is. Szóval bennem azon kívül, hogy élt a polgári vágy, amelynek egyik megoldása lehetett volna, ha tényleg orvos leszek, azon kívül bennem volt ez a rögeszme, hogy én alapvetően forradalmár vagyok, ezenkívül pedig különböző gondolatmenetek éltek bennem egymással szemben, amelyek egymást kizárják.

BA: De nálad békében voltak?

KI: Nálam békében megvoltak, és az én kérdésem tulajdonképpen nem is az, hogyan lettem anarchista, mert én, mondjuk, ugye, '45-ben lettem anarchista, és akkor húszéves voltam. És ha egy hatvanöt éves ember ugye arra tekint vissza, hogy húszéves korában anarchista volt, ez inkább jól hangzik, mint rosszul. Nagy marhaság, de hát az ifjúsághoz ez jól passzol. Hanem az, hogy hogy lettem aztán '47-ben kommunista? Hogy lettem párttag, mondjuk? Hát nekem az a nagy kérdésem, hogy lehetett rásiklani arra a tévútra, amely a párttagsági könyv kiváltásához vezetett. Itt most nem folytatom, mert te is csak idáig jutottál el, hogy '46 közepe, mondjuk, még tovább nem tartunk. Most itt bezárom. Még azt akarom mondani, hogy már akkor készen volt, amikor már megvolt az előkészület ahhoz, hogy azt a marhaságot megcsináljam, ami a pártba vezetett. Azáltal, hogy a forradalmár és a polgár közül nem tudtam választani, és azáltal, hogy a különböző, egymással ellentétes politikai és közgazdasági nézetek, közgazdaságtani és etikai nézetek ellentétességét nem ismertem föl, és nem tisztáztam magamban, hogy ha én egyszer liberális vagyok, akkor nem kívánhatom azt, hogy erőszakkal döntsék meg az államot. És ha egyszer tolsztojánus is vagyok, akkor nem lehetek liberális, és így tovább. Mondjad!

BA: Majd visszatérünk. De még csak reflektálva arra, ahogy kezdted mondani, te elsősorban arról beszélsz, hogy ideológia. Tehát hogy a különböző nézetek nem fértek meg egymással. Azért nem szabad elfelejteni, hogy ez az anarchizmus nemcsak ideológiai, hanem az ember mentalitásából, temperamentumából adódó emberi magatartás. Más szóval mondva: a türelmetlenség. De ez ugyanakkor az ország akkori helyzetéből is adódik. Szóval borzasztó zavaros volt.

KI: Miért?

BA: Zavaros volt azért, mert ugyan az oroszok engem fölszabadítottak, de ezek az oroszok rögtön el is fogtak. Meg kell változtatni a világot, és ez részben el is kezdődött: Horthyék eltűntek, a földosztás elkezdődött. Tehát elkezdődött valamiféle polgári átalakulás, aminek az ember örült. Demokratizmus alakult ki, úgy-ahogy, de mégis. Több, mint valaha Magyarországon. Ez jó volt. Ugyanakkor az ember elégedetlen volt, mert radikálisabb változást akart elérni. Tehát mindazzal a komplexummal, hogy egyszer félfudáliból polgári és egyben radikálisabb állam alakuljon ki. Egyszerre ment ez a kettő, és ez abszolút zavaros volt. Ha jól emlékszem, én szerettem volna Franciaországban élni egy polgári államban, mert azt nagyon szerettem, és ott radikálisnak lenni. Hát ez persze nagyon egyszerű képlet. Én ezt úgy gondoltam, mint más velem egykorú francia, egyetemista, ifjú, hogy harminc évig rebelligedik, és utána beáll a rendszerbe, és szépen végigcsinálja a polgári pályafutását. Nem erre gondoltam, de nyilván ez lett volna a pályafutásom. Itt azonban, Magyarországon, ebben az állandóan zavaros-ellentmondásos helyzetben ellentmondásosak voltak az ember nézetei is. De a gondolatok, a szabadság, a liberális gondolkodásmód mint elmélet jelentkezett. Ugyanakkor az anar-

chizmus nálam nemcsak elmélet volt, tehát hogy ne legyen hatalom, hanem magatartás is, ami abból a türelmetlenségből adódott, hogy itt nem mennek a dolgok, és ezért gyorsan kell végigvinni a változást.

KI: Igen, ez bennem is megvolt, igen.

BA: Azért volt némi különbség a kettőnk pályafutásában. Te beléptél a kisgazdapártba, én aztán végül is beléptem a parasztpártba. És azután mentem a kommunista pártba. A kommunista párttal való kacérkodást azért mondtam el, hogy én mindjárt '45-ben be akartam lépni, mert előtte '44-ben nagyon sok kommunista kapcsolatom volt. Abban a zűrzavarban mindenféle illegális kommunistaival összeakadtam, amikor bujkáltam. Akikkel azután itt-ott-amott valamennyit együtt dolgoztam. '45 után újra találkoztunk. Szóval kezdett kialakulni egy kör, amelyik odavonzott. De mondom, kétszer is bementem, és ki is jöttem. De azért ez azt jelenti, hogy ennek volt vonzása. És a vonzásban nem az elmélet volt, nem a rendszer, amit ők létrehoztak, hanem a radikalizmus. Hogy ezekben meg lehet bízni. Hogy ezek csinálni fogják egyrészt, másrészt proliszaga volt ennek is úgy-ahogy. Mert különben a II. kerületben lakva, Budán lakva, nem ez volt az erős oldala. Másutt se nagyon, az is illúzió volt, de mégis vonzott. Tehát ilyen keverék volt ez akkor, a kommunista párt is ilyen zagyvalékként jelentkezett. De volt olyan oldala is, ami szimpatikus volt számomra. Kompromisszumos megoldás volt, hogy nem léptem be a kommunista pártba, de a kisgazdapártba sem léptem be, hanem elmentem a parasztpártba, és ott kezdtem el ügyködni.

KI: Hadd mondjak én is valamit. Tudom, hogy ez a Kolossa-féle ideológia nekem nagyon tetszett, de bennem – már az előbb mondtam – az volt, hogy a kommunisták hatalmát egy második forradalommal kell megdönteni. Emlékszem, hogy én ezt elő is adtam ezeken az összejöveteleken, és arra támaszkodtam, hogy az akkor Magyarországon működő kommunisták közül azokat, akiket ismertünk, mert hát nagyon távolról ismerjük Rákosi Mátyást vagy Révai Józsefet vagy Rajk Lászlót... De hát az ismeretségi körünkben is voltak kommunisták, és ezeket két csoportra osztottam. Bürokrátákra és valódi forradalmárookra. S akkor azt gondoltam, majd a második forradalmat a kommunista pártban lévő valódi forradalmárok fogják megcsinálni a bürokráták ellen, és az volt a nézetem, hogy nekünk mind be kell lépnünk a kommunista pártba, hogy ott a párton belül készítsük elő ezt a második forradalmat. És például Jónás Palinak, aki tökéletesen ki volt ábrándulva a kommunista pártból, állandóan azt magyaráztam, hogy rendezze a viszonyát a párttal, mert nagyon rossz volt a viszonya.

BA: Ez, amit mondasz, mikor volt?

KI: '46-ban. Nagyon rossz volt a viszonya a párttal, és állandóan azt magyaráztam, hogy rendezni kell ezt a dolgot, mert az a helyzet, hogy mindnyájunknak benne kell lenni a pártban, és a párton belül készülni a második forradalomra. Na most persze ennek az '56-os forradalomnak semmi köze nem volt ehhez, amit én akkor kitaláltam, teljesen hülye fővel. Nem azt magyarázom, hogy '56-ban valódi forradalmárok voltak, ebből semmi nem lett. De azt magyarázom, hogy ez könnyítette meg, hogy '47 júliusában aztán belépjek a pártba.

BA: Visszatérve, még mielőtt a belépést vennénk sorra. Énnálam más tényezők is voltak. Én komolyan vettem a fasizmus visszatérésétől való félelmet, amit a kommunista párt elhintett az emberekben, amiről ma már tudom, hogy teljesen ostoba nézet volt. De én akkor bevettem, és ez megkönnyítette a belépést. Tehát a proletárromantika, az antifasizmus, a radikalizmus, ami miatt a kommunista párt nem nézett ki olyan szörnyűnek,

mint amilyenek máskülönben látta az ember: a diktatórikus módszerek, nem volt tömegkapcsolat, azonkívül az elvtelen felhasználása a volt nyilasoknak, és így tovább. De mondom, a lényeg az, hogy valamiféle egyeztetés jött létre. Ott a liberalizmus, a georgizmus, a hajnalizmus, államtalanság, államnélküliség és a radikális anarchizmus között. És ebbe még valahol a kommunista párt is belefért. Ez akkor elsősorban azért történhetett meg, mert valamilyen radikális megoldást akartam. És mindazokat, akik ezt a radikális megoldást valamilyen módon jegyezték, függetlenül attól, hogy mi volt a céljuk, én elnézőbben kezeltem. De ez akkor még nagyon zavarosan, nagyon ellentmondásosan jelentkezett. Tehát két vonal volt egymás mellett. Az elmélet az egyik oldalról – tehát Kolossának ezek az összegezhető elméletei –, míg a másik oldalról az akkori Magyarország helyzete, a radikalizmushoz való vonzódás. Te említetted a forradalmiságot. Énbennem nem így élt, hogy tizenhét éves koromban forradalmár akarok lenni. Vonzott, olvasva és ábrándozva róla, ez a vagány élet, de bennem mindig megvolt ez, hogy egyszerre akarom végigélni Antoine-nak és Jacques-nak az életét. Folyton bennem volt, hogy tulajdonképpen több életet szeretnék élni: egy művészi, egy polgári és egy forradalmári életet. Ezek mindig-mindig együtt jelentkeztek. Változóan egy kicsit nagyobb hangsúly volt az egyikén, mint a másikon, de nem tudtam lemondani egyikről sem.

Ezért történtek az ilyen vándlizások és átállások is, abban a helyzetben, hogy mikor melyikre vágytam jobban, vagy amikor úgy gondoltam, hogy az ottani magyarság helyzetéből kiindulva melyik fontosabb és jelentősebb. Mindenesetre '46 elejére bennem annyira megérett, hogy otthagytam a műegyetemem, és forradalmár akartam lenni. Én is elmentem erre a nyírségi utazásra. Azért kérdeztem rá. Akkor ott voltam, és ott volt Márkus. Juci is ott volt, te is ott voltál és még mások is. Mert emlékszem arra, hogy a vonat mellett gyalogoltunk, mert nem volt pénzünk vonatjegyre. Aztán elmentem onnan Nagyecsedre, ahol Asztalos Bálint lakott.

KI: Én is voltam ott.

BA: Igen, de ti onnan aztán elmentetek, én meg visszamentem hozzá, és ott töltöttem egypár hetet. Nagyon jóban lettem vele, és később fölcsaltam Pestre, hogy végezze el az egyetemem. Fel is jött, de aztán otthagya, és visszament borbélynak, félparaszt borbélynak. Nem tudom, mi lett vele. Még küldte egy ideig a novelláit.

Szóval akkor elindultam, és beléptem (már '45 nyarán beléptem) a parasztpártba. Emlékszem, hogy a műegyetemem már mint parasztpárti kiabáltam, és ott elkezdtem a baloldali szervezést, és a NISZ-ben tevékenykedtem, és ott is elkezdtem a baloldali szervezni. Nem, rosszul mondom: a baloldali csoportosulásban vettem részt, szervezni később kezdtem. És ezután volt a '46. februári-márciusi út. Nem tudom, pontosan melyik hónap, azt hiszem, márciusban volt, mikor elmentünk Nyíregyháza környékére. És akkor már a parasztpárt aktív tagja voltam. De ebbe már beletartozott az is, hogy mint anarchisták beszéltek meg, hogy szervezni fogok, és hogy először a parasztpártba kell mennem. Majd visszatérek erre az utazásra. De említve ezt a kommunistákhoz való orientálódást, arra is jól emlékszem, hogy volt ilyen szerepkiosztás az elején, hogy te méz a kisgazdapártba, Kolossa meg én a parasztpártba. Aztán megbeszéltük '46-ban, hogy tulajdonképpen egyetlen lehetséges szervezet van, és az a kommunista párt. Szóval egyik oldalról azt mondom, hogy volt nimbusza is a kommunista pártnak, az antifasizmusa, a földosztása, a radikalizmusa és valamiféle munkás-orientációja. Másrészt pedig volt az, hogy ezt a területet föl kell használni.

No most visszatérve '46 márciusára. Én akkor ott elváltam tőletek, és '46 márciusától kezdve mentem lassan le délre. Ez azt jelentette, hogy körülbelül júliusig ott mászkáltam, faluról falura mentem. Mátészalka, Nagyecsed és aztán le a Nyírségbe, Hajdúba és egészen Békéscsabáig. Ezt az utat úgy tettem meg, mint a parasztpárti ifjúsági szervezet szervezője. És akkor mindenkit próbáltam ott meggyőzni az anarchizmus gyönyörűségeiről. Ez az út borzasztó érdekes volt, mert emlékszem, minden egyes faluban egy-két napot töltöttem csak, rendszerint az ottani NISZ valamelyik vezetőjének a lakásán. Ezek mind parasztyerekek voltak, néha jobb módúak, de rendszerint tényleg szegényparasztok. És csodálatos élmények voltak. Hogy kiderült, ezek legnagyobb része mind valamilyen másfajta ambíciót rejteget. De parasztyerekek, tényleg szegény parasztyerekek voltak, miközben írtak, főleg verseket, és álmodoztak. Ezek az esti beszélgetések, a személyes beszélgetések különös világgal ismertettek meg, ahol a polcokon csak öt-hat könyv volt. Mindig egy Petőfi, esetleg egy Kossuth-naptár. Legalább hét-nyolc ilyen fiatalra leltem. Ami azért nagy szám. Nem eszerint válogattam ki az embereket, de hogy voltak ilyen parasztyerekek, akiknek ilyen ambícióik voltak, és mégsem lett belőlük soha semmi. Mint ez az Asztalos, aki tehetségesen írt, és a végén visszament parasztnak. Végül is elérkeztem Makóra, és ez már valamikor júliusban volt, és akkor onnan visszajöttem Pestre, a Duna–Tisza közén. Nem is tudom, meddig mentem, Kiskunfélegyházáig gyalog. És akkor ott felszálltam a vonatra. Ez alatt az út alatt ismerkedtem meg Liskával is. Ő békéscsabai volt. És amikor visszajöttem Pestre, akkor már meggyőztem magam arról, hogy nekem ilyen nagyon radikális forradalmi életet kell élnem. Utána még elmentem Tahiba, ott tartották a táborukat ezek a debreceni karácsonyisták.

KI: Igen, azon én is részt vettem.

BA: Ezen te is ott voltál? Nem emlékszem. És ez is ilyen baloldali csoport volt. Nekem újdonság volt, bár nem érttem egyet velük. Emlékszem, hogy Debrecenben összevitattkoztam az öreg Karácsonnyal az egyetemen. A Liskáék bevitték hozzá, és ezt mondták: „Itt van valaki, aki nem ért egyet Sándor bácsival.” Hülyeségeket mondtam, és ő hülyeségeket válaszolt. De elmentem ezek után az ő táborukba, bár nem volt semmi közöm hozzájuk. Mégis azt láttam, hogy sokféle kezdeményezés van. Ez meggyőzött arról, hogy miért ne csinálhatnánk mi is a miénket. És ezután visszajöve Pestre, már hallottam a NÉKOSZ-ról. És Kardossal többször beszéltem, aztán úgy gondoltam, hogy ez is ilyen jó terep, amelyik nem egyértelmű, mert vannak radikális parasztpártiak meg kommunisták. No ide kell bemennem. Úgyhogy aztán beléptem a József Attila Kollégiumba.

KI: Ez mikor volt?

BA: '46 szeptemberében.

KI: Akkor alakult a kollégium?

BA: Igen. Én voltam Gyenge után az első kollégista. Gyenge volt az igazgatónk. Szóval beléptem a kollégiumba, és ezt a kollégiumot is terepnek tekintettem, ahol az anarchizmus számára meg lehet nyerni az embereket. Az első időben ez elég sikeresen ment, mert ugye a József Attila Kollégiumnak is megvolt a maga politikája, és azok alatt a hónapok alatt – tehát az őszi hónapok alatt: szeptember, október még talán november – kialakultak a különböző pólusok. Én is egy ilyen csoportnak, az egyik csoportnak lettem a vezetője, amelyik az ottani vezetéssel egyre inkább szembekerült. No, ebbe a csoportba beletartoztak ezek az én anarchista barátaim is, vagy híveim, nem tudom, hogy mondjam. Másrészt pedig olyanok, akiknek én az anarchizmusról nem nagyon beszéltem, csak olyan nagyon félve. Mint a Csizmadia Ernő.

KI: Emlékszem én is Csizmadia.

BA: Igen, szóval azokat, akik olyan nagyon kedves, szerény, szimpatikus emberek voltak, azokat bevontam a szociográfiai munkába, amit akkor elkezdtem szervezni. De ezek csak lehetőségek voltak. Szemben álltunk néhány csoporttal, akik aktív, a vezetést támogató fiúkból álltak. Nagyon nehéz azt megmondani, hogy hogyan csúszott át, de lassan átcsúszott a kollégiumon belüli perpatvarba. És nem annyira anarchizmusról volt már szó, mint a kollégiumon belüli ellentétekről. Gyenge, akit nem lehetett Kardos fenekéből kihúzni, és aki egyre inkább katonai jellegű szervezetet akart a kollégiumban létrehozni. Ez ellen tiltakoztunk. Én ugyanakkor a bölcsészkar lettem a főtitkára, amikor a bölcsészkar még magában foglalta a TTK-t is és a bölcsészkart is. Ebben tevékenykedtem. És a kollégiumban egyre inkább elszigetelődtem. – A MEFESZ-be tulajdonképpen Györffy Sándor rángatott engem bele mint parasztpártit, illetve mint a NISZ tagját. És végeredményben főtitkárnak hívták akkor ezt a szerepet. Ezt csináltam egészen '47 januárjáig.

KI: Tehát ez átmeneti volt.

BA: Igen, átmeneti, nem is nagyon értettem, nem is nagyon tudtam, mit csináljak. Eléggé semleges területnek nézett ki, mert ott azt, amiért én a kollégiumba mentem, illetve a kollégiumot terepnek láttam, nem lehetett kihasználni. Ott hatalmi politika folyt a maga kicsinyes harcaival, a különböző ifjúsági szervezetek között. De ami lényegesebb, hogy ekkor, ebben az időben mentünk mi el a Weissshaushoz. Ez '46 novemberében vagy mikor volt...

KI: '46 őszén. Szerintem már októberben.

BA: Igen, de nem szeptemberben volt, mert akkor falaztam.

KI: Hányszor voltunk Weisshausnál?

BA: Kétszer. Én kétszer voltam.

KI: Jól van, ebből nem következik semmi, mert lehet, hogy én eggyel többször voltam. Most már nem az ÁVO kérdezi, csak magam szeretném tudni, hogy hányszor voltál ott.

BA: Én kétszer. Te lehet, hogy többször, én valahogy nem tartottam elég érdekesnek. Az „érdekesnek” nem jó szó, nem láttam benne lehetőséget. Zimányival meg ugye Jónással együtt, meg veled együtt mentünk föl...

KI: Igen. Sokan voltak még.

BA: Sokan voltak, legalább húszan. A Benkő is, azt hiszem, ott volt, és Ali bácsi elmondta a maga elméletét. Amennyire én emlékszem, arról beszélt, hogy népmozgalmat kell indítani. És lényegében Rákosit szidta, és Rákosival szemben inkább tömegmozgalmat akart létrehozni, amelyik valahogy spontánabb, lazább szervezetű kommunista párt lesz, szemben Rákosiék nagyon is centrális szervezetével. Persze hogy Ali bácsi is a magyarországi kommunistákat képviselte, szemben a moszkovitákkal. Mint ilyen, más árnyalat volt, más jellegű is volt, és ő erősen hangsúlyozta az ideológiai különbséget. Az igazi különbség persze taktikára, mozgalomra, mozgalmatszervezésre vonatkozott.

KI: De nemcsak ez volt, hanem a Duna-Európa. Ez volt benne, ezt a kifejezést használta. A közép-európai népek konföderációja vagy föderációja. A románok, a jugoszlávok, szerbek, horvátok, szlovének, magyarok, csehek, szlovákok stb. Teljesen Németh László-i szövegeket vágott le. És nekem ez csalódás volt. Természetesen szép gondolat a dunai népek föderációja, csak hát, ugye, azt gondoltam, hogy azt már megírták. Sokan megírták. Szóval én untam, amikor erről beszélt. Nem úgy, hogy ez nem rokonszenves, hanem hogy ezt tudom.

BA: Én ezt nem így éreztem, hogy ilyen nagy elvet akar kifejteni, hanem inkább azt értettem ezen, hogy a bulgáriai, romániai, jugoszláv, lengyel, cseh kommunista pártion belül, azokkal az organizációkkal, amelyek potenciálisan szemben álltak az akkori moszkovita irányzatokkal, hogy azokkal kell a kapcsolatot felvenni. Ezt abszolút így értelmeztem.

KI: Biztos, hogy te értelmezted jól.

BA: Nem tudom, de nekem az volt az érzésem, hogy ő ezt így látja. Később lett inkább világos, amikor Rajk kapcsolatba lépett Rankovicsékkal. Emlékszem erre a cikkre az akkori *Szabad Népb*ben, hogy *Új hatalom*. És akkor leírta azt, hogy...

KI: Ki?

BA: Ez a vezércikk. Ami, úgy tudom, hogy Rajk által volt iniciálva, és abban az szerepelt, hogy a kelet-európai, közép-európai kommunista országok egysége új hatalmat jelenthet. Ami a Szovjetuniótól független kelet-európai blokkot jelentette.

KI: Igen, ez nagyon fontos volt nála.

BA: Ez ugyan későbbi adat, de ebben éreztem, hogy az a...

KI: Ez nem a mi életünk, hanem párttörténet vagy munkásmozgalom-történet vagy országtörténet. Az a helyzet, hogy ebben a pillanatban én úgy látom, persze nem vagyok abszolút jól értesülve, de úgy látom, hogy mindenki azt gondolja, hogy Rajk semmi mást nem akart, mint Rákosi Mátyás, és a legnagyobb volt az összhang. Legfeljebb személyes vetélkedés volt, és hogy a kivégzést és a pert Sztálin rendelte el, de éppúgy elrendelhetette volna, hogy Rajk végezze ki Rákosit, mint azt, hogy Rákosi Rajkot. Hogy semmiféle különbség nem volt Rákosi Mátyás és Rajk László között. Termetre például volt különbség, de ideológiailag-politikailag ugyanazt képviselték. Amit most te mondasz, az merőben más. Pillanat, ne húzzuk az időt, rohammal foglaljuk el.

BA: Igen. Ennekem az volt az érzésem, hogy ebbe illik bele Weissshaus dumája, ami később ebben a *100 milliós nép* cikkben megíródott.

KI: Az volt a címe a cikknek, hogy *100 milliós nép*?

BA: Nem tudom, a „népben” nem vagyok biztos, de új száz millió vagy valami ilyesmi volt.

KI: Várjál, azt ismételed, hogy ez összefogás, hogy Weissshaus ebbe illik bele. De ami újdonság, az az, hogy szerinted Rajknak volt saját politikája. Hogy Weissshausnak saját politikája volt, az nyilvánvaló. Különben nem ültették volna le száz évre, hogyha nem lett volna saját nézete. De hogy Rajknak lett volna saját vonala, ez olyan állítás, amelyet az utolsó három évben senki sem írt le. No folytasd.

BA: Igen. Azért mégiscsak volt egy alapvető különbség aközött, hogy valaki Moszkvából jött, vagy a magyarországi kommunista pártban volt vezető befolyása, és így tovább. Ezek közül persze legjelentősebb volt Rajk és Kádár.

KI: Ez rendben van, de ez helyzeti különbség.

BA: Mindenesetre különbség. Alkalmas egy összeesküvés-elmélethez. Hogy Rajk és Kádár és mindazok, akiknek komoly befolyásuk volt arra a kommunista magra, amelyik már Magyarországon annak idején kialakult, potenciális ellenségek. És a potenciális ellenségből valóságos ellenséget kellett csinálni. Nem azt akartam ezzel mondani, hogy itt ideológiai eltérések vagy jelentős ideológiai különbségek voltak, de ha azt a koncepciót figyelembe veszem ennek a cikknek nyomán, hogy az elkülönülés a Szovjetuniótól, hogy kinyúlni a többi kelet-európai ország kommunista pártjai felé, és egy egységes kelet-közép-európai kommunista tömböt létrehozni, hát azért ez alapvetően más kon-

cepció volt. Még akkor is, hogyha a társadalmi felépítésben, és így tovább, nem volt különbség. Legalábbis nem tudok semmiféle különbségről.

KI: Hát nem, a jugoszláv rendszer rosszabb volt.

BA: Most nem is az a kérdés, hogy rosszabb vagy jobb volt, de nem tudok arról, hogy Rajknak a jugoszlávokkal való kapcsolatában az is benne lett volna – lehet, nem tudom –, hogy az a rendszer mint kommunista rendszer jobban működött-e. De azért a NÉKOSZ-nak és Kardoséknak ez a lelkes támogatása, a titói ifjúsági – hogy hívták ezt? – munkatábor? Nem ez volt a neve, de valami hasonló, hogy ezek a vasútépítő táborok, az ebben való részvétel az igazi. Hogy jó-jó az a Szovjetunió, de mégis a jugoszláv példa az, akik olyan kiválóan viselkedtek a háború alatt, amit nekünk mint kis országnak követnünk kell. Az a mi mintaképünk. A Titóék vadászata, amikor Tito itt volt vadászni, és az egész NÉKOSZ ott hajtotta a vadat...

KI: Igen, rémes, rémes, rémes.

BA: Az ezekben való részvételnél mindig az volt a cél, hogy valahol előkészítsenek egyfajta közeledést. Nem tudom, ez mennyire volt tudatos.

KI: Tudatos volt, sok emberben egész biztos.

BA: Volt ilyen elképzelés.

KI: És akkor volt ez a bányászvezér, a Gyelka, emlékszel még, ugye, ez létezett a kommunista párton belül, a régi kommunisták, régi szimpatizánsok között. Szóval ez az áramlat létezett, de most mindenki azt mondja, hogy nem. Tulajdonképpen nem létezett. Hogy hívták, aki népjóléti miniszter volt, és betiltotta az abortuszt? Egészségügyi miniszter, milyen Anna?

BA: Ratkó.

KI: Ratkó. Hát Ratkó is ehhez a vonalhoz tartozott, de mindegy, volt az a bizonyos kongresszus, a '46-os pártkongresszus, ahol szavaztak. És természetesen mindenki vagy 100%-ot kapott, vagy 99-et, 98-at vagy 97-et, de emlékszem, hogy voltak ilyen eltolódások Farkas Mihály és Vas Zoltán rovására, Rajk és mások javára. És volt a kommunista párton belül ilyen áramlat, nemzeti áramlat.

BA: Feltétlenül. Ezt akartam mondani, hogy ez a Szovjetuniótól való elkülönülés, a külön út, ezeknek az országoknak a közös fellépése, ez nemzeti kommunizmus volt. Ha nem is kell úgy elképzelni, mint ma egy független országot, mint önálló létet. De mindegy, eltérés létezett. Hangsúlyt tenni kissé a nemzeti különállásra. A jugoszláv példa ezért volt mégis fontos. Jugoszláviában nem volt megszálló szovjet katonaság, ezért a lelkesedés ott spontánabbnak tűnt, mint a Szovjetunióban. Egy kis ország, amelyik intézi a maga ügyeit. Azért ezek a finomságok eléggé észlelhetők voltak. Nem kell mindennek túl nagy jelentőséget tulajdonítanunk, azt gondolnunk, hogy ezek nem voltak kommunisták. Ebben az értelemben éreztem Weisshausnál ilyen különálló megközelítést. És amikor erről beszélt, arra gondoltam, hogy ő is keresi a különböző népi demokratikus államokban a hasonlókat. Arra persze nem gondoltam, amit aztán rávarrtak, hogy ő az összeesküvésben a horthystáktól kezdve a legkülönbözőbb jobboldali árnyalatokkal együtt vett részt...

KI: A Magyar Közösség, Kiss Sándor...

BA: Igen, a Magyar Közösség. Hogy ő ebben részt vett volna, az képtelenség.

KI: Ez nevetséges.

BA: Biztos, hogy nem volt benne. Nem hiszem, hogy neki ezekkel különösebb kapcsolata lett volna.

KI: Semmiféle kapcsolata nem lehetett.

BA: De népmozgalomról beszélt. Népmozgalomról Rákosival szemben. Erre emlékszem. De nekem Ali bácsi mondanivalói nem különösebben tetszettek. Persze szimpatikusabbak voltak, mint Rákosi dumái, de nem imponált, mert én nem ezt a vonalat kerestem. Én ott nem egy Rákosival szemben álló kommunista irányzatot, hanem egy anarchistább irányzatot kerestem.

KI: Kerestél te. És ez nem volt.

BA: Ami ott nem volt.

KI: Nekem nagyon rossz véleményem volt, hogy kétszer voltam vagy háromszor, nem tudom. Az egész dolog olyan szárnalmas, olyan pitiáner volt. Ő maga is. Emlékeztetett az irodalmi élmények közül Büggerre, abban az időben Bügger nagy szerepet játszott. Emlékeztetett arra a miniszterre. Lehet, hogy rosszul emlékszem a névre. Tudod, az a pacifista kommunista, a szent, aki aztán '14-ben nagyon könyörtelenül írja le ennek a dolognak a szárnalmasságát, hogy így mondjam. De lehet, hogy Büggert is rosszul értelmezem. Tény az, hogy nekem az volt a benyomásom, hogy az a kopott ember a maga aszkétizmusával és a mások gondolataival – mert minden gondolata csak kölcsönzött gondolat volt, szárnalmas. És azonkívül úgy éreztem magam, hogy abban az időben én annyira könnyelmű, majdnem kalandorgondolkodású voltam, hogy abszolúte nem félttem attól, miből mi lesz. Körülnéztem, és világos volt előttem, hogy itt ülnek az államvédelmi emberek, és ez az egész dolog teljesen abszurd, hogy itt ülünk, és konspirációt játszunk. Mindenről még aznap este jelentés készült azok által, akik ott ültek. És én erre azt szoktam mondani, mi értelme van ennek az egésznek? Szóval ezt rendkívül kiábrándítóan tartottam. Rendőrtiszt is ült ott.

BA: Nem hiszem, hogy a rendőrtiszt volt a besúgó.

KI: Nem a rendőrtiszt. A rendőrtiszt olyan valaki volt, akit később valószínűleg agyonvertek a börtönben.

BA: Igen. De azért az lényeges, hogy abban az időszakban, emlékezz vissza, mi mindehová elmentünk, ahol azt gondoltuk, hogy valaki másképp gondolkodik. Ebbe ez is beletartozott. Nem kell ennek olyan nagy jelentőséget tulajdonítani. Én nem is tartottam olyan nagy jelentőségűnek, ha később nem lett volna olyan nagy baj belőle. A lényeg az, hogy ez nagyobb jelentőséget kapott az én életemben, mint a Karácsony Sándorral való beszélgetés.

KI: Abból nem lett baj.

BA: Semmi, semmi. A kutya nem kérdezte. Ezt viszont megkérdezték. Ez nyomon követett egész életemben, mármint a kommunista rendszeren át. Minden évben egyszer elővettek, a fejemhez vágták. Szóval folyamatosan előjött. Elindított valamit, ami végigkísért az otthoni életemben.

KI: No most ez az egész dolog októberben és novemberben volt. És decemberben, karácsony előtt, mondjuk 21-én olvashattuk a *Szabad Népb*ben, hogy Weissshaus Aladárt államellenes összeesküvés vádjával letartóztatták. Itt is olyan tény van, amelyet tisztázni szeretnék. Nem veled kell tisztázni, csak mégis beszélgetés közben előjön, mert úgy emlékszem, hogy ugyanakkor tartóztatták le Kiss Sándort is.

BA: Teljesen egyszerre volt. Mindkét ügyet a Magyar Közösséghez kapcsolták, de hogy kapcsolatuk lett volna, azt nem tudom elhinni. Lehet, hogy rosszul tudom, de hogy valami köze lett volna? Lehetetlen. Mert szerintem ő ezt a szövetséget csak a kommunistákkal akarta. Úgy gondolta, hogy Magyarország senki mással ne tárgyaljon. De le-

het, hogy ezt rosszul tudom. Ellenben az biztos, hogy külfölddel közösséget kerestem, a társországokban lévő kommunista vezetőkkel akart kapcsolatot teremteni, akik szerinte ugyanezt a pozíciót töltik be azokban az országokban, mint ő itthon. Szóval egyetértetek azzal, amit róla mondtál. Nekem is rossz érzésem volt. Gyenge volt, gyenge abban az értelemben, hogy olyan szegényes volt az egész, nem volt karizmatikus vezető. Sosem értettem, miért volt a neve olyan jelentős. Nem volt olyan okos, inkább azt a benyomást tette, hogy azt gondolja magáról, hogy rendkívül ügyes, rafinált és fifikás, és túljár az eszükön. Még ebben sem volt igaza, mert letartóztatták. És azért ez nagyon lényeges, mert addig szabadon járkálhatott. Hogy miért is mentünk oda? Mert mindenhová elment az ember, mert kíváncsi volt, meg érdekelte, ki mit gondol. Játékból, izgalomból. Nem volt bennünk veszélytudat. Ebből a szempontból nagyon lényeges változást okozott, mert utána óvatos lettem, behúztam fülem-farkam. Emlékszem, hogy annak idején a Veres Péter beráncigált, és elmondta, hogy: „Fiam, hát miért nem jöttél előbb hozzám? Majd én elmondtam volna neked, hogy ki az a Weisshaus. Én ismerem őt, már nem tudom, mióta. Nem kellett volna elmenned.” Szóval ezen a hangon folyt a kioktatás, hogy üljek a seggemen, és ne Alizzak.

KI: Mindenesetre – belevágok a szavadba – akkor, amikor letartóztatták, ez mondjuk december 21-én volt...

BA: Valahogy karácsony előtt.

KI: Igen. Akkor én körülbelül egy hétig nem aludtam otthon. Hol Sós Jucinál aludtam, hol pedig másoknál. Mert gondoltam, hogy ennek lehet valami következménye, hogy én kétszer vagy háromszor ott voltam Weisshausnál. De aztán nem lett következménye, és akkor annyiban maradt a dolog. De az biztos, hogy ez a mi életünkben döntő fordulat volt. Mert szegényes volt. Gondolat nélküli, gondolatszegény. Az viszont világos volt, hogy abszurdum a letartóztatása.

BA: Azt akarom kérdezni, hogy semmiféle következménye nem volt számodra?

KI: Dehogynem. Később rengeteg következménye volt, de ott még nem tartunk. Később.

BA: De most, ebben az időszakban semmi nem volt?

KI: Nem. Ebben az időszakban csak annyi volt, hogy kicsit megijedtem, de nem eléggé. Mert azért pár napig nem aludtam otthon. Fiatalember, miért ne aludjon más-hol? Ez nem volt olyan nagy eset. De volt egy másik dolog, amitől megijedhettem volna, de egyáltalában nem ijedtem meg. És ez a másik dolog utólag sokkal fontosabb lett. Utólag. Mert akkor nem értettem. Ez még '46-ban volt. Weisshaus előtt vagy Weisshaus idejében. Szóval mentem, ugye, akkor már a Frankel Leó utcában laktam, a 23.-ban. És nem voltak hidak még egyáltalán.

BA: A Kossuth híd volt. Az a pontonhíd.

KI: A pontonhíd, igen, de nem a Kossuth híd. De működött a 9-es villamos, amely a Duna-parton ment egészen a körtérig. És a Margit hídnál fölültem a 9-esre, s találkoztam valakivel, aki nem volt barát, nem volt fontos ember. No de ismerős volt. És a pontonhídnál leszálltam, és átmentem Pestre. Nem tudom, miért, mi keresnivalóm volt Pesten. No és ennek az embernek mondtam, hogy a *Demokrácia* megírta – a *Demokrácia* hetilap volt, még hozzá kiszegedapárti hetilap –, megírta, hogy ekkor meg ekkor megnyitják a Kossuth hidat. És hol van az már, és még mindig csak pontonhíd van. Leszálltam a villamosról a pontonhídnál, átmentem, és mellém jött egy ember, egy kiszegedapárti gyerek, aki azt mondta, hogy: „Mit mondott maga a demokráciáról?” Hát – mondom – magát

ez miért érdeklí? Nem húzom a történetet, ő azt mondta, hogy igazoljam magam. Én kértem az ő igazolványát, de ez inkább csak méltóságvédelmi okokból történt, mert nem érdekelt az igazolványa. Szóval hogy én szidalmaztam a demokráciát a pontonhíd kapcsán. Nem sokat törődtem ezzel. Aztán egy idő múlva kaptam egy behívót – az Andrassy út 60.-ba. Hogy mikorra, már nem emlékszem. Elmentem, de eszem ágában sem volt, hogy ezért. Bementem, bemutattam a behívót. Elvittek egy szobába, és ott egy ember ült egy írógép előtt, és rögtön a legagresszívebb hangon kezdett engem kérdezni mindenféléről. És világos volt, valahogy az első mondat után világos volt, hogy annak az embernek, aki a pontonhídon mellém szegődött, annak a följelentése miatt kerültem ide. Na, megindult ez a beszélgetés: „Mit csinált maga '44-ben?” – ezt kérdezte ez a zseniális nyomozó. És akkor mondtam, hogy részt vettem az ellenállásban, és a felső kapcsolatomban Décsi volt. És arra azt mondja: „No, azt majd mindjárt meglátjuk!” És akkor különböző folyosókon mentünk át, és elérkeztünk egy borzalmas nagy szobába, és ott volt egy íróasztal, és ott ült Décsi. És azt mondja Décsi: „No, már megint milyen marhaságot csináltál?” És akkor kiengedtek. De nem fogtam fel. Nem fogtam fel, mert az, hogy Décsi ismert engem, emiatt ez az ügy le is lett zárva. Nem fogtam fel, hogy olyan országban élek, ahol ha nem ismerem Décsit vagy Pálffy-t vagy X-et vagy Y-t, akkor bajba kerülök. Szóval akkor még nem féltem. Ez után a dolog után rögtön föl kellett volna fognom, hogy innen most rögtön el kell menni, mert itt mindenki teljesen ki van szolgáltatva.

Na mindegy. A Weissshaus-ügy mindenestre jobban hatott rám, mint a látogatásom az Andrassy út 60.-ban. Azáltal, hogy Kiss Sándor esetében és Weissshaus esetében is világos volt előttem, hogy föl sem merülhetett, hogy a vádnak bármi, a leghalványabb alapja is lehet.

BA: Weissshaus esetében az, hogy ő nem szerette Rákosit.

KI: És Kiss Sándor esetében az, hogy működtette a Parasztszövetséget, ami útban volt a pártnak.

BA: Azért gondolkodom azon, mikor lett ebből hivatalos ügy. Mert mondom, Veres Péter behívott. Utána Kardos is, tehát őhözjuk fordultak, mert én nem emlékszem, hogy hozzám jött volna az ÁVO.

KI: Hozzám se jött senki.

BA: De őhözjuk mentek, és akkor mind a kettő mondta, Veres is meg Kardos is, hogy: „No, én megmagyaráztam, hogy veled nincs semmi baj, és hogy te csak érdeklődésből mentél el, nem pedig azért, hogy oda tartozol.” De hogy emiatt engem hányszor vontak kérdőre a legkülönbözőbb helyeken! Szóval átment a köztudatba, hogy weissshausos voltam. Mindig még kellett magyarázni, hogy két alkalommal voltam Weissshausnál, de attól még nem vagyok weissshausos. Most próbálok gondolkodni azon, hogy ez hol, milyen formában merült fel. Persze fölmerülhetett a legkülönbözőbb helyeken. És lehetett egyszerűen csak a pártszervezetben, amelyikhez a későbbiek folyamán tartoztam.

KI: Amikor már beléptél, akkor?

BA: Amikor már beléptem. De nem tudom, ebben az esetben a helyi pártszervezetben volt-e. Én nem mentem el sehová, én ott maradtam a kollégiumban, ahol laktam, de leváltottak emiatt a bölcsészkar tisztségemről. És ezután talonba voltam téve. A kollégiumban maradtam, és ettől kezdve elkezdtem szociográfiai munkákat csinálni. Ekkor volt az, hogy Kolossal elmentem oda a Kutanyakba – Sándorfalva mellé. Nem tudom, te ott voltál-e. Én nem emlékszem rád.

KI: Én sem emlékszem.

BA: Én mindenesetre ott jártam vele a vidéket, hogy valahogy kivonjam magam a forgalomból, és friss levegőt szívjak. Ezzel telt el lényegében az én '47-es tavaszi pályafutásom.

KI: De mikor léptél be? Melyik év hányadik hónapban?

BA: '47-ben volt, valahogy tavasz végén, nyár elején.

KI: Mondjuk március?

BA: Nem, később. Valamikor áprilisban volt, amikor beléptem.

KI: És miért?

BA: Nohát ez a kérdés, hogy miért. Ugye, előzőleg volt az, hogy el kell menni és a kommunista pártban operálni.

KI: Igen, ez volt.

BA: Volt aztán az is, hogy a népi kollégiumba kell menni. De úgy nézett ki, hogy a kettő közül egyik sem megy. A kollégiumban még inkább működött. A pártba mégse léptem be. De mondjuk az is látszott, hogy a Weissshaus-ügy után nagyon elszigetelődtem a kollégiumban. Nem egyedül, hanem még avval az egy-két barátommal együtt, akik úgy-ahogy osztották ezeket az anarchista nézeteket. Ezek lassan valahogy lekerültek a napirendről. És a Kolossával való együttlétünk alatt lent vidéken, itt, ezen a sándorfalvi-kutyanyaki vidéken, elhatároztuk, hogy az egyetemen szociológia-történelem szakon fogok tanulni, és hogy én szociológiát fogok csinálni. Szociográfiát. Ez szép dolog, nemzetmentő dolog. Az, hogy ezt tudjam csinálni, úgy éreztem, ehhez tartozik a kommunista párttagság. Mit jelentett ez nekem? Világossá vált, hogy a parasztpárt, ez a konglomerátum, szétesik, szétverik, mert a baloldal egyre inkább átvette a hatalmat. Kovács Imréék kiszorultak. Tehát rájöttem, hogy a parasztpárti tevékenységemnek semmi értelme nincs. A kommunista párt akkor úgy jelentkezett számomra, mint az egyetlen, amelyik ezekben az időkben mégis ezt a paraszti vonalat, a radikális paraszti vonalat támogatja. És ez a szociográfiával összefüggésben hasznosnak látszott. A másik oldalról pedig, gondolom, megijedtem, az is bevitt a pártba. Hogy ez a megfélemlítés, hogy az ember itt veszélyben van. No most persze ebből, hogy „az ember itt veszélyben van”, sok minden következhetett volna. Az egyik, hogy az ember elhagyja az országot. Ugye '47-ben még lehetett. De nem ez az érdekes, hogy lehetett volna-e, mert nem gondoltam rá. Én ezt '46-ban valamikor feladtam, mikor úgy gondoltam, hogy itt mégis lehet valamit csinálni: el kell kezdeni, és meg kell próbálni ezt az országot olyanná formálni, ami számomra kedves. Tehát ez föl sem merült. Az volt bennem, hogy most vagy kívül maradok mindenben, vagy pedig részt veszek a változtatásban, és belépek a kommunista pártba.

Nehéz rekonstruálni azokat a hangulatokat, amelyekben voltam, hogy minek milyen szerepe volt. Volt bennem félelemérzés? Hogy mondjam? Személyesen abban az időszakban semmiféle veszély nem állt fenn. Tehát nem arról volt szó, hogy én most félek, és ha belépek, akkor ez megóv. Erről nem volt szó. Mert amikor a belépés megtörtént, addigra ezek a dolgok elmosódtak. Tehát még nem éreztem úgy, hogy olyan rendszer következik, amelyben nem tudok részt venni. Ebben az esetben még az volt, hogy a kommunista párt mégis a radikális megoldás. A félmegoldás a parasztpárt, azt ott kell hagyni. Valójában nem is hagytam ott, mert a parasztpárt elolvadt, szétment. És valójában azokat a dolgokat, amelyeket szeretek csinálni, amelyről azt gondoltam, hogy hasznos, az a szociográfia volt. Ezt a kommunista párton belül, azzal együtt is tudom csinálni. Valami ilyesmi volt.

KI: Értem.

BA: Most azon gondolkodom, hogy tulajdonképpen két fázist akarok megkülönböztetni. Az egyik az a fázis, amikor beléptem, és a másik, amikor úgy gondoltam, hogy kommunista vagyok.

KI: De ez később volt.

BA: Igen, később. Szóval ezt csak azért mondom, hogy különbséget tegyek. A kommunista pártba való belépés akkor azt jelentette, hogy ez agitációs terület. Nem abban az értelemben, ahogy az előbb gondoltam, hogy ott lehet az anarchizmust előkészíteni, erről már nem volt szó. Azt hiszem, már nem is nagyon jártunk össze anarchizmusüggyben. Ez szépen elaludt. De az is jelentett valamit, hogy ezekben az időkben, amikor Kolossával együtt dolgoztam, a köztünk folyó beszélgetéseknek már nem az anarchizmus volt a tárgya, hanem ezek a különböző szociográfiai munkák. És ebben az időszakban kezdtem el a magam szociográfiai munkáját is csinálni, amely munkásszociográfia volt. Ez volt a Farkas utcai üzem szociográfiája, amit egyedül csináltam. Tehát munkásszociográfiát akartam végezni. Ebben a munkásszociográfiába tartozott bele az is, hogy a kommunista pártba belépjek, mert hiszen az a munkáspárt. Tehát a kommunista párt nem úgy jelentkezett számomra, mint ahogy én azt megértettem három év múlva, annak a szervezettségével és drílljével, a más gondolatok képviselőének a lehetősége nélkül. Akkor az működési terület volt. Olyan terület, amely szimpatikusabbnak látszott. Most inkább, mint két évvel azelőtt, amikor nem léptem be. Egyrészt mert most jobban elhittem, hogy ez munkásmozgalom, mert a munkám is odavonzott. Lehet, hogy bebeszéltem magamnak, ámítottam magam. Meggyőztem magam erről. Tudom például, hogy milyen fontos volt az, mert bár én soha nem voltam falukutató, és nem nőtem fel a népieseken, kivéve Németh Lászlót, akit fontosnak tartottam. De meséltem már neked előbb, hogy az egész falukutató irodalmat én éppen ebben az időszakban – 1945–47-ben – kezdtem el olvasni, és nem előtte. Valamit előtte is, Szabó Zoltánt, igen. És például ilyen dolgok is közrejátszottak, hogy ugye a kommunista párt – akármilyen nevetségesen hangzik is – a népi kultúrát támogatja. És ennek komoly jelentősége volt a számomra, mert ezt úgy fedeztem fel a magam számára, mint valami csodát. Valamikor ebben az időben lehetőségem nyílt, hogy a NÉKOSZ keretén belül kielégítsem a népi kultúra iránti érdeklődésemet, a népdaloktól kezdve egészen a szociográfiáig, amit a Teleki Pál Tudományos Intézetnek csináltam Kolossával együtt. Ez mind valahogyan beletartozott ebbe a koncepcióba. A többi, a kommunistává válás, az később jött. Vagy idővel jött. Tehát ebben az időszakban még nem is nagyon olvastam kommunista irodalmat. De amennyiben az elvek szembekerültek a georgizmussal és mindazzal a liberalizmussal, amit szívből vallottam, azok mind azon alapultak, hogy radikális pártra van szükség. Nem az ideológiája, nem a rendszere, hanem a kommunista párt radikalizmusa vagy látszólagos radikalizmusa, amit hangoztatott, az volt, ami megfogott. A leninizmus, ami a kommunista párt bolsevik vonalát jelentette, ez a könyörtelen, radikális, gyors felszámolása minden problémának, ez nagyon befért az én gondolataimba.

Ez a '47 eleji, tehát a Weissshaus utáni, a Kardossal való felelősségre vonás utáni helyzet nagyon frusztrált állapotot hozott létre. Hová tartozik az ember? Ma már nehéz felidézni például azt a szorongást, hogy félttem attól, hogy a faszizmus visszajöhet, hogy ez mennyire fontos tényező volt abban a döntésben, hogy belépjek. Én ezt a maszlagot bevettem. Hogy visszaállíthatják. Nem tudom pontosan, de letagadhatatlan, hogy annak ellenére, hogy gyanakodva néztem ezt az egész összeesküvést, mégis félttem a restaurációtól. Ha nem lett volna Weissshaus belekeverve az összeesküvésbe, akkor talán köny-

nyebben elhittem volna. De még így is nagyon gyanakodva néztem, ami történik. És ugye meggyőztem magam arról, hogy én a másik oldalhoz tartozom, akkor hát...

KI: A baloldalhoz.

BA: A baloldalhoz, a radikalizmushoz. Sok okból. Például '47 nyarán, amikor azt a munkásszociográfiát csináltam a Farkas Gépgyárban, akkor Márkus bevont a *Valóság* szerkesztésébe. Márkussal én ezekben az években, még '45–48-ban, nagyon szoros kapcsolatban voltam, ráadásul szomszédok is voltunk.

KI: Tudom, a Pasaréten.

BA: A Pasaréten. És rendszeresen, szinte minden másnap megjelentem nála. Nagyon sokat tanultam tőle. Azután a Kolossával való kapcsolatom, illetve közös munkám, hogy '47 nyarán ezekben a munkákban, szociográfiában, amit én végeztem, ebben az életformában nagyon jól éreztem magam. Sőt jól éreztem magam kommunistaként. Ennek ellenére a kollégiumban végig nagyon rossz volt a helyzetem. '47 nyarán volt egy felvételi tábor, ahol nagy vitába keveredtem Gyengével és az őt támogató vezetőséggel, akik abszolút katonai drillszerű terrorral, diktatórikus módon vezették a tábort, megfélemlítették a felvételizőket, puskával masíroztak, katonásdiztak mindennap. Ezt a tábort erre otthagytam. Otthagytam, és följöttem Pestre. Ez egyre jobban elszigetelt a kollégiumban, arról is szó volt, hogy elmegyek. De nem egyedül, mert Olasz Marci meg Liska Géza meg még egy másik kollégista, Kovács Jóska, négyen-öten ezek a régi anarchisták, kitarítottak mellettem. De nagyon elszigetelt csoportot jelentettünk a kollégiumban. Én akkor ezekkel ott a kollégiumon belül elkezdtem újabb szociográfiai munkákat készíteni. Ez is összetartott bennünket.

KI: Sövény is ott volt.

BA: Sövény is beletartozott ebbe a csoportba, bár ő volt a kapcsolat, aki azért Gyengéékkel is tárgyalt. Nem mintha szerette volna, de egy városból valók voltak, és a közvetítő szerepét játszotta, de úgy, hogy azért kitarított mellettem. Ekkor kezdtem el a kollégiumon belül a szociográfiai munkákat. Megszerveztem egy kultúrcsoportot is, jártunk vidékre. S ami lényegesebb, fölvettem a kapcsolatot a Tanonc ifjúsági mozgalommal, és azokkal szerveztem meg, hogy az egyetemisták és a tanoncok, illetve a NÉKOSZ és a Tanonc Ifjúsági Szövetség (TIOSZ) – nem tudom már pontosan, mi volt a neve ennek a szövetségnek – között kapcsolatot teremtsék, megszerveztem az együttes munkákat, szórakozásokat. Közben megismertem közülük egy lányt, akibe beleszerettem, aki az újpesti pamutban dolgozott... Ezek mind azt eredményezték, hogy az élet értelmesnek látszott. Azután, hogy beléptem, lehetőséget szereztem ezekre a tevékenységekre, amelyeket rendkívüli módon élveztem. Nagyon jó korszaka volt az életemnek. Nem tartott sokáig, de jó korszak volt.

Ekkor mentünk el a Kistextbe, ahová te is jöttél, de ez már később volt, '47 őszén. Ahol én három hónapig (te azt hiszem, nem voltál ott olyan sokáig) dolgoztam. Ami óriási élmény volt a számomra. Közben megismertem ezt az újpesti pamutot, nemcsak a leányzón keresztül, aki ott a Tanonc ifjúsági mozgalomnak volt a szervezője, hanem azon kívül is. Ennek keretén belül Hajnallal is többször elmentem a különböző textilgyárakba, ahol szociográfiát csináltam. Kérdeztem Hajnalt, hogy érdekelné-e őt is. És nagyon érdekelt. Úgyhogy mi többször is elmentünk...

KI: Hajnallal együtt?

BA: Hajnallal együtt ezekbe a gyárakba, és ami a legremekebb volt – én büszkélkedtem is, hogy segíték neki megismerni a mai textilgyárak helyzetét, és ő nagyon hálás

volt ezért, mert ő ilyesmiket nem tudott elintézni, mert tudod, milyen természete volt, hallatlanul szerény ember volt. És utána beültünk mindig egy kocsmába, és akkor Hajnallal beszélgettünk, illetve őt hallgattuk, mert mások is jöttek.

KI: Jaj de érdekes.

BA: Ez nagyon jó volt. Azokat az elméleteket, amelyeket ő tanított, amelyeket ismerünk az ipari forradalomról, a textilfonó gépeknek a kialakulásáról, ennek elmesélése közben ezt a kialakult koncepcióját folytatta tovább. Nagy élmény volt, úgyhogy nekem furcsa módon akkor Hajnal élő valósággá vált. Épp akkor, amikor én ebben a furcsa helyzetben voltam, hogy az egyik oldalról félre voltam téve, a másik oldalról nézve pedig élveztem ezt a munkásmozgalmi kommunista tevékenységet.

KI: Nagyon érdekes.

BA: Ez valamikor '47 tavaszán, '47 nyarán volt. Említettem a *Valóságot* is.

KI: Említetted, de nem tudom, mit csináltál ott.

BA: A *Valóság*ba Márkus vont be, és ott volt a *Valóságnak* egy konferenciája, vagy nem is konferencia volt, hanem szemináriumféléje. Ott tartottam szemináriumot a munkás-szociográfiáról. Egyrészt, hogy mi volt eddig Magyarországon, és hogy én mit csináltam. Ebben a tevékenységben otthon éreztem magam. Ez is jó korszak volt.

KI: És aztán mi történt?

BA: Mi történt? Ahogy ez még sokszor történt az életemben – folytonosan hol le, hol föl. Most '48-ra kellene áttérnem. '48-ban volt az, hogy a Közgázon elkezdtem szemináriumot vezetni úgy, hogy Márkus odavitt engem is.

KI: Ez '48 őszén volt, itt óriási kihagyások vannak.

BA: Igen, ezt nem tudom.

KI: Akkor én mondom.

BA: Te mondd, mondd!

KI: Nem olyan fontos, hogy én mondjam, mert én már saját magamat meguntam.

BA: Hát még én hogy unlak. No mondd!

KI: Szóval Weissshaus. Ez volt karácsonykor. Nem laktam otthon egy darabig. Ezt fontos volt felidézni, mert az ember az ilyen dolgokról azért feledkezik el, mert nem kellemes arra visszaemlékezni, hogy már akkor tudta, hogy baj van. Később viszont úgy tett, mintha korábban nem tudta volna. De később annak a hatására, hogy letartóztatták Kiss Sándort és Weissshaus Aladárt, és benne volt az újságban, hogy ez összeesküvés. Én valamikor '47 elején megkerestem Vidos Tibort. Ez lehetett januárban vagy februárban. Mert egy embert megkeresni mindig időbe telik. Vidos Tibor jelenleg az SZDSZ-nek egy fontos embere, szóvivője.

BA: Vidos, a fia?

KI: Ezt nem tudtam.

BA: Hát Vidos, az apa, ő meghalt.

KI: Ezt nem tudtam. Na, Vidos rendkívül intelligens, okos, intellektuális valaki volt, és fanatikus kommunista. És azt gondoltam, hogy ezt a dolgot, Kiss Sándort és Weissshaus nem lehet csak úgy hagyni. Akkor megkerestem, és elbeszélgettem vele. Szomorúan kell bevallanom, hogy a beszélgetés meghatározó volt. Mert mindenesetre megmondtam neki, hogy ugye az egyértelmű, hogy ezek semmiféle összeesküvésben nem vettek részt a népi demokratikus – mert már akkor úgy hívták, hogy népi demokratikus –, mindegy, a demokrácia ellen. Hogy ez hazugság. Becstelen gazemberség, és hogy mit mond ő erről? Egy nő is ott volt vele.

BA: A felesége.

KI: Igen. Elfelejtettem a nőnek a nevét. Ő előadta, hogy Bécs 1934. Amikor a felkelés volt. És a felkelésben részt vettek a kommunisták, a szocdemek és a trockisták. És a felkelést természetesen leverték. És akkor a trockisták mindenek kívül rekedtek. A felkelést leverték, és utána jött a vákuum. A kommunistáknak nem volt vákuum, nekik ott volt a Szovjetunió, az Internacionálé és az egész világ, ami kommunista volt. No de a trockisták számára csak a szörnyű elveszettségi élmény maradt. Még sok ilyen dolgot mondott. Max Weber könyvét idézte, ha jól emlékszem, az volt a könyv címe, hogy *A 901-es nemzedék*. Tehát akik 1901-ben születtek. De mindegy, hogy az a könyv miről szólt. Szóval arra figyelmeztetett, hogy ha én ilyen gondokkal vagyok tele, hogy Weissshaus meg Kiss Sándor, akkor tulajdonképpen nem is az lesz, hogy kivégeznek vagy becsuknak, hanem akkor jön a teljes izoláció, az izolációnak olyan foka, amit nem lehet elviselni. Sajnos nagyon hatott rám. Nagyon hatott rám. Végeredményben nem attól ijedtem meg, hogy le fognak tartóztatni, hanem attól a víziótól, hogy az ember egyedül van egy üres térben. De akkor azért még nem léptem be. Ez január-februárban lehetett. Inkább februárban, mert mondom, időbe telik, míg az ember megtalál valakit, hogy valakivel összejöjjön. De attól kezdve éreztem ezt az üres teret. Ez szimplifikáló magyarázat. Hogy a rám váró üres tér miatt léptem be, ez szimplifikáló magyarázat, de úgy döntöttem, hogy...

BA: No de hogy érezted azt, hogy inkább ide tartozz, mint oda, és muszáj választanod?

KI: Hát ez az, mert akkor nem volt mit kezdeni. Nagy Ferenc, Tildy, mindaz, ami a másik oldalt jelentette, nekem tökéletesen idegen volt. Szóval világossá vált, hogy emberi kapcsolatokra nem találok az úgynevezett jobboldalon. Mert végül is akkor már úgy volt, hogy mindenki jobboldali, aki nem kommunista vagy kommunistabarát. És úgy gondoltam, hogy nekem abban a körben semmi keresnivalóm nincs.

BA: Ezt azért kérdezem, mert ugyanaz a helyzet volt számomra, mint számodra. Mert én, ugye, hamarabb, mindjárt '45-ben a parasztpártba léptem be, és ott a baloldalhoz tartoztam. Szóval nagyon nem kellett választanom, mert mindaz, ami régi, ami a jobboldalhoz tartozik, az ilyen hisztérikus félelemmel töltött el.

KI: Ugyanaz fordult elő velem is, amit te mondasz.

BA: Igen, de a kisgazdapárton belül volt mégis egy baloldal? Volt ezekkel az emberekkel kapcsolatod? Te ott jobban és emberileg is közelebből tudtad, hogy ki az a Kiss Sándor...

KI: Hát Kiss Sándort azt tudtam, hogy kicsoda, és ő nagyon rokonszenves volt. De más kapcsolatok, amelyek nem is voltak kapcsolatok, csak futó ismeretségek, hát nem, azt nem tudtam. Figyelj, '46 őszén, ugyanakkor, amikor Weissshausnál voltam, megkeresett Kristó Nagy István.

BA: Igen, ezt akartam is kérdezni.

KI: Megkeresett engem Kristó Nagy István, aki egyébként gazember volt, hát az nyilvánvaló. De akkor én ezt nem tudtam. Volt neki egy jóképű felesége. Meglátogattam. Cseréltünk irodalmat, én Trockijt adtam neki, merthogy antikváriumban találtam, és más ehhez hasonló dolgokat. Ő a *Válasz* bekötött évfolyamait adta nekem. A feleség buta volt, de szóke. Mindenesetre felszólított, hogy vegyek részt a Független Ifjúság nevű szervezetben, amelyben ő is benne volt mint fontos ember, nem tudom, miért. És végül is én elfogadtam ezt az ajánlatot. Az ajánlatnak a politikai hátteréről semmiféle fogalmam

nem volt. S most sincs kedvem erről gondolkozni. A lényeg az, hogy megírtam a Független Ifjúság programját. Ez jelent meg *Parasztságunk útja* címen, Máté Áron álnéven. Már többször különböző interjúkban elmondtam, hogy nem tudom, miért választottam álnevet. Mert ez olyan szervezetnek lett volna a programnyilatkozata, amellyel én nem éreztem közösséget. Tehát azért választottam álnevet, mert ugyan azt írtam, amit gondoltam, és semmiféle öncenzúrát nem gyakoroltam, gondoltam, ez az ő programjuk lesz majd. És akkor én ezt nem vállalom, mert nem tudom, hogy ők mit akarnak. Na most, mivel én lettem volna ezek szerint a Független Ifjúság ideológusa, ami nem lettem, csak lettem volna, ezért meghívtak az országos konferenciájukra. Azon részt is vettem. B. Rác István volt az elnök, és rengeteg vidéki küldött volt ott. Mondhatom neked, hogy ezen a konferencián a butaság volt az uralkodó. Nem az antikommunizmus, nem a fasizmus, nem a reakció – a butaság. És én itt ezt megértettem, ez élmény volt a kisgazdapártban. Utána, mikor vége volt a konferenciának, elküldtem a kilépési nyilatkozatomat. Mert olyan volt, mintha perzsák lettek volna, és perzsa nyelven beszéltek volna. De azért értettem, amit mondtak, csak mégse volt semmiféle értelme. És végeredményben Vidos arra figyelmeztetett, hogy ebben a társaságban én úgysem tudok megenni, és másik társaságban is csak akkor tudom megtalálni a helyem, ha egy kicsit, nem is kicsit, hanem nagyon alkalmazkodom.

BA: De miért volt olyan fontos valahová tartozni?

KI: Hát igen. Nem kellett volna sehova sem tartozni.

BA: Ezt aztán jól megcsináltuk.

KI: Hát igen, de...

BA: Volt valamilyen igény? És ezt azért kérdezem, mert nekem is fontos volt, azért érdekelt, hogy benned ez hogy ment végbe.

KI: Az a helyzet, hogy akkor sem volt fontos, hogy valahová tartozzam. Mert a legjobban egyedül szeretek lenni. Legjobban azt szeretem, hogy ülök egy fotelban, és olvasok egy könyvet.

BA: De most így élsz?

KI: Nem, akkor is így volt. Inkább csak képzeltem, hogy milyen rossz lesz, ha senki sem áll velem szóba. Én úgy szeretem, ha senki sem áll velem szóba, nekem az a rossz, ha mindenki szóba akar állni velem.

BA: De ez most így van.

KI: Nem, már akkor is így volt.

BA: Tudod, mire emlékszem? Hogy mi 1946. május elsején jövünk vissza a felvonulás után.

KI: Egyáltalában elmentünk felvonulni?

BA: 1946. május elseje volt.

KI: Miért mentünk el? Amilyen hülyék voltunk, miért kellett elmenni? Na jó, rendszerben van.

BA: Jöttünk vissza, és Mr. Keményből, ugye, csak úgy áradt a boldogság.

KI: Hogy mi ezen részt vettünk.

BA: Hogy részt vettünk, hogy milyen jó dolog a tömeggel együtt lenni. Én osztottam a véleményedet, hogy ez eufória volt. De ez fontos dolog, és nem akarom megkerülni, ez egyrészt azt jelenti, hogy részt veszel tevékenyen az ország építésében, tehát hogy beletartozol abba a közösségbe.

KI: Bocsáss meg, az ablaknál nem erről volt szó, az ablaknál azt élveztem, hogy ki tudom javítani.

BA: Várj. Ebben is az volt, hogy együtt vagyunk, összetartozunk, nem vagyunk egyedül. Ezért merült föl az egész bennem.

KI: De az a vicc, figyelj ide, hogy ez az egész dolog hamis volt, az én életemben végeredményben katasztrofális jelentőségű volt. Azért volt hamis, mert jól emlékszem, hogy egyszer te meg én – vannak ilyen véletlenek, a sok közös élmény – elmentünk egy helyre, ahol leginkább gyórfüsták voltak, de MADISZ-osok is. És együtt voltunk, nem tudom, miért mentünk oda, valamiért odamentünk, és akkor ezek énekeltek. De nem ezeket a szép régi dalokat. Azt is énekelték, a szép régieket, de főleg ilyeneket, hogy *Hej, te bunkócska, te drága*. És olyan lelkesen énekelték, eksztázisban. És akkor egymásra néztünk, és abban benne volt az, hogy ezek meg vannak örülve. És ezek után hogy léptünk be? Ezek után? Mert ugye ez a „bunkócska”, ez a baromság volt a veleje az egésznek. Ami persze az ő életükben is hazugság volt, nem is voltak olyan lelkesek, nem is voltak eksztázisban. Eljátszották saját maguknak a lelkesedést, mert egyáltalában nem lelkesedtek semmiért. Ez nyilvánvaló karrierizmus volt a résztvevők részéről. De nem akarom őket bántani, nincs értelme. Azt akarom mondani, hogy hogyan tudtunk ezek után belépni egy „bunkócska” szervezetbe.

BA: Először még visszatérek arra az előzőre, a május elsejei útra, én nagyon fontosnak tartom, mert olyan lelkesek voltunk.

KI: Én viszont elfelejtettem. Nem ok nélkül, nem ok nélkül.

BA: Azért van egy óriási különbség. A május elsejei tömegfelvonulásban, bármilyen tömegben, nyugodtan lehet az ember egyedül. Miközben az az illúziója, hogy együtt van a tömeggel. Én ezért szeretek nagyvárosban lakni. Beülök egy kávéházba, nézem őket, és megvan az az illúzióm, hogy emberek közt vagyok. Pedig nem vagyok együtt velük, mert csak nézegetem őket. De akkor, amikor elmentünk oda, arra a nem tudom, milyen helyre, amit említesz, el tudom képzelni, akkor ott részt kellett volna venni.

KI: De nem vettünk részt.

BA: Nem vettünk részt, de ott már részt kellett volna venni.

KI: Becsaptuk magunkat.

BA: Hát persze. De a nagy tömegben, ott nagyon jól el lehet lenni.

KI: Kis tömegben is.

BA: Kis tömegben nem lehet.

KI: Nagyon jól emlékszem, na várjál, volt aztán a NÉKOSZ Honismereti Mozgalom. Akkor már párttag voltam.

BA: Igen, ez '48-ban volt.

KI: '48 nyarán. Ebbe úgy kerültem bele, mint Pilátus a krédóba, de ez most mindegy. Szóval én ott szemináriumvezető, alfőnök voltam. Márkussal csináltam a Honismereti Mozgalmat. Semmi értelme nem volt az egésznek, hülyeség volt. Szóval ott voltam a Honismereti Mozgalomban, és rám jutott a mozgalom résztvevőinek egy része, és azokkal együtt csináltam szociográfiát Faddon, Tolna megyében.

BA: Ez '48 őszén volt?

KI: '48 nyarán. Ehhez nekem van érzékem. Szóval mihelyt ilyen falusi vagy üzemi vagy bármilyen helyen vagyok, akkor én feltalálom magam. De mindegy, ez nem olyan nagyon fontos, mert úgylis csak rövid ideig tartott a falukutatás...

Zárójegyzet

Itt abbamaradt a párbeszéd. De az a két húsz-egynéhány éves fiatalember, akik voltunk, azokban a rendkívül felbolygatott időkben folytatta a kiútkeresést. Egyszerre végeztük el a bölcsészkar s lettünk tanársegédek, egymás után zártak ki bennünket a pártból, és menesztettek az egyetemről. Pistát büntetésből degradálták, míg énbelőlem gyári munkást csinált a rendszer. A heti rendszeres találkozásokat mégis sikerült fenntartanunk, így épültek közös nevezőre nézeteink.

1956-ban együtt vettünk részt a Forradalmi Értelmisségi Bizottságban, ezért – valamint a bukás utáni tevékenységünkért – engem hat hónapra letartóztattak, míg Pistát négyévi börtönbüntetésre ítélték (Kardos László és társai perében). Pista kiszabadulása után újra rendszeresen találkoztunk, és – gyakran Kolossa Tiborral és Szabó Miklóssal kibővülve – folytattuk elméleti vitáinkat. Pistának kerülő utakon (Széchényi Könyvtár, Statisztikai Hivatal) sikerült visszatérnie a szociológiai kutatásokhoz – bár a gazdasági vezetők helyzetéről szóló, valamint a szegénységkutatás a pártközpont széfjében végezte. Eközben én megszereztem az építészdiplomát, és ez az új szakma lett a hivatásom (KÖZTI).

Barátságunk nem sínylette meg azt sem, hogy 1968-ban kimenekültem az országból, s végül is az Egyesült Államokban kötöttem ki – ezt a több száz levél, valamint személyes találkozásaink tanúsítják, amelyek különösen Pista 1977-es kijövele után egyre sűrűsödtek. Párizsban Pista folytatta szociológiai munkásságát (École des Hautes Études en Sciences Sociales), a Szabad Európa Rádió munkatársaként pedig folyamatosan kinyilvánította politikai állásfoglalását.

1990-ben visszahívták Budapestre – a főpolgármester legfőbb tanácsadója és a Szociológiai Kutatóintézet igazgatója lett. Végre újra lehetővé vált számára empirikus szociológiai kutatásainak folytatása (cigánykérdés). Egymás után jelentek meg a könyvei, s így nyerte el azt a szakmai és társadalmi megbecsülést, amelyet régóta kiérdemelt. Nyugdíjbamenetelem után Párizsba költöztem, és hol Párizsban, hol Budapesten rendszeresen találkoztunk. Zaklatott életébe 2008 áprilisában végleg belefáradt – halálos ágya mellett ülve búcsúztam el tőle.

Batár Attila

FIGYELŐ

„VELÜNK MI LESZ?”

*Csaplár Vilmos: Hitler lánya. Regény
Kalligram, Pozsony, 2009. 287 oldal, 2990 Ft*

A rendszerváltás előtti történelmi tárgyú regények izgalmas paradoxona abból a kettősségből táplálkozhatott, hogy ha a történelem önmagában nem fedné le teljesen az írói mondanivalót, akkor a jelen mindig készségesen kínálja majd magát az értelmezés meghosszabbításaként, hogy ami az anyag sajtásertéséből nem következik, az következhet, sőt tükröződhet a jelen vagy közelmúlt eseményeinek láncolatából. Ennek a kettős játéknak persze ma sem tűnt el minden esélye, hiszen hol parodisztikusan, hol parabolikusan minden múlt a jelen örökidejűségéből táplálkozik, az nyitja meg értelmének ajtaját, ám a történelmi igazságok meztelenre vetkőzve, pőrén sokkal kevesebb izgalmat nyújtanak, mint a lengén öltözött női test, amin mindig akad valami takargatni-, rejtjenivaló. Lassan itt-ott azért felsejlik, hogy a múlt tényei önmagukban is elég izgalmasak (Spiró, Závada, Márton László újabb regényei), nem szükséges örökre a jelenbe kikacsintani ahhoz, hogy más vagy több jelentést tulajdonítsunk nekik, mint amit tartalmaznak.

Aki történelmi regényeket ír, valamiként a múltba vágynak, annak valamilyen aspektusa ellenállhatatlanul csábítja vagy felháborítja, nem tud vele megbékélni, vagy legalább egy kézre vágynak, amit az idők mélyén megragadhat, és amit a jelen barátságosnak érzett világába vezethet. Egy arra érdemes, valós vagy valótlán sorsot választ a többmilliónyi, létezésüket néma szájjal kitátogó időtlenből. Lehetőséget ad és kap, hogy úgy képzelje a dolgok lehetségesét, mintha a lebukó múlt idő köré, amit egy pillanatra felhozott a mélyből, máris a jelen vízgyűrűi sokasodnának. A múlt nagyobb darabja azonban kínzó és gyűlöletes önismeret, aminek lehetőségét legalábbis felismerni véli magában, olyan gyötrelmesen szemrevételezhető emberi dolgok sokasága, amit érteni és értelmezni szeretne, azért újra eleven testeket gyűr köréjük, játszik az árnyakkal, ame-

lyeknek hiánya pedig aligha fájhat számára. Különösen így van ez Csaplár Vilmos legújabb regényében, ahol nem akad olyan fontosabb szereplő, akinek a kezét jószívvel megragadhatná a szerző, ahol mindent és mindenkit belepelt a kor sötétségének emberileg nehezen feldolgozható gonoszsága, megbénít az értelmezhetetlen, többnyire hiteles sorsok önmagukba rekedtsége.

„*Kár lenne a törvényeinket bemocskolni azzal, hogy rájuk alkalmazzuk őket...* – mondja a regény elején Szarvas Árpád ügyész Bagi nyomozónak, aki a hírhedt Pipás Pista-sorozatgyilkosság után kutat a Szeged környéki tanyavilágban – *Ezek nem is emberek.*” (43.) Talán a legsúlyosabb ítélet, ami emberi lényekről elhangozhat, hiszen még a legszükségesebb bűncselekmények elkövetőit is az ítélet által visszafogadja magába a társadalom, nem helyezi törvényen kívül őket. MÓRICZ BARBÁROK című elbeszélésében hallhatunk hasonló megállapítást a novella végén. Csakhogy itt, Csaplár Vilmos regényében, mintha majd minden szereplőre ez vonatkozna. Ezek az emberek mind törvényen kívül rekednek, vagy a maguk akaratából, vagy a fennálló világrend következtében nem érvényesek többé rájuk a polgári törvénykönyv paragrafusai. S így arra kényszerülnek, hogy másféle, embertelenebb törvényszerűségek szerint boldoguljanak.

Az írói ábrázolás ebben a műben jól érezhetően szegregál. Elszigeteli egymástól és az „érintetlen” társadalomtól a mégoly közelinek tűnő szereplőket és eseményeket. Véletlenszerűen ütköztet egymással teljesen idegen figurákat, anélkül, hogy igazából kapcsolatba kerülnének, hiszen ezek a sorsok, jellemek megnyilvánulni, kibontakozni teljességgel képtelenek. Így kerül egymás mellé a regény elején Lóránt Mihály és Pipás Pista (igazibb nevén Földi Piroska), Hitler és a müncheni Tölkfözelék kifőzde konyhalánya, Fanni. Mert azon túl, hogy gyermekük lesz a két férfitől, semmi nem köti össze őket, még kommunikálni sem képesek. De így ülhet egymással szemben az Endlősungot fennen hirdető és gyakorló hatalom képviselője és a zsidótanács alelnöke, hogy a több százezer halálos áldozat ellenében néhány száz emberi élet megmentésé-

ről tárgyaljanak. Hogy a Horthy-korszak leghíresebb gyilkosának figurája miért fontos Csaplár számára, az nagy nyomatékkel és a regény szélesebb áramában is jól indokoltan világos és követhető az olvasó számára. Hitlernél már kissé elbizonytalanodik, felvázolható-e néhány oldalon a világtörténelem legdémonibb, egyik legprimitívebb figurája. És szükség van-e rá egyáltalán, nem csak a hangzatos cím és az eladhatóság vágya szorított neki helyet a regényben? Mint kezdő népvézért láthatjuk, a müncheni kocsmák gyakorlatozó, ügyetlen, öngerjesztő szónokát, aki, mikor „észrevette, hogy hallgatósága elképedten ül... ő maga is elképedt”. (24.) Hosszabb elemzés tárgya lehetne, mennyire felel meg a valós történelmi igazságnak ez a Hitler-kép, amit itt Csaplár felvázol. Talán a legfontosabb mozzanat, amivel a regényben hat, az ostora, amivel a magyar lányt egyszerre megfélemlíti, és engedelmes nősténnyé teszi. A „*vérszomjas tirádák*”, amiket eközben mond, inkább a világról, az emberiségről adnak lesújtó képet. „*Valahogy mégse tartotta senki bolondnak. Illetve annak tartotta, de olyan bolondnak, akinek a rögeszméjében van valami.*” (25.) Meglehetősen mechanikus szerkezet ez a Hitler (ennek ellenére, sőt talán épp ezért van miről eltöprengeni a figurája kapcsán), ahogy a regény másik fő gonosza, Pipás Pista is az. Megtudhatjuk róla, hogy apja kegyetlenkedése miatt öccse, az „*első számú Éliás*” felakasztotta magát. Ezután indul országos útjára, szűli Lóránt Mihálynak a második Éliást, majd férfiruhába bújva huszonkét esetben segíti túlvilágra, akasztja fel a családja szeme láttára a gyerekeivel, asszonyaival zsarnokian bánó férfiakat.

Éles váltásokkal, szinte a filmművészet vágástechnikáját alkalmazva jutunk az egyik helyszínről a másikra. A müncheni sörözők után a magyar Alföldre, Börös Imre akasztásos kivégzéséhez, majd a következő lehetőséges áldozat, Orsoják gazda tanyájának környékére. Hideglelősek ezek a snittek. Csaplár a móríci parasztnovellákat követve nem magyaráz, nem pszichologizál, csak tárgyiasan ábrázol. Ezért is érezhetjük ördögien mechanikusnak a figurákat. Cselekvőgépek, akik precízen működtetik az ördögöt, de szinte teljesen átláthatatlanok. Emberi aggyal legalábbis nehéz kutatni titkukat, holott az író ad némi támpontot: Pipás Pista a gyerekekhez értő, velük nagy pedagógiai érzékkel rendelkező, a Waldorf-módszert előszeretettel alkalmazó pótyanya. (Vályogból készült játék ház

építése közben folyik a számtani, esztétikai stb. oktatás.) Így lehetséges, hogy az árván maradt Orsoják Tóni új családjában majd a Kujeda Éliás nevet veszi fel, s így ő lesz a harmadik számú gyermek e néven a regényben. Hozzákapcsolódik majd girbegurba kanyarokkal Fanni Hitlertől született lányának, Jolánának a sorsa is. A Münchenben megesett lány Liptóluzsnára menekül, de csak hogy emlékezetbe idézze halott anyja, a szintén szépséges, „*árja-szóke*” Trestyán Zsuzsanna intelmét, Almáson Rucknerékat keresse, ha valaha nehézsége támad az életben. Kiderül, hogy Fanni a félholtként ott partra vetődött anyja és a zsidó boltos, Ruckner Pál szerelméből született, tehát valójában Hitler magyar szerelme félig zsidó, s az öreg Ruckner egyetlen gyermekeként fogadja, majd azonnal nevére is írta a várandós leányt.

Míg a regény első része a húszas években, a harmincas évek elején, a második rész 1944. március 19-én és az azt követő évben játszódik. „*Bizonyos napokon a tettek amnyira fölgyorsulnak, hogy a szavak még összevissza gondolatok formájában is képtelenek utolérni őket. (Gondolatok tettek általi megszállása.)*” (114.) Jolánka, anyja öngyilkossága után (a Lánchídról ugrik a Dunába, becsapván érezve magát, hogy felnőttként, a legrosszabb éraban íratta nevére zsidó apja, s így a német megszállás után teljesen reménytelennek érzi helyzetét Hitler egykori szeretője) nagyapjához indul, szintén a legrosszabb pillanatban. „*A hajóúton Almás felé többször kihajolt a korláton, látni vélte anyját a hullámok közt. Mintha úszna. Kísérte a hajót, mert rajta utazott a lánya.*” (136.) A parasztkok a nagyapja iránt érdeklődőt egyből a gettóba viszik, ahol már az öreg Ruckner is időzik a kisváros egyéb zsidó származású lakosainak társaságában, éppen az Auschwitzba való elhurcolásra várakozva. Kujeda Éliás, a hajdani Orsoják Tóni, mint csendőr tizedes itt teljesít szolgálatot. Feltűnő volt már eddig is, hogy a regény legfontosabb három szereplője egyáltalán nem az, aki. Pipás Pista mintha egymásba bújtatott Matrjonka-babák sorozata lenne (volt Földi Viktor, Földi Viktória, Földi Piroska, Rieger Pál, Rieger Pálné, Lóránt Mihályné), Kucor Fanni pedig Ruckner Fannivá, míg Orsoják Tóni Kujeda Éliássá lesz, de hogy a metamorfózisokat fokozzuk, Orsoják Rozálból tanyasi kutya, Rozál lesz.

S hogy a regény sem az, aminek eddig mutatta magát, az a második, az első résznél is feszesebb, apró jelenetekből összeálló fejezetében

derül ki. Az első szál Ruckner Joli és Kujeda Éliás véletlen kényszerűségből összefonódott közös sorsa lesz. Kujeda a maga számára is értelmetlenül megmenti a táncosnőnek készülő Jolánkát, mély árokba löki az állomásra tartó menetből, hogy aztán rabszolganőjévé és mentőtanújává tegye, a közeledő hatalomváltáskor jól jön neki a rejtegetett zsidó lány. A másik, ebbe a mechanikus, szótlán, egymás melletti hallgatásba beleszövődő szál a magyarországi zsidótanács és annak képviselője, a vitatott történelmi szerepet játszó Kasztner Rezső alkudozása Hitler személyes képviselőivel, Eichmannal és Becherrel a magyar zsidóság százezreinek életéért. Mellékszál a zsidó származású fiatalok vakmerő ellenállásának szerveződése, különböző akciója, amelynek célja, hogy sorstársaikat ráébresszék, mi is vár rájuk az ekkor már bizonyos körökben ismertté vált Auschwitz-jelentés értelmében. „*És mi a kiválasztó elv? – érdeklődik Kasztnernál az egyik fiatal. – A pénz? A kapcsolatok? Hogy ki mennyire fontos? Nekünk se vagyonunk nincs, se nem vagyunk rabbik, művészek, tudósok. Veliünk mi lesz?*” (152.) Kasztner Rezső, a regény legösszetettebb, legizgalmasabb figurája, tényleg úgy viselkedik, mintha a Pokol diplomatája volna, mindig, mindenkinek megvan a maga felelete. Egyfelől: „*Noét se hibáztatja senki, hogy hol hagyta a többi galambot, oroszánt, nyulat.*” (130.) Másrészt pontosan tudja, hogy miféle morális felelősség (bűn?) nyomja a vállát. „*Meg fogtok gyűlölni... Ha valaki megmenekül, akkor is gyűlölni fog, mert biztos lesz egy családtagja vagy barátja, aki elpusztul, aki helyett miattam más menekül meg.*” (138.)

Tudjuk, Kasztner akciója sikeresen végződött, néhány száz módosabb, jelentékenyebb személyt sikerült Svájcba menekítenie, őt azonban Izraelben perbe fogták, majd a felmentő ítélet után orgyilkosok agyonlőtték, ahogy többször is megálmodta ezt a regény lapjain. Így záródik a regény második fejezete.

Mindeddig kitűnően bonyolított, ravaszul összeszótt, egy helyt fondorlatos párbeszédekben, máshol móríczos szűkszavúságában lenyűgöző mindaz, amit Csaplár megteremtett. Az 1945 előtti Magyarország társadalmi és politikai nyomorúságának mesterien összesűrített, művésziileg is nagyjából hiteles története. (Csak néhol rontja ezt az összképet némi meggondolatlan írói léhaság, mindjárt a regény elején talán kicsit sok, amit Lóránt Mihály Leninről,

Sztálinról a fiának összezagylál.) Míg egyik oldalon a zárt és kikutatathatlan gonoszság, a másik oldalon pazar a lehetséges gondolatok, cselekedetek párbeszéddé lett logikája. Fojtó és káprázató ez a történelmi anyag, mintha a MACBETH párbeszédeit hallanánk az *elvetemültek* és a *menihetetlenek* fogvacogtató testközelségében: „*De ettől a perctől / Semmi értelme nincs a földi létnek: / Szemét minden, halott a becsület, / Lefejtve az élet bora...*” (Szabó Lőrinc fordítása) – ez jár szüntelen az olvasó fejében.

A harmadik rész, amely 1956-ban, majd az ezután következő években játszódik, már csak Jolánka és Kujeda Éliás végleg különvált sorsát követi tovább. Nem csak kritikusként, emberileg is nehéz megérteni, hogy Csaplár, akinek legutóbbi könyve ezt a kort megjelenítő szóra-koztatóan parodisztikus regény volt (AZ IGAZSÁGOS KÁDÁR JÁNOS), most hogyan veszíti el a fonalat, és zilálja szét mindazt, amit eddig bámulatos fegyelemmel és stíláriss visszafogottsággal megteremtett. Mert ebben a részben szinte minden hiteltelen. Itt minden figurával és minden figurának minden mozdulatával és minden papírra rögzített mondatával baj van. Már a forradalom leírásának bevezetője is kétséges. „*Budapesten ezerkilencszázötvenhat október huszonharmadikán hisztéria lett úrrá az embereken, mindenki azt akarta csinálni, amit a másik.*” (219.) Kujeda falábbal gyorsan Pestre utazik, és már a körúton a felkelők egyik parancsnoka lesz, érkezése után néhány pillanattal a tüntetők ellen vonuló tankokat semlegesíti. „*Szaglászott, nagyokat szíppantott, érezte, hogy a közelben benzinnel kell lennie.*” (223.) Talál is több hordóval az egyik pincében, és uzsonnás zacskóját beáldozva, az érkező tankok alá gyűjt. Becsülettel végigverekszik a nehéz napokat, majd egyik bajtársa invitálására egy határszéli kis faluban húzza meg magát. Kínos, amit az elbeszélőtől itt, az ötvenhatos események utáni idősokról szólva olvasunk. „*Nagyon »hazafiak« lettek például a homoszexuálisok, mivel a hajlamukat börtönnel büntette a jog... így aztán bele kellett szokniuk az ügynöki tevékenységbe.*” (243.) A kis faluban, talán a Fertő-tó szélén, ahol hő-sünk vendéglátósként dolgozik, csak rokonok élnek, és titokban azzal foglalkoznak, hogy a menekülőket jó pénzért átjuttassák Ausztriába. Az egész olyan valószínűtlen, hogy paródiára gyanakodnánk, az egyes jelenetek kimódoltsága még a hollywoodi filmekhez szokott nézők türelmét is igénybe veszi. Néhány helyen arra

gondolunk, hogy a magyarországi állapotokkal most ismerkedő grönlandi őslakosságnak magyarázza az író a Kádár-féle rezsim rejtelmeit. „Ellenforradalom volt az események hivatalos elnevezése. Ha valaki nyilvánosan forradalomként emlegette, könnyen börtönbe csukhatták, de az emberek többsége gyakorlatképpen magánbeszélgetésben is ellenforradalmat mondott.” (252.) „A szocialista állami oktatásban dolgozóknak az imádkozás tilos volt.” (246.) A valószínűtlenségek és a valótlanságok olyan szinten kezdik ki a regény eme harmadának epikus világát, hogy ez már meghaladja a méltó elemzés kereteit. Valahogy úgy, mint a faluba ügynökként küldött egykori auschwitzbeli rab, majd ávós kísérletező orvos – és ebben, a regény ábrázolta események szerint, Mengele méltó társa – elmélkedik Kujedák Éliásnak: „Az ember nem kettő, hanem három szinten gondolkodik. Van a nyelvi szint és a képi szint, a fejben, az agyban. És van a zsigeri szint, melynek a has a központja.” (270.) A regény utolsó részétől „zsigeri szinten” támad rosszkedve az olvasónak. Amikor a regény végén Kujeda – érthetetlen okokból – a túlvilágra hipnotizálja magát, mindenesetre megkönnyebbül a kritikus.

És sajnálja, hogy egyik kortársa már megint elmulasztott egy nagyon ígéretes lehetőséget.

Sántha József

A KISEBBSÉGTÖRTÉNET REVÍZIÓJA

Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 508 oldal, 4000 Ft*

Az első átfogó igényű, modern magyar kisebbségtörténet túlzás nélkül mondhatni: „nagy formátumú” munka, több értelemben is. Nem csak, mert negyedíves kemény táblái közé zárva jó félezer oldalon követi nyomon a „hosszú XX. század” kisebbségi magyar sorsfordulóit, archív képekkel, időrendi összefoglalókkal, forrásszemelvényekkel és térképekkel gazdagon illusztrálva. Nem is csak azért, mert benne az 1918

utáni impériumváltásoktól a jelenig 6 korszakon, 69 fejezeten át 27 szerző összegzi tárgyi tudása legjavát, melyet a kötet végén gonddal összeállított bibliográfia, demográfiai adat- és térképtár egészít ki. Ám éppannyira „nagy formátumú” ez a méltatlanul kevés figyelmet kapott kézikönyv azért is, mert elsőként próbál magas szakmai igényvel és több-kevesebb következetességgel radikális szemléletváltást érvényre juttatni, nemzeti és kisebbségi önismeretünk revízióját szorgalmazva.

Miben is áll ez? Íme, egy szándéknyilatkozattal felérő passzus a szerkesztői előszó végéről: „A magyar kisebbségek magyar historiográfiáját alapvetően meghatározta a kétségkívül súlyos politikai, gazdasági és jogi sérelmek számbavétele, dokumentálása s az erre reagáló beszédmód. Ebben a könyvben a sérelemtörténeti beszédmód helyett a túlélési és érdekérvényesítő stratégiák kerültek előtérbe, hiszen a 20. század folyamán jórészt ezek szervezték újra a kisebbségi társadalmakat. Mindez azonban nem jelenti, hogy a kisebbségtörténet az identitáspolitika eszközeként a közösségépítő beszédmódra szeretnénk leegyszerűsíteni. Ez ugyanis a megmaradás akarásából kiindulva magukat a történelmi folyamatokat, jelenségeket, életpályákat is kizárólag aszerint értékeli, osztályozza, hogy azok mennyiben szolgálgják a közösségépítés céljait. A kötet szerzőinek, szerkesztőinek valóságértelmezése és optikája a közép-európai összehasonlító társadalom- és nacionalizmustörténet látószögét tekintette elsődlegesnek. Hogy ebben miként tettük meg az első lépéseket, ítélje meg az olvasó.”

Az olvasó persze – és ez alól a szemleíró sem kivétel – nem feltétlenül „ítélni” vesz kezébe egy ilyen könyvet, sokkal inkább mert böngészni vágyik benne, elmerülni az archív képek és források részleteiben, hogy ezzel is pótolja szükségképp hiányos ismereteit a múlttól. A XX. századi kisebbségtörténet – és korántsem csak a magyar! – ezerszálú, szövevényes téma, amely méltóképp prezentálva megannyi izgalmas felfedezést kínálhat mind a hiteles múltélményre vágyóknak, mind a reflexív közelítésű olvasóknak. Mellesleg ez az a tárgy, amihez legalábbis a családtörténetek s a populáris közterek szintjén „mindenki ért”, holott valójában nem érthet eléggé senki, hiszen átfogó bemutatásához, lám, több tucat tudós összehangolt aprómunkájára volt szükség. Azt pedig, hogy tudásunk eleve „rész szerinti”, s hogy források, alap kutatások híján ma még sok mindent nem látni „színről színre”, a tudós munkaközösség is készséggel

elismeri. A könyvet szerkesztőként három eddig is számos forráskiadványt és monográfiát közreadó kisebbségkutató: Bárdi Nándor, Fedinec Csilla és Szarka László jegyzi, s azt a Gondolat Kiadó az MTA Kisebbségkutató Intézetével közösen jelentette meg. Hírlík, hogy javában készül az angol változat is, ami fél év múlva várhatóan szintén napvilágot lát.

És itt rövid kitérőként feltétlenül szólni kell e munka szakmai előzményeiről, melyek sokban maguk is a „historiográfiai revízió” beavató háttéradálékait kínálják.

A magyar kisebbségkutatás elmúlt negyedszázadát látványos fejlődés jellemzi mind szellemében, mind mérhető teljesítményeiben, amit mára egy sor beérő alap kutatás, dokumentáció és összegző munka is tanúsít. A kezdetek még 1985-ig nyúlnak vissza, mikor Juhász Gyula irányításával az OSZK-ban (külön KB-határozattal) megalakult a Magyarorsággkutató Intézet, amely a rendszerváltás küszöbén számos ifjú tehetségnek kínált kiugrási esélyt – közülük mára többen mértékadó tudósok lettek, mint a történész Romsics Ignác, az antropológus Fejős Zoltán vagy a könyvtáros-bibliográfus Dippold Péter. Az 1992-ben a megszűnt Magyarorsággkutató helyébe a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézete lépett, amely jó másfél évtizedre a Kárpát-medencei kisebbségkutatás első számú bázisa és koordinátora lett egy sor fontos kutatóprogrammal, forráskiadvánnyal és konferenciával. Két éve egy kormánydöntés ezt is felszámolta, programjait – és részben munkatársait – a Kültügyi Intézet s az MTA 1998-ban alakult Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete vette át. (A Teleki értékes kéziratára ugyanekkor a Széchényi Könyvtárba került, ami sajnos máig sem kutatható.)

Ám legalább ilyen korszakos, új fejlemény, hogy 1990 után jórészt ambiciózus fiatalok kezdeményezésére a határon túl is független kisebbségkutató műhelyek egész hálózata jött létre – így a Kulturális Antropológiai Munkacsoport Csíkszeredán, a Fórum Intézet Somorján, a Magyarorsággkutató Tudományos Társaság Szabadkán, az Identitás Kutatócsoport Zentán vagy a „Limes”, majd Hodinka Antal Társadalomkutató és Nyelvészeti Műhely Beregszászon. A kulturális határtalanítás jegyében mára külön láncolatot képeznek az egyes régiók magyar nyelvű kutatóhelyei a „Termini-hálózat” által összekapcsolva, melyet a világhálón több jelentős adat-

bank és dokumentációs központ egészít ki (*adatbank.ro / foruminst.sk / ummi.org*). A kelet-európai rendszerváltások után hasonlóan látványos fejlődésnek indultak a felsőoktatási intézmények műhelyei és háttérintézetei is: Komáromban és Beregszászon, Kolozsvárott és Marosvásárhelyen, Csíkszeredán és Újvidéken. A szomszédos hét államban ma közel ezer magyarul publikáló tudományos kutató dolgozik, jelentős részben 1989 után doktoráltak, és szoros kapcsolatot tartanak a hazai egyetemekkel, szakmai fórumokkal is. Mindent egybevetve a kisebbségkutatás számos ágában – történelem, néprajz, politológia, gazdaság- és jogtörténet, szociológia, nyelvészet, demográfia etc. – mára felnőtt egy sokban új szellemű nemzedék, amely miközben szorgosan igyekszik pótolni a „botránys” XX. század sokféle adósságát, többé nemcsak az elszennvedett kollektív traumákra összpontosít, hanem éppannyira a kisebbségek változó túlélőstratégiáira, az anyaországhoz és más etnikumokhoz fűződő kapcsolatára, ahogy nem kevésbé érzékeny a jelen nyelvi és tudati változásai, a mobilitás és migráció, az autonómiakísérletek iránt sem. Ez a munka is nagyrészt az ő tehetségüket, szorgalmukat dicséri, hiszen fiatal vagy középkorú szerzőinek zöme határon túlról való, sőt nem egy közülük ma is ott él.

„A kisebbségtörténetnek az adhat létjogot, ha minőségi” – foghatnánk gyakorlatiasabbra a Németh László-i maximát, s e tudós monográfiát bárhol felítve nem lehet kétséges: e feltétel nagyban teljesült. Lássuk tehát a koncepció, a narratíva és a tárgyi részletek szintjén: mennyiben és miként.

A kötet szerzői és szerkesztői szándékkal elhárítják a kisebbségi magyar társadalom vagy akár csak régióként egy-egy „magyarságprojekt” megkonstruálását. Hatástörténetben gondolkoznak, melyet jobbára tények, információk és kortársi (ön)értelmezések révén prezentálnak az olvasóknak. Mondhatni, persze: az utódálamok történetéből kiemelni és korszakokként, jelenségenként együtt tárgyalni a „szétfelződő” magyar kisebbségeket, maga is konstrukció. Mindez igaz, noha két körülmény is menti: az egyik, hogy a leginkább önkényes „konstruktor” maga a XX. századi politikátörténet, amely ilyenformán eleve nem lehet az elemzés/feldolgozás kizárólagos etalonja – a másik, hogy az egyes korszakbevezetőkben a szerzők láthatóan ügyeltek arra, hogy a többségi világ és az adott ország-

keretek is minél létszerűbben megjelenjenek. Annyi bizonyos: aki tanácsot, nemzetstratégiát, netán jövőképet vár e kötetből, az csalódnai fog – hacsak nem látja be, hogy konfliktusterhes múltunk megértéséhez épp az efféle sokoldalúságra törekvő, szenttelen tárgyalásmód segíthet.

A narratív szerkezet sokszálú kötélhez hasonló, melynek fonadéka a kisebbségek sorsát követve rendre szétválik, hogy aztán a nagy korfordulóknál új meg új csomók kössék össze – kicsit mindig másként –, egészen a kelet-európai rendszerváltások utolsó „bog”-jáig, ahonnan a szálak szabadon szertefutnak. A hasonlat persze sántít, mivel csak a tér-idő dimenziókat érzékelteti, holott van még egy harmadik, nem kevésbé fontos: az iméntieket vörös fonálként át- meg átszövő tematikus elemzéseké: a kisebbségi jogok, a kultúra, a nyelvhasználat, a földkérdés, a népességárányok alakulásáról vagy éppen az anyaország és a többségi nemzetek koronként változó „magyarágpolitikájáról”. E hármas narratív elvet korántsem könnyű efféle szerteágazó témájú, sokszerzős kötetben maradéktalanul érvényre juttatni – becsületére válják a tudós kollektívának, hogy e nagyralátó célkitűzésnél nem adta alább.

Tartalmilag a leg súlyosabb olvasmányok az egy-egy korszak Kárpát-medencei összképét kínáló fejezetek. Ezek olykor tényközlő, leíró jellegűek, mint Tátrai Patrik és Gyurgyik László demográfiai körképei, vagy Fedinec Csilla alapos áttekintése a kisebbségi magyar oktatásügyről, 1944-től 1989-ig. Máskor látnivalóan inkább egy újragondolt korszakmértelg vagy a távlatos összefüggések feltárásának igényével íródtak, mint Szarka László, Bárdi Nándor, Filep Tamás Gusztáv vagy Stefano Bottoni elmélyült és adatgazdag nyitótanulmányai. E „frontembereknek” – kiváltképp Sarkának, Bárdinak és az első két részben a diplomáciatörténész Eiler Ferencnek – igencsak nehéz, bár többnyire sikerrel megoldott feladat jutott, amikor olyan ismert témákat és korfordulókat kellett tömören és lehetőleg közhelymentesen felvázolniuk, mint a monarchia és a történelmi Magyarország felbomlása, a Párizs környéki békék, az utódállamok kisebbségpolitikája, a magyar revíziós célok és a bécsi döntések, a ’44–45-ös újabb katasztrófa vagy a homogenizáló pártállami nemzetiségpolitika konfliktusai. Am úgy tűnik, nem kisebb kihívás ennél a félmúlt fejleményeiről sem hitelesen írni. E téren, mondhatni, példás az a személyes

elfogultságoktól mentes, okos tárgyilagosság, amivel a páratlan munkabírási Bárdi (a szerkesztésen kívül tucatnyi tanulmányt jegyez a könyvben!) az RMDSZ elmúlt két évtizedét vagy a mindenkori budapesti kormányok 1989 utáni magyarágpolitikáját értékeli.

Míg az iméntiek jórészt a nagypolitika csomópontjait elemzik-bogozzák, egy-egy határon túli magyar közösség szeszélyes sorsfonalát – olykor mind a hat korszakon át – további érdemes szerzők követik nyomon. Így több beavató tanulmányt is közöl a kötetben az iskolateremtő, jeles kisebbségkutató: A. Sajti Enikő, akárcsak Hornyák Árpád vagy Vékás János (Jugoszlávia, délvidéki magyarág), Hamberger Judit, Simon Attila, Popély Árpád (Szlovákia), L. Balog Béni, Novák Csaba Zoltán, Olti Ágoston, Pap Z. Attila, Stefano Bottoni (Erdély), továbbá a szerkesztő Fedinec Csilla (Kárpátalja) és Gerhard Baumgartner (Burgenland). A „vörös fonalas” vonulat tanulságairól még érdemes külön is szólni – ahogy a rendszerváltástól napjainkig ívelő zárófejezet végére illesztett „ráadás”-ról is, melyben Illyés Zoltán a moldvai csángók, Bányai Viktória a magyar ajkú zsidó közösségek, Szuhay Péter a Kárpát-medencei romungrók, Kovács Ilona pedig a nyugati magyar diaszpóra történeti áttekintését adja.

Ha e témának – és feldolgozásának – nem volna máig is ekkora tépje, a recenzens szívesebben osztaná meg nagyobbreszt pozitív, sőt olykor revelatív olvasmányélményeit (hosszan dicsérve például a pazar bőségű forrásválogatást!), így viszont, az iméntiek rovására, szükségképp elötolakodnak a kézikönyv tartalmi hiányai és következetlenségei. (Már csak azért is, mert a mércét éppen a kötet munkatársai helyezték ily elérhetetlenül magasra!) Az első, ami szót kíván: a kronológiai „kelepce”. A szerkesztők láthatóan hol az időrendi tárgyalásmód foglyaivá válnak, hol megelőgelvén azt, vakmerően próbálnak kitörni belőle – akár a maguk alkotta narratív keretet is feláldozva. Mindez a vállalkozás legfőbb koncepcionális ellentmondásaként több helyen is szembeötlő. Így például az 1948–1989 közötti „pártállami” fejezetbe aligha volt szerencsés belezúfolni a kisebbségi magyar egyházak máig tartó – súlyukhoz mérten igencsak vázlatos – történetét. Annál is kevésbé, mert ahogy a szerzőpáros (Bárdi Nándor, Papp Richárd) kiemeli: „Az 1919 után Magyarország határain túlra került magyarság legátfogóbb és önálló társá-

dalmi intézményrendszerét a magyar nyelvű egyházak képezték.” A XX. századi kisebbségi egyházak nagyjából pozitív hitéleti, kulturális, oktatási, embermentő és közösségfenntartó szerepéről elszórtan másutt is szó esik; egy több fejezetben átnyúló módszeres bemutatás minderről nyilván jóval árnyaltabb folyamatképet adott volna. A „kronológiaborítás” másik kirívó példája a csángók, cigányok, zsidók és emigránsok a fő narratíván túli, időtlen rezervátumba szorítása. (Nem mintha e tanulmányok külön-külön vagy akár egybeolvasva a kötet végén is ne állnák meg a helyüket – kiváltképp Szuhay és Bányai tartalmas összefoglalói vagy a csángó krónika szívószerű kísérő szemelvényei.) Ráadásul így nemcsak az időrend, hanem a térszerkezet is borul, hiszen e kisebbségek zömének régi vagy új hazája (csángók vs emigránsok, magyar zsidó diaszpóra) messze a „Kárpátok bércein” túl van.

A regionkénti belső arányok is hagynak némi kívánnivalót. Így Kárpátalja és Burgenland még tágabb, regionális kontextusba foglalt krónikája is néhol túl részletezettnek hat más összefoglalókhöz képest. (Amit csak az ment, hogy máig ez a két legkevésbé ismert Kárpát-medencei magyar kisebbség, s hogy Fedinec és Baumgartner írásai valóban érdekesek.) Ezzel szemben alig érthető, miért sikerültek oly elnagyoltra a szlovéniai, horvátországi magyarság helyzetképei. Az utóbbi szakirodalmát ugyan nem ismerem, de Szlovénia esetében már rendelkezésre állnak Bencze Lajos, Göncz László vagy Kovács Attila kitűnő feldolgozásai. Az pedig inkább hangsúlybeli, koncepcionális aránytalanság, amit a könyv egyik bírálója, Egry Gábor is szóvá tesz a *Korunk* 2009 májusi számában: „...nem biztos, hogy az 1989 és 2007 közé eső, kétségkívül izgalmas és érdekes időszaknak kellett volna szentelni az értekező rész egyharmadát”.

A monográfia nagy erénye: a kisebbségi intézmények és önszerveződések minden korábbi teljesebb bemutatása. A társadalomtörténeti, történetiszociológiai megközelítésnek is vannak a kötetben imponáló eredményei – így Bárdi áttekintése a két világháború közötti magyar kisebbségekről –, noha ezek alap kutatások híján, úgy tűnik, egyelőre nehezen állnak össze teljes folyamatképekké. Hasonlóan értő és árnyalatgazdag összegzést ad Filep Tamás Gusztáv két korszaktanulmányban is a kisebbségi magyar kultúra és művészet 1920–1944, illet-

ve 1948–1989 közötti teljesítményeiről. Az viszont különös, hogy bár napjainkban izgalmas tanulmányok egész sora elemzi – többek között a *Regio* vagy a *Kommentár* című folyóiratban – a kisebbségi magyar társadalmak elmúlt húsz évbeli mélyreható átalakulását, a kötetből feltűnően hiányzik a legújabb életforma- és kultúraváltások bemutatása avagy egy olyan áttekintés, amely az uralkodó demográfiai szemléletet (népességfogyás, nyelvvesztés, asszimiláció) meghaladva inkább a kisebbségi társadalmak belső átrendeződését s az újabb egyenlőtlenségek kialakulását vizsgálná.

Noha az egyes tanulmányokban számos utalást találni mind az önkéntes, mind a kényszerű migrációra, a kötet – részben módszertani dilemmák, részben forráshiány miatt – végül is adós marad a XX. századi Kárpát-medencei migráció összehasonlító bemutatásával. Ezeknek és más fontos hiányoknak az okát a kutatók váltig abban látják, hogy „a szomszéd országok többségi történetírásában még nem születtek meg a kisebbségi magyarokra is érvényes társadalomtörténeti vizsgálatok és forrásfeltáró munkák”. Holott nem kis részben ez gátolja a magyar múltfelfogást is abban, hogy végre kilépjön a Trianon óta nyomasztóan kísérő, sérelmi megközelítésből – hisz annyi biztató szándéknyilatkozat ellenére ma nem-hogy közös (magyar–szlovák, magyar–román) történelemtankönyvek és alap kutatások nincsenek, ám az utódállamokban még korszerűnek mondható nemzetiek is alig. Enélkül pedig a tények és értelmezések közös minimumában aligha lehet megállapodni.

E tudós, ámbár közfogyasztásra szánt munka egyik legizgalmasabb tanulsága, hogy a tradíció és a modernitás egyaránt képes új kihívások, sőt csapdák elé állítani a kisebbségeket, az asszimiláció és disszimiláció messzeható következményeivel. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a Kárpát-medencei „lombik” – sokféle kényszerközösség együtteseként – váltig forrásban van, és hogy a térségben a „párhuzamos nemzetépítések” jó két évszázados rivalizálása ma sem hagyott alább. A „peremlét” peremfeltételei per sze – Unión innen és túl – nagyban megváltoztak: a régió jelenét új politikai és szövetségi rendszerek, új államhatárok szabják meg, miközben látványos elitcerék, életforma- és kultúraváltások mentek végbe a mára korántsem homogén kisebbségi társadalmakban is, melyek nemzettudatát, anyaország iránti kötődését jó né-

hány ellentmondás terheli. (Az utóbbiak módszeres áttekintését adja a kötetben Bárdi és Szarka több tanulmánya is.) Ma úgy tűnik, a magyar kisebbségek jövője sokkal inkább a Kárpát-medencén osztozó nyolc ország gazdasági és mobilitásélelyein múlik, melyet híven jeleznek a több helyütt visszajükra fordult migrációs trendek, házassági és munkaerő-piaci változások is. Érzékeny indikátorként sokat elárul az is, hogy a sokasodó kisebbségközi konfliktusok hatására a magyar cigányok is mind nagyobb számban „optálnak” a többségi nemzet javára Erdély és Szlovákia egyes részein, ami pedig a szórványvidékek magyar iskoláinak fennmaradását is veszélyezteti – ugyanakkor a kárpátaljai, főként Munkács környéki cigányság körében a rendszerváltás óta jócskán megnőtt a magukat magyar nemzetiségűnek vallók száma. (Lásd részletesen Szuhay tanulmányát!)

Ami a nyelv- és identitásváltást illeti, igencsak tanulságos egybevetni a legnyugatibb és a legkeletibb magyar szórvány: az amerikai magyarság és a moldvai csángók újabb statisztikáit. Mint azt egy nemrég megjelent másik izgalmas kötet (BESZÉDBŐL VILÁG. ELEMZÉSEK, ADATOK AMERIKAI MAGYAROKRÓL. Szerk.: Papp Z. Attila. Magyar Külügyi Intézet, Régio Könyvek, 2008) ismerteti: az Egyesült Államokban a 2000. évi népszámlálás során 1,4 millióan vallották magukat magyar származásúnak – jöllehet csak alig 120 ezren beszélnek magyarul. Az amerikai magyarság erősen fogyóban és előregedőben van; hogy mennyire, azt az idén esedékes újabb censzus hivatott kimutatni. Mindenestre a természetes asszimilációs folyamat legfeljebb négy nemzedék, egyetlen évszázad alatt csaknem maradéktalanul végbemegy, mint azt komolyabb utánpótlás híján számos európai gyökerű diaszpóra esete is mutatja. Ezzel szemben a moldvai csángók – a katolikus anyakönyvezésből becsülhető – lélekszáma Tánccos Vilmos történeti demográfiai kutatásai alapján 1930 és 1992 között több mint a háromszorosára, jó 300 ezerre nőtt! Tánccos helyszíni kutatások alapján mégis úgy véli: a Moldvában élő, magyarul beszélő csángók száma legfeljebb 62 ezerre tehető. Ennél is meghökkentőbb, hogy míg 1930-ban a katolikusok 21,7 százaléka vallotta magát magyarnak, ugyanez az arány 1992-re 0,8 százalékra csökkent (1826 fő, közülük is csak félezen élnek moldvai csángó falvakban, a többség Erdélyből származó várossi lakos). De vajon mit is példáz e két adatsor

együtt? Nem mást, mint az asszimiláció és akulturáció két merőben ellentétes modelljét: egyrészt a valaha volt legnagyobb magyar emigráns népesség szabad sorsválasztásából eredő távlatos konzekvenciákat, másrészt a valaha volt legnagyobb határon túli, őshonos magyar közösség eredendő sorsára hagyottságát és félig öntudatlan behódolását a másfél százados hatósági, egyházipolitikai nyomás alatt. Amott az etnikai hovatartozást a modern, individualista, multietnikus közeg teszi naponként próbára – emitt a durva nemzetállami presszió és egészen mostanáig egy archaikus közösségi létforma, amely a népi vallásosság oltárán az anyanyelvet, az eredettudatot is feláldozza. Azt, hogy Clevelandtól Klézse – nem csak fizikai értelemben – mily messze van, elárulja a statisztika is. Közben a tengerentúli magyarság 92 százaléka, akár több nemzedékkel a nyelvcsere után is, fontosnak érzi származását – a még egyharmad részben magyarul beszélő csángóknak alig fél-ezreléke vallja magát magyarnak.

Ha az eddigiekből netán az derülne ki, hogy a XX. századi magyar kisebbségtörténet – a tudós szerzők tisztességszándéka ellenére – csupa komor és lehangoló tanulsággal szolgál, e tév-képzetet ideje eloszlatni. A vaskos kötet, akár egy sokszereplős modern „saga” vagy „népeposz”, telis-tele van meghökkentő fordulatokkal, neves és névtelen hősök olykor lélekemelő, máskor humoros adalékaival, nem szólva a több mint kétezer archív képről, melyekről elszánt, megilletődött vagy a pillanat örömeibe feledkezett, ártatlan arcok sokasága tekint „sorvezetőként” az olvasóra vissza. Mindezek többnyire a főszöveggel párhuzamos FORRÁSOK ÉS TUDJA-E? rovatokban bukkannak elő, mint – a sok közül csak egyetlen példát kiragadva – a máig visszhangzó buzdítás 1990 véres tavaszán, Marosvásárhely főteréről: „*Ne féljete, magyarok, itt vannak a cigányok!*” egy résztvevő: Puczi Béla emlékeiből. (Mellesleg a kisebbségközi szolidaritás ennél jóval szelídebb, bár nem kevésbé hősiességű példái közül is egy egész breviáriumra valótlót találni a kötetben!) Csak sajnálni lehet, hogy a monográfiához nem készült névmutató és képjegyzék, amely az efféle személyre keresést megkönnyíthetné. A mai „képkorszakban” pedig bízvást egy kisebbségi tárgyú filmográfia is hasznos lett volna – leginkább a híradó-, dokumentum- és portréfilmek javából válogatva. A történelmi tények és adatok kontrollját a szerkesztők és

lektorok (Ablonczy Balázs, Bereznay András, Szász Zoltán) láthatóan komolyan vették – ugyan ez sajnos nem mondható el a szöveggondozásról. Ha látta is korrektor e jobb sorsra érdemes textusokat, igencsak álmos vagy másnapos lehetett, különben nem hagy bennük annyi kínos lapszust, *nota bene* még a nyelvhasználatról szóló tanulmányban is. (L. a 403. oldalon a „*Jugoszlávia felbomlásának folyamata...*” kezdetű, háromszor nekilóduló, háromszor elhasaló burleszkmondatot!) Mindez egy kézikönyvnek, sőt tankönyvi segédletnek szánt kiadvány esetében nem éppen tréfadolog – ha csak azt nem kívánja de-

monstrálni, hogy a „nyelvrontás joga” a tudós értekezőt is megilleti.

Ám ha e könyv szigorú korrektori szemmel nézve kissé „koraszülött” is – tartalmában semmiképp nem az. Kilenc évtized épp elég „kihordási idő”, hogy egy efféle máig életbevágó témáról tisztes összegzés szülessék. Az pedig korántsem árt, ha a kisebbségtörténet elhagyja végre a tudós műhelyviták védő magzatburkát, hogy a továbbiakban a nagy nyilvánosság előtt cseperedjék. Hiszen nőni, okosodni is csak így lehet igazán esélye.

Nóvó Béla

Kedves Olvasónk!

Kérjük, támogassa adója 1%-ával
a Holmi Folyóirat Alapítványt.
Adószáma: 18125218-1-41

Köszönjük!

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg

nka

Nemzeti Kulturális Alap